

ACTES DEL I SEMINARI ARXIUS I TURISME

Lloret de Mar, **23, 24 i 25** de maig de 2024

ACTES DEL I SEMINARI ARXIUS I TURISME

Lloret de Mar, **23, 24 i 25** de maig de 2024

SAMLM
SERVEI D'ARXIU MUNICIPAL DE LLORET DE MAR

Ajuntament de
Lloret de Mar

lloret
de mar

© del text: Cadascun dels autors

© d'aquesta edició: Ajuntament de Lloret de Mar

Edita: Ajuntament de Lloret de Mar

Obra coordinada pel Servei d'Arxiu Municipal i Lloret Turisme

Maquetació i impressió: Impremta Pagès (Anglès)

Primera edició: Maig de 2025

Dipòsit Legal: GI 871-2025

ISBN: 978-84-09-72867-1

L'ANY
Joan domènech
LLORET DE MAR

ACTES DEL I SEMINARI ARXIUS I TURISME

Lloret de Mar, **23, 24 i 25** de maig de 2024

Salutació de l'alcalde

És un honor per a Lloret de Mar haver estat la seu del primer Seminari Arxius i Turisme, un esdeveniment pioner que va connectar dos àmbits fonamentals: la preservació del patrimoni documental i el turisme, activitat clau per al desenvolupament de la nostra ciutat i del país.

Com a destinació de prestigi internacional, Lloret de Mar ha viscut una evolució turística que ha deixat una empremta profunda en la societat i en el territori. Aquesta trajectòria ens ha fet més conscients de la necessitat de preservar i donar valor als fons documentals, tant públics com privats, com a testimoni essencial de la nostra història i identitat cultural.

Aquest seminari, organitzat amb la col·laboració de nombroses institucions i experts, va representar una oportunitat única per reflexionar sobre la relació entre turisme i arxius. L'objectiu era clar: fomentar la recuperació, conservació i difusió d'aquests fons, així com impulsar la recerca, el debat i la col·laboració entre professionals dels àmbits turístic, acadèmic i arxivístic.

Durant la trobada, es van abordar temes essencials com la digitalització, que obre noves possibilitats per preservar i fer accessibles documents històrics, i els reptes derivats de la gestió de la documentació electrònica en un món en constant evolució. També es va posar èmfasi en la necessitat d'unir esforços per garantir que aquest patrimoni, sovint amenaçat, sigui reconegut, protegit i utilitzat com una eina fonamental per entendre el passat i preparar el futur.

Vull expressar el meu agraïment sincer a la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona, la Universitat de Girona, el Consell Internacional d'Arxius i totes les entitats i professionals que van fer possible aquest projecte. També és important destacar la col·laboració del sector privat, que va demostrar una gran implicació en aquest objectiu comú.

Estic convençut que aquest seminari ha marcat l'inici d'un camí fructífer per consolidar la relació entre turisme i patrimoni documental. Tant de bo aquesta iniciativa esdevingui un referent i una font d'inspiració per a futures accions que contribueixin a preservar la nostra història i a projectar-la cap a les noves generacions.

Moltes gràcies a tots i espero que hagueu gaudit d'un molt bon seminari.

Adrià Lamelas Martínez
Alcalde de Lloret de Mar

Parlaments i salutacions al seminari

Ilm. Sr. Adrià Lamelas Martínez

Alcalde de Lloret de Mar

https://youtu.be/5lhGqL_4yml?si=lq7xtiRsdqicHAsu

Sr. Joaquim Borràs i Gómez

Subdirector general d'Arxius i Gestió Documental de la Generalitat de Catalunya

https://youtu.be/JyUNpcdvvp8?si=WuGZ0OdvcKceB_i_

Ilma. Sra. Natàlia Figueras i Pagès

Diputada delegada de Recursos Humans i Habitatge de la Diputació de Girona

<https://youtu.be/45SBO02knig?si=A0GDcDdbIv8KSomR>

Sra. Josée Kirps

Presidenta del Consell Internacional d'Arxius

<https://youtu.be/c4BTFsQmBHQ?si=KNRJB7ohgfFOpS6N>

Sra. Isabel Bernal Guirao

Regidora de Cultura de l'Ajuntament de Lloret de Mar

<https://youtu.be/V1iJmyGOUxI?si=Pq9HV1AwXvZH174K>

Sr. Frederic Guich

Regidor de Turisme de l'Ajuntament de Lloret de Mar

<https://youtu.be/MZ279YNFbC8?si=KqPnwy4oIISvehcg>

Sra. Elisabet Keegan

Gerent de Lloret Turisme

<https://youtu.be/QIKg7ZMW6us?si=R6VLZPmfrf9jvUaj>

Sr. Joaquim Daban i Massana

Cap del Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar

<https://youtu.be/YBV-nXOwQck?si=VxqTZHttDSTFFflz>

Sra. Dolors Vidal i Casellas

Professora de la facultat de Turisme de la Universitat de Girona

https://youtu.be/N6qZ-n-5_I0?si=DA8KgJcDCUz15YIU

Organització i comissions

Comissió organitzadora

CASELLAS SERRA, Lluís Esteve (Arxiu Municipal de Girona – Ajuntament de Girona)

COBO BARRI, Enric (Subdirecció General d'Arxius – Generalitat de Catalunya)

DABAN MASSANA, Joaquim Coord (Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar – Ajuntament de Lloret de Mar)

FERRER GODOY, Joan (Arxiu Històric de Girona – Generalitat de Catalunya)

KEEGAN, Elisabet (Lloret Futur – Lloret Turisme – Ajuntament de Lloret de Mar)

PALOU RUBIO, Saida (Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural - Universitat de Girona)

PUIGVERT SOLÀ, Joaquim (Departament d'Història – Universitat de Girona)

VIDAL CASELLAS, Dolors (Facultat de Turisme – Universitat de Girona)

Comissió tècnica

BELISARIO ANGLAS, Montserrat (Lloret Futur – Lloret Turisme – Ajuntament de Lloret de Mar)

DABAN MASSANA, Joaquim (Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar – Ajuntament de Lloret de Mar)

FRIGOLA BUTIÑÀ, Lluís (Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar – Ajuntament de Lloret de Mar)

KEEGAN, Elisabet (Lloret Futur – Lloret Turisme – Ajuntament de Lloret de Mar)

ORRI, Xavier (Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar – Ajuntament de Lloret de Mar)

RIERA RAAYMAKERS, Anna (Comunicació - Ajuntament de Lloret de Mar)

Comissió científica

AULET SERRALLONGA, Silvia (Facultat de Turisme – Universitat de Girona)

BORRAS GÓMEZ, Joaquim (Subdirecció General d'Arxius – Generalitat de Catalunya)

CASELLAS SERRA, Lluís Esteve (Arxiu Municipal de Girona – Ajuntament de Girona)

COBO BARRI, Enric (Subdirecció General d'Arxius – Generalitat de Catalunya)

COLOMER ARCAS, M. Assumpció (Arxiu General de la Diputació de Girona)

DABAN MASSANA, Joaquim Coord (Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar – Ajuntament de Lloret de Mar)

FERRER GODOY, Joan (Arxiu Històric de Girona – Generalitat de Catalunya)

FIGUERAS CAPDEVILA, Narcís (UOC i Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana)

FRIGOLA BUTIÑÀ, Lluís (Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar – Ajuntament de Lloret de Mar)

GALÍ ESPELT, Núria (Facultat de Turisme – Universitat de Girona)

GRAU PARRAMON, Sílvia (Facultat de Turisme – Universitat de Girona)

GIMÉNEZ MARTÍN, Francesc (Associació de Professionals de l'Arxivística i la Gestió de Documents de Catalunya)

KEEGAN, Elisabet (Lloret Futur – Lloret Turisme – Ajuntament de Lloret de Mar)

MORENTE PAGÈS, Ariadna (Escola Superior d'Arxivística i Gestió de Documents)

NAVARRO I SASTRE, NATÀLIA (Cap d'INSPAI, Centre de la Imatge de la Diputació de Girona)

PALOU RUBIO, Saida (Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural - Universitat de Girona)

PÉREZ VENTAYOL, Joan (Escola Superior d'Arxivística i Gestió de Documents)

PLANA CAMPISTOL, Isabel (Biblioteca – Universitat de Girona)

PUIGVERT SOLÀ, Joaquim (Departament d'Història – Universitat de Girona)

VIDAL CASELLAS, Dolors (Facultat de Turisme – Universitat de Girona)

ORGANITZEN

Ajuntament de
Lloret de Mar

Generalitat
de Catalunya

Diputació de Girona

COL-LABOREN

Girona

Patronat de Turisme
Costa Brava Girona

Generalitat de Catalunya
Departament
de Cultura

Generalitat de Catalunya
Agència Catalana
de Turisme

Universitat de Girona
Facultat de Lletres

Universitat de Girona
Facultat de Turisme

FN **FITEL**
NETWORK

Associació de Professionals
de l'Arxivística i la Gestió de
Documents de Catalunya

Arxivística
i Gestió
de Documents
CatalaPUBS
PUBS@CAT

Consorci de
Arxivística de
Catalunya
CCSPC

INTERNATIONAL
COUNCIL ON ARCHIVES
CONSEIL INTERNATIONAL
DES ARCHIVES

Ajuntament de Girona

marmirada
Proximity Tech Solutions

traveltec
GROUP

H
GREMI D'HOSTALERIA
DE LLORET DE MAR

COORDINEN

lloret
de mar

SAMLM
SERVEI D'ARXIU MUNICIPAL DE LLORET DE MAR

PONÈNCIES

TAULES RODONES

TAULES D'EXPERIÈNCIES

COMUNICACIONS

EXPOSICIÓ

Historical tourism research and the Historical Archive on Tourism (HAT) in Berlin

Hasso Spode

Hasso Spode, historiador i arxiver, és professor a la Universitat de Hannover i durant més de dues dècades va dirigir la HAT a Berlín, on recentment es va convertir en president honorari. També col·labora a la ràdio i la televisió i és actiu en la recerca. Ha escrit prop de 300 treballs acadèmics sobre temes històrics, que s'han publicat en 12 idiomes. El tema principal d'aquests assaigs i llibres és la història del turisme a l'Europa central. El seu darrer llibre tracta sobre el turisme a l'antiga República Democràtica Alemanya.

El profesor Dr. Hasso Spode, historiador y archivero, es profesor en la Universidad de Hannover y durante más de dos décadas dirigió el HAT en Berlín, donde recientemente se convirtió en presidente honorario. También colabora en radio y televisión y participa activamente en la investigación. Ha escrito casi 300 trabajos académicos sobre temas históricos, que han sido publicados en 12 idiomas. El tema principal de estos ensayos y libros es la historia del turismo en Europa Central. Su último libro trata sobre el turismo en la Antigua República Democrática Alemana.

Prof. Dr. Hasso Spode, historian and archivist, is a professor at the University of Hannover and, for more than two decades, headed the HAT in Berlin, where he recently became honorary chairman. He also contributes to radio and television and is active in research. He has written almost 300 scholarly works on historical topics, which have been published in 12 languages. The main subject of these essays and books is the history of tourism in Central Europe. His latest book is about tourism in the former German Democratic Republic.

Resum

L'article explora la importància d'arxivar i estudiar materials relacionats amb el turisme, una activitat massiva que reflecteix les transformacions socials i culturals des del segle XVIII. Amb l'auge del turisme modern, han proliferat documents com guies de viatge, relats personals, fullets publicitaris i arxius institucionals. Tot i el seu valor històric i cultural, aquests materials sovint no es conserven adequadament. A Berlín, l'Arxiu Històric del Turisme (HAT) destaca per la seva tasca de preservar més de 13.500 llibres, 50.000 fullets, cartells i altres materials que documenten el fenomen del turisme des del segle XVIII fins avui. Aquesta institució és clau per entendre l'evolució del turisme com a fenomen global i el seu impacte econòmic, social i cultural. Preservar aquest llegat permet analitzar com la mobilitat per plaer ha transformat les nostres vides, així com els valors i les aspiracions de la societat contemporània.

Paraules clau: Turisme, Patrimoni, Arxiu, Mobilitat, Documentació, Cultura.

Resumen

El artículo analiza la relevancia de archivar y estudiar materiales relacionados con el turismo, una actividad masiva que refleja los cambios sociales y culturales desde el siglo XVIII. Con el auge del turismo moderno, se han generado documentos como guías de viaje, relatos personales, folletos publicitarios y archivos institucionales. A pesar de su valor histórico y cultural, estos materiales suelen carecer de una conservación adecuada. En Berlín, el Archivo Histórico del Turismo (HAT) sobresale por su labor de preservar más de 13.500 libros, 50.000 folletos, carteles y otros materiales que documentan el turismo desde el siglo XVIII hasta la actualidad. Esta institución es clave para entender la evolución del turismo como fenómeno global y su impacto económico, social y cultural. Conservar este legado permite analizar cómo la movilidad por ocio ha transformado nuestras vidas y los valores y aspiraciones de la sociedad contemporánea.

Palabras clave: Turismo, Patrimonio, Archivo, Movilidad, Documentación, Cultura.

Abstract

The article highlights the importance of archiving and studying tourism-related materials— a massive activity reflecting social and cultural changes since the 18th century. With the rise of modern tourism, numerous documents have been produced, including travel guides, personal accounts, advertising brochures, and institutional archives. Despite their historical and cultural value, these materials are often poorly preserved. In Berlin, the Historical Archive of Tourism (HAT) stands out for its work in preserving over 13,500 books, 50,000 brochures, posters, and other materials documenting tourism from the 18th century to the present. This institution plays a crucial role in understanding the evolution of tourism as a global phenomenon and its economic, social, and cultural impact. Preserving this heritage enables us to analyse how leisure mobility has transformed our lives, as well as the values and aspirations of contemporary society.

Keywords: Tourism, Heritage, Archive, Mobility, Documentation, Culture

We live in the age of tourism. Mobility has taken on fantastic proportions since the first railway line for passenger transport was opened in England in 1830.

Admittedly, people have always traveled. The elites of pre-modern times—rulers, soldiers, diplomats, merchants, etc.—often traveled many tens of thousands of kilometers in their lives. Today, however, the average person in rich countries travels around a million kilometers thanks to motorized means of transport. This includes business trips, etc., but the amazing thing is: in contrast to pre-modern times, the majority of people in rich countries today do not travel because they have to, but because they want to, i.e., for the sheer pleasure of it. The lion's share of mobility today is so-called “leisure mobility.”

Starting in 18th-century Europe, tourism has meanwhile developed into one of the largest—according to some statistics, even the largest—economic sectors in the world.

1 The collection focus of tourism archives

The rise of voluntary travelling to a mass phenomenon was and is accompanied by the production of different printed materials.

Two sorts of literature are of particular interest: travel guides and travelogues—in this respect, larger libraries can also function as tourism archives.

First: Travel guides date back to antiquity (to mention Pausanias), and after the invention of letterpress printing, lengthy instructions on the method of travelling emerged (*Apodemikon*), as well as directories of postal routes (*Itinerarium*) and descriptions of the most important sights (*Breviarium*).

However, the modern form of the travel guide, with concise, sober information, only emerged in the early 19th century. The initially most successful producer (although not, as is often claimed, the inventor) of this genre was the London publisher John Murray III from 1836 onwards. But the German publisher Karl Baedeker copied the concept so successfully a little later that his *Handbücher* even became the generic term for travel guides in English.

The reliable red books became a must-have for tourists. With precise maps and excellent information on means of transport, hotels, museums, festivals, eating and drinking habits, etc., they opened up foreign parts to travellers and freed them from the “hired servants” (as Karl Baedeker put it in 1839) who, until then, had

guided travellers through unfamiliar terrain for a lot of money. Around 1900, there were numerous other travel guide series on the book market, such as the *Guide Joanne*, later *Guide Bleu*, in France, and the *Grieben* volumes in Germany.

Second: Fictional and non-fictional travelogues. The majority of them, from Marco Polo to Charles Darwin, serve not actual but imagined journeys at home in the armchair.

Here, the boundary to fiction is fluid. Countless novels consist of travel adventures, such as Jules Verne's Phileas Fogg, who travelled around the world in 80 days, and the Orient and Wild West stories by Karl May, which reached a circulation of 200 million (half of them in translation). As a rule, these books, whether real or fictional, do not deal with tourist experiences, but they fuelled the desire to actually visit the places described: they acted as a mental motor of tourism and provided tourists with images.

As mentioned, both sorts of literature can be found in normal libraries.

However, the printed products associated with tourism are by no means limited to travel guides and travel literature. Two other text genres are the realm of specialized tourism archives, too:

Firstly, the scientific literature on tourism. Research into the phenomenon of tourism began around 1900 and became established in the 1930s and 1940s, particularly in German-speaking countries. Unlike fiction, this literature can only be found in university libraries. As tourism research is strictly practice-orientated, it is used for training purposes; older editions are often weeded out!.

Secondly, the so-called ephemera, cheaply printed for instant use. This includes posters in particular. Posters are often collected—rarely in libraries, but rather in museums. While posters are considered a genre of art, advertising brochures have still hardly been recognised as such. These mass-produced leaflets and booklets are the most important ephemera of the tourism industry. They can be highly informative for historical and socio-cultural research. However, no libraries and only a few museums and archives have flyers on their shelves.

And finally, in addition to printed material, tourism also produces unprinted material. On the one hand, there are private records, so-called ego documents, such as diaries, photo albums, and amateur films. Postcards and souvenirs can also be included. On the other hand, there are unprinted records from various institutions, such as tour operators, local authorities, tourism agencies, and state institutions—especially in former communist countries.

To sum up: All this—travel guides, travel literature, older scientific literature, ephemera, and unprinted material—is the object of tourism archives. In the latter three cases, these materials serve as the “unique selling position.”

2 Tourism is a journey through time

Given the global economic, social and cultural role of this huge leisure migration, it is astonishing that there are only a few archives that hold material relevant to tourism. It is even more astonishing that this hardly ever happens *across* institutions and countries. You are more likely to find tourist materials in limited local or company archives¹

The “Historical Archive on Tourism” in Berlin is one of the few archives that collects materials of many institutions and countries;² in particular, it has one of the largest, perhaps even the world’s largest collection of brochures. The name of the archive was chosen with care. It is not a travel archive, but a tourism archive.

In everyday life, we differentiate between tourist and other travel motives, between travelling to fulfil a purpose and travelling as a purpose in itself. During the corona pandemic, the distinction between travel and tourism even became law: only “mandatory reasons for travelling” allowed people to cross borders and to stay overnight in a hotel. Even though there are numerous empirical overlaps, tourism is a subset, a special case of travelling.

Nevertheless, this often is thrown into one pot, even in scientific literature. The German Wikipedia states: “The history of tourism is largely identical to the history of travelling.”³ The World Tourism Organisation (UN-WTO) already expresses this equation in its name, as it is by no means responsible for leisure mobility only and should therefore actually be called the World *Travel* Organisation. This vague terminology may suffice for business purposes, but it is inadequate for more in-depth analyses.

Research should keep in mind that tourism is a central element of *modern* societies - tourism is an index fossil of modernity.

Admittedly, it is true that people have always been mobile. It is therefore sometimes speculated that tourism is based on a genetic heritage from nomadic prehistoric times. However, our love of travelling is much more recent; it is at most three hundred years old. In the 18th century, a civilisational dynamic set in, which decoupled Europe from the rest of the world. It was debated under the buzzwords “progress” and “enlighten-

1. In Germany the rather small archives of tourist municipalities and e.g. the collections of institutions like the Alpine Club (Alpenverein) or the railways (Deutsche Bahn). However, the Federal Archives (Bundesarchiv) have by far the biggest collection - admittedly only for the GDR, where the “supply” of holiday trips was a central part of the state’s social policy.

2. Cf. <https://university-museums-and-collections.net/berlin/historical-archive-for-tourism-hat>.

3. <https://de.wikipedia.org/wiki/Tourismus>. The mixing of tourism with other forms of travel typical of Anglophone research, in particular with the aristocratic educational journey of the 17th/18th century, the Grand Tour, e.g. in ZUELOW, Eric, *A History of Modern Tourism*, London 2016; for conceptual differentiation, on the other hand, see SPODE, Hasso, “Mobilität, Reisen, Tourismus”, in PECHLANER, Harald – VOLGGER, Michael (eds.): *Die Gesellschaft auf Reisen - Eine Reise in die Gesellschaft*, Wiesbaden, 2017.

ment”. While some, with Voltaire and Kant, praised the “ennoblement” of the human race through progress, others, with Albrecht von Haller and Rousseau, condemned the “enslavement” caused by this very progress. “Man is born free, and everywhere he is in chains,” wrote Rousseau in 1762. “Back to nature!” demanded accordingly his followers.

This is precisely the root of tourism - a journey backwards in time to a supposedly happy past.⁴ It led from the centres, where progress already ruled, to the periphery, where the natural, free and authentic was still preserved. A temporalised utopia emerged, a space that was both real and imagined – *a chronotopia*.

The focus shifted to areas that had previously been avoided due to their ugliness and dangers, especially the Alps and the northern coasts.

Switzerland, the country of poor hillbillies, was reinterpreted as an earthly paradise, a refuge of freedom and naturalness. At the same time, the first seaside resorts were built; the dangerous beach became a refuge from the sickening civilisation. And the romantic tourist gaze soon turned to other mountains, as well as to castle ruins and old towns, which were now celebrated as “picturesque” relics of the hitherto despised Middle Ages.

The longing for nature and the past was previously limited to an intellectual avant-garde, but in the 19th century, with the transport revolution of the railways, it found its way into the bourgeoisie, which became the leading class with industrialisation.

A new economic and technical *system* emerged: tourism.

Step by step holiday-making spread into the middle classes – while the working class, that is to say the vast majority, remained more or less excluded from this privilege. Until the 1960s only a minority in the industrialised countries could partake in tourism.

And today? When Rousseau raved about the “romantic” Alps, he had no idea that the mountains and beaches of the world would one day attract billions of holidaymakers. London Heathrow Airport alone handles seven times more people per year than lived in the UK in Rousseau’s days - and most of them are tourists.

I think the time is overdue for professional archives to deal with this “index fossil” of modernity. I very much appreciate your initiative!

4. Cf. SPODE, Hasso, “Reif für die Insel”. Prolegomena in CANTAUW, Christiane (ed.): *Arbeit, Freizeit, Reisen*, Münster - New York, 1995 (<https://hist-soz.de/publika/DGV.pdf>); the same: “Zur Genese des Tourismus” in: JÜTTEMANN, Gerd (ed.): *Die Entwicklung des Psyche in der Geschichte der Menschheit*, Lengerich, 2013; PEZDA, Jan, “Tourism: Retropian Time-Travel” in *UR Journal of Humanities and Social Sciences*, 19-2/2021 (<https://repozytorium.ur.edu.pl/bitstream/handle/item/6875/9%20pezda-tourism.pdf?sequence=1&isAllowed=y>).

3 Development and holdings of the HAT

Around 1900, novelist Theodor Fontane exclaimed: “Everybody travels!”, and he noted: “One of the peculiarities of our time is mass travelling.”⁵

The Historical Archive on Tourism has taken on this “mass travelling”.

It is based at the Centre for Metropolitan Studies at the Technical University of Berlin and, therefore, is one of the many university collections in Germany that have long been neglected despite their great importance as research infrastructures. The result was that the HAT always had to look for third-party funding and thus, from time to time, struggled with a lack of money. This was all the truer as the subject of ‘tourism’ did not have a good reputation in academia: tourism was regarded as a vulgar mass pastime and was a favourite object of ridicule and hatred in so-called cultural criticism. This is still often the case today—albeit now primarily for ecological reasons.

But with the general increase in research interest in consumer history and mass culture, tourism has become a focus of research in recent decades. The spectrum ranges from local to global history, from the economic, political, social, and cultural effects in the destination areas—above all, the construction of images and identity—to the interdependencies between destinations and source areas, and finally to the political, social, and mental mechanisms underlying the demand for tourist consumption.

The HAT was founded in 1986 on the initiative of historian Prof. Dr Walter Eder at the Institute for Tourism at the Free University of Berlin.⁶ The institute built on the pioneering work of Prof. Dr Robert Glücksmann, who founded the world’s first “Research Institute for Tourism” in Berlin in 1929, which included an archive. The basis of the HAT was the historical collection of the director of the German Travel Association, Franz Burger, which was used for exhibitions at the ITB tourism trade fair. Other collections, including 1,200 posters and a legacy of Glücksmann’s research institute, were soon added.

At the same time, the interdisciplinary “Tourism History Working Group” was formed. This association, led by me, was the first of its kind in the world; with its conferences and publications, it contributed to the gradual recognition of historical tourism research, which had previously received little attention. In this context, the first academic anthology on tourism history appeared in the year 1991.

The archive was also considerably expanded in the 1990s, above all through the collection of around 2,400 books and magazines, as well as thousands of brochures and files belonging to Franz F. Schwarzenstein, a leading figure in German state tourism advertising from the 1930s to the 1960s, and the collection of around 1,500 books and magazines belonging to the prominent travel entrepreneur Walter Kahn.

5. FONTANE, Theodor ... Berlin 1894.

6. *A chronicle of the archive*: <https://hist-soz.de/hat/HAT...>

At the turn of the millennium, I took over the management of the archive; the collection was professionally organised, and the books and magazines were largely catalogued. When the Tourism Institute at Freie Universität was closed, the archive moved to Technische Universität Berlin in 2012. Over the past two decades, the HAT has developed into an international hub for historical tourism research; visitors come from all over the world, ranging from Brazil to Japan.⁷

In total, the HAT's collection comprises some 800 shelf metres. It provides a cross-section of diverse provenances from over a hundred countries since the 18th century.

Most of the bigger printed sources can be found in an electronic database. This catalogue contains some 13,500 titles of books and magazines, as well as around 1,500 posters and 1,300 maps. Around 40 per cent of the books are travel guides (i.e., over 5,000, including 250 Baedeker and 300 Grieben); there are also 1,000 historical works, 1,300 scientific tourism studies, 1,000 travelogues, as well as 1,000 illustrated books and 1,300 statistics.

The catalogue (LITTY v3) is not OPAC-enabled, but it can be downloaded in various formats from the HAT website (e.g., in the Research Information System Format RIS, which can be read by many systems, like CITAVI); there are also catalogue excerpts in PDF format.

But, of course, not everything is included in the electronic database.

As new items are constantly being donated to the archive, many books, posters, and maps have not yet been catalogued. The same applies to the ephemera and ego documents. They are the particular treasure of the HAT! Systematically filed in archive boxes according to place and time, there are around 50,000 brochures and flyers from the 1920s to the present day.

The ego documents mainly include photo albums but also handwritten travel diaries, etc.; much of this is still undiscovered, e.g., the legacy of a passionate tourist comprising 90 moving boxes, which the archive acquired recently.

Thus—taking the catalogued and the uncatalogued materials together—there are many treasures that wait for diligent explorers!

7. Cf. e.g. <http://www.panosso.pro.br/2011/11/o-que-sera-do-historical-archive-on.html>; *Asahi Shimbun* 2018.11.26 (= <https://globe.asahi.com/article/11965834>).

Chronology of the Historical Archive on Tourism

- 1986 Franz Burger (Frankfurt, former Managing Director of the DRV) presents his historical tourism collection at the ITB ("Tourismus anno dazumal"). At the instigation of the Mayor of Berlin, the Institute for Tourism (IFT) of the Free University of Berlin is involved in order to preserve this collection for the city of Berlin in the long term. The Sammlung Burger (FB) is purchased for DM 25,000. This lays the foundation for a historical collection that will benefit education and research. Prof. Dr. Walter Eder, an historian, is in charge of the scientific management of the collection, assisted by geographer Dr. Kristiane Klemm.
- 1987 The Schwarzenstein family offers to purchase the extensive collection of Franz F. Schwarzenstein (Salzburg, former head of the DTZ); the purchase is made for DM 50,000, with the sum being raised partly by the travel industry (FVW, ITS, etc.) and partly by the FU. The Sammlung Schwarzenstein (FFS) significantly expands the collection with countless brochures, 65 magazines, around 2,300 books and unprinted records.
- 1988 – 2002 In 1988, the Institute for Tourism and the Starnberg Study Group for Tourism founded the "Tourism History Working Group", the first institution of its kind in the world. The historian Prof. Dr. Hasso Spode from the Institute for Social and Economic History takes over the management. It organizes conferences and meetings on topics of historical tourism research, which result in two anthologies.
- 1988 – 1990 Creation of a signature system for the archive materials under the leadership of Spode; compilation and recording of parts of the collections in an electronic database (LITTY v3) by research assistants.
- 1988 – today Various donations in kind from private individuals and acquisitions from institutions (Reisenanalyse, Berlin Tourist Office, Baedeker Archive, etc.), among others:
- 1989: Acquisition of 1,221 posters from the holdings of the Berlin Art Library (KBB).
 - 1989: Acquisition of the partial estate of Dr Adolph Grünthal, employee of the first tourism institute (1929-35).
 - 1990: Walter Kahn (Bayersoien, formerly Kahn-Reisen, later Scharnow) donates his travel history collection to the Institute of Tourism. The Sammlung Kahn (WK) (approx. 1,500 books and magazines as well as numerous brochures) fundamentally expands the spectrum of the archive once again.

- 1999: Takeover of a large part of the library of the former Study Centre for Tourism in Starnberg.
- 2000: Takeover of part of the DRV archive from Frankfurt.
- 2001: Acquisition of 764 volumes of historical statistics from the holdings of the former Central Institute for Social Science Research Berlin.
- 2007: Takeover of the archives of the Stuttgart tour operator von Maur.
- 2008: Acquisition of the travelling legacy of Richard Kuhn, winner of the Nobel Prize in Chemistry.
- 2013: Acquisition of the Fischell travel legacy (extensive collection of travel diaries, photo albums, etc.).
- 2013: Acquisition of the travel legacy of Hobusch, travel journalist in the GDR.
- 2017ff: Acquisition of the bequest of the folklorist Prof. Dr. Dieter Kramer (materials of the Naturfreunde etc.).
- 2019: Acquisition of the remaining documents of the Leipzig travel agency Wolff (1890-1939).
- 2020: Acquisition of the partial legacy of B. Müller (travel diaries, photo albums, etc. in approx. 90 moving boxes).

1991 Retirement of Walter Eder and Hasso Spode; Kristiane Klemm takes over the management of the collection. Modified updating of the database according to changing criteria by lay assistants.

1998 – 2000 The Volkswagen Foundation finances the systematic organisation of the materials and the restructuring of the database according to scientific criteria. Hasso Spode takes over the scientific management of the archival collection. From then on, large parts of the archival collection are catalogued and can be used for teaching, research and the media. It is given the name “Historical Archive on Tourism (HAT)”. The planned continuation of the VW project does not materialise, except for a final funding, as the funding line was stopped. Since then, there has no longer been a full-time position at the archive.

- 2000 The co-operation between the Institute for Tourism and the Willy Scharnow Foundation (Frankfurt) is established. The IfT is renamed the “Willy Scharnow Institute for Tourism”.
- 2003 Relocation of the HAT within the FU Berlin.
- 2007 The amount of funding granted to the institute by the Willy Scharnow Foundation will be reduced to 15,000 Euros and will mainly benefit the HAT.
- 2008 – 2012 Closure of the Willy Scharnow Institute. The planned connection of the HAT with the history department of the FU Berlin fails due to the objection of the university chancellor, as the FU is neither interested in tourism nor in archives. The HAT remains open until 2011, after which the archive material is stored in over 1,500 moving boxes and is barely accessible. In view of numerous protests and takeover offers from Germany and abroad, the FU abandons its plan to sell or dispose of the holdings and promises to hand over the archive free of charge. Takeover negotiations, in particular with the HWR Berlin and the TU Berlin.
- 2012 Relocation of the HAT to the Technical University of Berlin to the Centre for Technology and Society (ZTG) and the Centre for Metropolitan Studies (CMS) on the initiative of Prof. Dr. Hans-Liudger Di-enel (ZTG). Reopening ceremony in the presence of representatives from politics, science, business and the media.
- 2012 – 2020 Contract between the Willy Scharnow Foundation and TU Berlin (CMS and ZTG): Funding amount of 15,000 Euros p.a., duration at least 6 years; name extension of the HAT to “Historical Archive on Tourism (Willy Scharnow Archive)”. Successful continuation of work despite low funding, also thanks to volunteers (setting up and cataloguing, equipping exhibitions, supporting up to 100 users p.a., processing up to 300 enquiries p.a., sporadic teaching events and guided tours).
- 2012 – 2021 Four foreign scholarship holders (DAAD) and interns as well as two doctoral students at the HAT; Supervision: Spode.
- 2015 – today Foundation of “Förderkreis Historisches Archiv zum Tourismus e.V.”; Chair: Klemm. Voluntary work by members of the support group.
- 2015 – 2017 Dr. Alicia Fuentes (Madrid) Visiting researcher at HAT/CMS, funded by the Humboldt Foundation; Supervisor: Spode.

- 2018 – 2020 Expiry of the funding agreement with the Willy Scharnow Foundation; discontinuation of the name affix “Willy Scharnow Archive”. Sporadic funding of archive work by the Willy Scharnow Foundation and the ITB Berlin.
- 2020 Reduction in archive work and user support due to the coronavirus pandemic and the subsequent discontinuation of funding from the Scharnow Foundation and the ITB. Sporadic funding from the Förderkreis and the TUB. Withdrawal of the ZTG from the sponsorship of the HAT. Contractual agreement between the CMS, the Department of Labour Studies (ArTe) and the Department of the History of Technology on the governing body and support of the HAT, to run until at least 2025.
- 2021 – 2023 Structural damage in the main room of the archive (building dust). No financial subsidisation of the work by the Förderkreis any more. Significant reduction in archive work and user support. Start of a BMBF project (MDZT) involving the HAT.
- 2024 ...

La historiografía del turismo en España: antecedentes, actualidad y desafíos¹

Carlos Larrinaga

Doctor en Història i Llicenciat en Ciències Polítiques. És Catedràtic d'Història i Institucions Econòmiques a la Universitat de Granada. Ha realitzat nombroses estades de recerca a diferents universitats tant espanyoles com europees, a més d'haver impartit nombrosos cursos a diferents universitats europees i argentines. Pel que fa a la història econòmica i social del turisme, és investigador principal de quatre projectes d'excel·lència del govern d'Espanya.

Doctor en Historia y Licenciado en Ciencias Políticas. Es Catedrático de Historia e Instituciones Económicas en la Universidad de Granada. Ha realizado numerosas estancias de investigación en distintas universidades tanto españolas como europeas, además de haber impartido numerosos cursos en distintas universidades europeas y argentinas. Respecto de la historia económica y social del turismo, es Investigador Principal de cuatro proyectos de excelencia del gobierno de España.

He is a Doctor in History and a Graduate in Political Science. He is Professor of History and Economic Institutions at the University of Granada. He has carried out numerous research stays at different universities, both Spanish and European, in addition to having taught numerous courses at different European and Argentine universities. Regarding the economic and social history of tourism, he is Principal Investigator of four projects of excellence of the Spanish government.

1. Proyecto PID2021-122476NB-I00, financiado por MICIU/AEI /10.13039/501100011033 y por FEDER/UE.

Resum

La historiografía del turismo va començar a consolidar-se als anys setanta, destacant com una disciplina acadèmica que aborda l'impacte social i econòmic d'aquesta activitat. Figures com John K. Walton van ser pioneres a l'hora d'analitzar el turisme des d'una perspectiva històrica, trencant amb prejudicis inicials que el consideraven un tema frívol. A Espanya, els primers estudis daten a principis del segle XX, com les obres d'Amengual i Arcos, que ja van veure el potencial del turisme com a motor econòmic. A partir dels anys noranta, investigadors com Carmelo Pellejero i Carlos Larrinaga van liderar projectes clau que van fomentar l'anàlisi sistemàtic del turisme, centrant-se en el seu impacte econòmic, social i cultural, així com en l'evolució del sector al primer terç del segle XX. Tanmateix, persisteixen reptes en àrees com la perspectiva de gènere, l'associacionisme turístic i l'estudi comparat de models regionals, posant de manifest la necessitat de profunditzar en l'anàlisi interdisciplinari del fenomen turístic.

Paraules clau: turisme, historiografia, Espanya, gènere, impacte econòmic.

Resumen

La historiografía del turismo comenzó a consolidarse en los años setenta, destacando como una disciplina académica que aborda el impacto social y económico de esta actividad. Figuras como John K. Walton fueron pioneras en analizar el turismo desde una perspectiva histórica, rompiendo con prejuicios iniciales que lo consideraban un tema frívolo. En España, los primeros estudios datan de principios del siglo XX, como las obras de Amengual y Arcos, que ya vislumbraron el potencial del turismo como motor económico. A partir de los años noventa, investigadores como Carmelo Pellejero y Carlos Larrinaga lideraron proyectos clave que fomentaron el análisis sistemático del turismo, centrados en su impacto económico, social y cultural, así como en la evolución del sector en el primer tercio del siglo XX. No obstante, persisten desafíos en áreas como la perspectiva de género, el asociacionismo turístico y el estudio comparado de modelos regionales, evidenciando la necesidad de profundizar en el análisis interdisciplinario del fenómeno turístico.

Palabras clave: turismo, historiografía, España, género, impacto económico

Abstract

The historiography of tourism began to consolidate in the 1970s, emerging as an academic discipline that addresses the social and economic impact of this activity. Figures such as John K. Walton were pioneers in analysing tourism from a historical perspective, breaking with initial prejudices that considered it a frivolous topic. In Spain, the first studies date back to the early 20th century, such as the works of Amengual and Arcos, who already foresaw the potential of tourism as an economic driver. From the 1990s onwards, researchers like Carmelo Pellejero and Carlos Larrinaga led key projects that promoted the systematic analysis of tourism, focusing on its economic, social, and cultural impact, as well as the evolution of the sector in the first third of the 20th century. However, challenges remain in areas such as gender perspective, tourism associations, and comparative studies of regional models, highlighting the need for a deeper interdisciplinary analysis of the tourism phenomenon.

Keywords: tourism, historiography, Spain, gender, economic impact.

Introducción

Fue en los años setenta cuando, realmente, podemos hablar del nacimiento de una historiografía académica en torno a una actividad tan importante como el turismo, dando lugar a la historia del turismo. Una vez concluida la Segunda Guerra Mundial, el turismo, a nivel global, entró en una nueva fase, gestándose lo que se ha dado en llamar el turismo de masas. La recuperación económica que se vivió en Europa y buena parte de América desde comienzos de los años cincuenta, la mayor capacidad de renta, la mejora en los medios de transporte y un mayor acceso a bienes y servicios hicieron que la actividad turística experimentara una expansión cada vez más creciente. Así, según los datos de la Organización Mundial del Turismo, podemos hablar de 25 millones de turistas a nivel global en 1950. Desde ese año la evolución ha sido vertiginosa, pasando a 167 millones en 1970 y alcanzándose los 950 en el 2010 (Nieto González et al., 2016, p. 130). En 2019 se registraron 1.500 millones de llegadas de turistas internacionales en el mundo² y las previsiones de la OMT para 2030 son se superen los 1.800 millones. Semejante evolución hace que, con razón, podamos hablar de “uno de los fenómenos económicos y sociales más destacables del siglo XX” (Sousa Santos, 2002, p. 28). Con este desarrollo del turismo de masas, no es de extrañar que algunos académicos empezaran a fijarse en este fenómeno económico y social tan extraordinario y sentaran las bases de la actual historiografía del turismo. Precisamente, uno de estos pioneros es el historiador británico John K. Walton, cuya obra ha tenido un enorme impacto a nivel mundial³.

A partir de sus trabajos pioneros en la historia económica y social del turismo, se ha ido construyendo toda una historiografía en torno a esta actividad que hoy en día goza de una respetabilidad de la que al principio careció. Hay que recordar que en los años sesenta, la historia social, muy influenciada por la interpretación marxista en Reino Unido y la Escuela de los Annales en Francia, estaba especialmente preocupada por el sujeto colectivo; en concreto, por el movimiento obrero, la lucha de clases, los niveles y las condiciones de vida del proletariado o la formación de la clase obrera, por ejemplo. De manera que, cuando Walton se interesó por la historia social del turismo y presentó su tesis doctoral en 1974 en la Universidad de Lancaster, no sólo fue incomprendido, sino, hasta cierto punto, despreciado, por tratarse de un tema frívolo y que no

2. <https://www.europapress.es/turismo/nacional/noticia-turismo-mundial-cerro-2023-1300-millones-viajeros-88-niveles-prepan-demia-20240119095512.html>.

3. Desde, por ejemplo, su conocido libro: WALTON, J. K. *The Blackpool landlady: a social history*, Manchester University Press, Manchester, 1978.

casaba bien con los temas que entonces estaban en auge en los estudios de historia social en Gran Bretaña. Afortunadamente, con el tiempo, y en la medida en que la historiografía británica se fue abriendo a nuevos temas, al tiempo que el marxismo fue perdiendo fuerza, los estudios de Walton y autores como John Pemble o Alain Corbin y Marc Boyer en Francia, entre otros, contribuyeron a consolidar la historia económica y social del turismo como una disciplina cada vez más consistente. Al punto que, en el siglo XXI, ningún historiador duda ya de la relevancia de una actividad económica como el turismo, que en 2023 generó 1,28 billones de euros y, como se ha dicho, con unas perspectivas de crecimiento imparables⁴.

Antecedentes de la historiografía del turismo en Europa occidental

Al hablar de antecedentes, me estoy refiriendo a los autores clásicos, es decir, a quienes escribieron su obra antes del boom del turismo de masas. En definitiva, a esos académicos que fueron muy conscientes de que el turismo era ya una actividad fundamental desde los puntos de vista económico y social en las primeras décadas del siglo XX. En este sentido, posiblemente uno de los autores más influyentes fue Norval (1936), pues llega a hablar abiertamente de la industria turística. Es cierto que para esos años el turismo representaba un porcentaje del PIB muy pequeño para la mayoría de los países, pero en algunos casos, como Suiza, Italia o Francia, empezaba a tener una gran importancia. En el caso español, por el contrario, su porcentaje estaba bastante por debajo del 0,5%, aunque, para determinadas economías locales, como San Sebastián o Santander o más tarde Mallorca, el turismo suponía unos ingresos de gran importancia. Pues bien, Norval supo ver claramente que el turismo, más allá de ser una práctica social, constituía toda una industria en la que los diversos agentes interactuaban para satisfacer las necesidades de unos clientes llamados turistas. Los viajes de placer requerían cada vez más servicios prestados por diferentes empresas, constituyendo toda una industria a tener en cuenta.

Era tal la importancia del turismo en esos países europeos ya mencionados que algunos autores de la época captaron la relevancia de esta actividad y de los flujos turísticos en una concepción claramente transnacional del turismo. Fue, por ejemplo, el caso de Ogilvie, quien, en 1933, publicó un estudio económico sobre el movimiento turístico, analizando, precisamente, el impacto que, en determinadas economías, tenía el turismo. Pocos años más tarde, Trimbach (1938) hacía lo propio. En su tesis doctoral estudiaba los factores de las grandes corrientes turísticas y su importancia en la economía mundial. Desde luego, tanto él como Ogilvie eran muy conscientes del peso cada vez mayor del turismo. Siguiendo la estela de estos autores, Duchet (1949) escribió ya una de las primeras historias del turismo, sintetizando su evolución a lo largo de los distintos periodos y centrándose en lo que él denominó la “vida moderna”, en una clara referencia a esa

4. <https://www.europapress.es/turismo/nacional/noticia-turismo-mundial-cerro-2023-1300-millones-viajeros-88-niveles-prepan-demia-20240119095512.html>.

aparición del turismo moderno durante el primer tercio del siglo XX. Entendiendo por tal, un turismo caracterizado por la “explotación industrial”, es decir, cuando el viaje está concebido como un negocio (Clerget, 1935; Norval, 1936).

Sin duda, estos trabajos fueron pioneros en los estudios del turismo, pero tampoco debemos olvidar a otros autores que captaron la relevancia del turismo a nivel nacional. Aquí, sin duda, uno de los más destacados fue Mariotti y sus trabajos (1927-1928; 1931; 1933) sobre el turismo en Italia, en un momento en que este país se había convertido en la mayor potencia turística de Europa. En su época, Mariotti llegó a ser uno de los estudiosos del turismo más prestigiosos. En Francia, Mortier (1941) analizaba en su tesis doctoral lo que el turismo había supuesto para su país en las décadas pasadas, tratando de vislumbrar lo que habría de suponer en el futuro, una vez que concluyese la Segunda Guerra Mundial. Precisamente, al poco de finalizar la contienda, Pimlott (1947) publicó uno de los libros más interesantes sobre esta materia en Gran Bretaña. Un libro que ha tenido una gran influencia posterior debido a la penetración de la actividad turística en capas cada vez más amplias de la sociedad británica.

Estos estudios, pues, podrían ser considerados como los antecedentes de la historiografía del turismo. Tienen una ventaja evidente: que sus autores fueron conscientes de las potencialidades que el turismo tenía para las economías nacionales y la economía mundial y de los cambios sociales que se estaban produciendo en las décadas que les tocó vivir. Desde ambos puntos de vista, son trabajos sumamente enriquecedores y sobre los cuales es necesario volver. Fueron testigos de primera mano y trataron no sólo de teorizar sobre cuanto estaba sucediendo, sino también de aportar datos de sumo interés, incluyendo información estadística.

La historiografía del turismo en España: antecedentes

En España tampoco faltaron teóricos sobre la posible relevancia del turismo en la economía nacional. En una fecha tan temprana como 1903 Amengual publicaba en formato de libro un conjunto de artículos que había ido publicando en el periódico de Palma de Mallorca *La Almudaina*. Con el sugerente título de *La industria de los forasteros*, este mallorquín que trabajaba en la Cámara de Comercio de Barcelona supo intuir claramente lo que Norval teorizaría años más tarde: que el turismo era una industria que había que promocionar y potenciar. En este sentido, denunciaba el atraso que España padecía respecto de otros países, señalando cómo el turismo implicaba unos efectos de arrastre para toda la economía, es decir, no sólo para los sectores más propiamente vinculados a él. En esta misma línea, cabe destacar la obra de Carlos Arcos, quien, en una fecha bien temprana, llegó a vaticinar que, “abriendo á los extranjeros su tesoro incomparable de bellezas naturales y artísticas, y su clima variado y saludable” llegaría “á ser el centro de Turismo Europeo” (Arcos, 1909, p. 6). Desde luego, fueron palabras premonitorias. De suerte que Arcos, muy consciente del

peso que el turismo empezaba a tener en otras economías próximas, insistía en la necesidad de mejorar los medios de transporte y los hoteles en España, además de llevar a cabo una intensa propaganda en el exterior para que los extranjeros se sintiesen atraídos por España como destino turístico.

Por lo tanto, antes de la Primera Guerra Mundial algunos intelectuales se percataron ya de la necesidad de dar a conocer España en el exterior y de construir toda una industria en torno al turismo para la atracción de flujos de viajeros. Es cierto que, a diferencia de Italia, por ejemplo, esta realidad se consumó de forma más lenta, aunque, al llegar al estallido de la Guerra Civil, en España se había logrado crear un sistema turístico con diferentes realidades regionales (Vallejo 2018 y 2019). Muntanyola (1932) lo explicó adecuadamente para el caso catalán. Varios años más tarde, Arrillaga (1955a y b) se ocuparía del turismo dentro de la economía española de los años cincuenta, justo cuando empezaba a desarrollarse el turismo de masas (Figuerola, 1999, pp. 77-134; Moreno Garrido, 2007a, pp. 189-222; Pack, 2009; Vallejo, 2013 y 2015). Doctor en Derecho y profesor universitario, Arrillaga fue el primer director del Instituto de Estudios Turísticos, creado en 1962 y dedicado a la investigación y a la enseñanza (Arrillaga, 2000).

Desde un punto de vista académico, por tanto, podemos decir que los primeros trabajos sobre el turismo en España se produjeron a mediados del siglo XX, con los libros recién mencionados de Arrillaga (1955a y b) o de Aguirre Franco (1963), entre otros. Eran trabajos que, no siendo propiamente de historia del turismo, sí tenían referencias a la historia y hoy en día constituyen, gracias a su seriedad, obras de referencia para el estudio de dicho periodo. Junto a ellos, también los escritos de Luis Lavour (1974 y 1980) y Luis Fernández Fúster (1974 y 1991), sobre todo los publicados en los años ochenta y principios de los noventa del siglo XX, constituyen hoy en día obras de referencia. Hay que señalar que Lavour, Fernández Fúster y Aguirre Franco fueron técnicos especializados en turismo y que, por consiguiente, tuvieron acceso a fuentes directas. De hecho, buena parte del valor de sus estudios reside precisamente en las fuentes primarias que pudieron manejar directamente. En concreto, a las estadísticas oficiales. Tal es así que el historiador del turismo sigue acudiendo hoy en día a estos trabajos precisamente por los importantes datos que en ellos se presentan.

La historiografía del turismo en España: actualidad

Fue a partir de la década de 1990 cuando la historia del turismo en España dio un verdadero salto adelante, primero de la mano de Carmelo Pellejero (1994a y b, 1999 y 2000), quien introdujo una metodología científica completamente distinta, poniendo al turismo en el debate de la historia económica. Si hasta la fecha, y con las excepciones mencionadas, la historia del turismo había sido un campo abonado para los aficionados, los estudios de Pellejero ponían la primera piedra de una historia del turismo académica y homologable a la existente en otros países. En esta misma tónica, habría que señalar los trabajos de Barke, Towner y Newton (eds.) (1996), Pellejero (dir.) (1999) y Esteve y Fuentes (2000). A mayor abundamiento, el número 25 de

la revista *Historia contemporánea*, dedicado a “Turismo y nueva sociedad”, publicado en 2002 y coordinado por Carlos Larrinaga, supuso un paso en la consolidación de esta renovación de los estudios en historia del turismo en España en relación con los de otros países. Renovación que se vio plasmada en la defensa de tres tesis doctorales de especial importancia para nuestro objeto de estudio, a saber: las de Juan Carlos González Morales (2003), Ana Moreno Garrido (2004) y Sasha Pack (2004). La adaptación de la tesis de Pack dio lugar a dos libros, uno en inglés (2007) y otro en castellano (2009). Por su parte, Moreno Garrido publicó en 2007 *Historia del turismo en España en el siglo XX*, una obra que, por primera vez en la historiografía española, abordaba de forma académica la importancia que había tenido el turismo en la España del siglo XX, al tiempo que abría un amplio abanico de posibilidades de investigación.

Precisamente, con el objetivo de aunar buena parte de estos esfuerzos académicos que se estaban produciendo en el campo de la historia económica y social del turismo, Carlos Larrinaga planteó la posibilidad de encauzarlos a través de diferentes proyectos de investigación financiados por el Gobierno de España, de suerte que hasta la fecha se han podido realizar cuatro proyectos, a saber: “Orígenes, consolidación y evolución del turismo en España” (HAR2011-23214), entre el 1 de enero de 2012 y el 31 de diciembre de 2014; “Historia del turismo en España en el siglo XX: desarrollo y trayectorias regionales” (HAR2014-52023-C2-1-P), desde el 1 de enero de 2015 hasta el 31 de diciembre de 2017; “El turismo durante la Guerra Civil y el primer franquismo, 1936-1959. Estados y empresas privadas en la recuperación turística de España. Una perspectiva comparada” (HAR2017-82679-C2-1-P), entre el 1 de enero de 2018 y el 31 de diciembre de 2021; y “El turismo en la España del primer tercio del siglo XX. Características y evolución de una actividad económica y una práctica social en perspectiva comparada” (PID2021-122476NB-I00), desde el 1 de enero de 2022 hasta el 31 de diciembre de 2025. En estos proyectos han participado directa o indirectamente muchos de los especialistas en historia económica y social del turismo de España. Han servido para tener una financiación estable para poder investigar, para la asistencia a congresos como comunicantes u organizadores de sesiones, para aumentar el número de publicaciones y para internacionalizar la obra de los componentes de dichos proyectos⁵.

Precisamente, al hilo de estos proyectos de investigación, conviene señalar algunos de sus resultados más importantes, ya que han supuesto un avance decisivo en la consolidación de la historia del turismo como disciplina. Empezando por los números monográficos de revistas, tendríamos, los siguientes dossiers: 1) “El turismo en la España contemporánea”, coordinado por Larrinaga y Vallejo, en *Transportes, Servicios y Comunicaciones*, nº24, 2013; 2) “El turismo de salud y bienestar en la Europa del sur”, coordinado por Alonso Álvarez y Larrinaga, en *Agua y Territorio* (nº6, 2015); 3) “España como potencia turística. Una visión a largo plazo”, coordinado por Larrinaga y Vallejo, en *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 37, 2015; 4) “El turismo en España”, coordinado por Vallejo y Larrinaga, en *Ayer*, 114, 2019; y 5) “El turismo como fenómeno trans-

⁵ <https://grupoturhis.wordpress.com/>.

nacional”, coordinado por Larrinaga, en *Transportes, Servicio y Comunicaciones*, nº41, 2020. En cuanto a las obras colectivas derivadas de estos proyectos, tendríamos las siguientes: Vallejo, R. y Larrinaga, C. (dirs.): *Los orígenes del turismo moderno en España*, Madrid: Sílex, 2018; Pellejero, C. y Luque, M (eds.): *Inter and Post-war Tourism in Western Europe, 1916-1960*, Londres: Palgrave-Macmillan, 2020; Berrino, A. y Larrinaga, C. (coords.): *Italia e Spagna nel turismo del secondo dopoguerra*, Milán: FrancoAngeli, 2021; Larrinaga, C. (ed.): *Luis Bolín y el turismo en España entre 1928 y 1952*, Madrid: Marcial Pons, 2021; Battilani, P. y Larrinaga, C. (ed.): *Coastal Tourism in Southern Europe in the XXth century. New economy and material culture*, Berlín: Peter Lang, 2021; Larrinaga, C. y Strangio, D. (eds.): *El turismo en España e Italia antes del boom turístico*, Madrid: Sílex, 2022; y Larrinaga, C. y Strangio, D. (eds.): *The Development of the Hotel and Tourism Industry in the Twentieth Century*, Londres: Palgrave-Macmillan, 2023.

Otro proyecto especialmente interesante para la historia económica del turismo, dirigido por Carles Manera, fue “Historia económica del turismo de masas en España, 1940-2000: las Islas Baleares y los contrastes mediterráneos” (SEJ2004-06649/ECON), desde el 1 de enero de 2005 al 31 de diciembre de 2008. Entre los principales resultados de este congreso, cabe señalar la obra colectiva de L. Segreto, C. Manera y M. Pohl (eds.): *Europe at the seaside*. New York-Oxford: Berghahn Books, 2009.

En paralelo a estos proyectos de investigación citados, centrados en la historia económica y social del turismo, hay que señalar asimismo los proyectos de investigación dirigidos por Mary Nash y Antoni Vives Riera, con unos planteamientos completamente diferentes y más volcados en la historia cultural, a saber: “La mediterraneidad en la producción de espacios turísticos: contacto intercultural, alteridad de género e identidades locales” (CSO2010-17068), desde el 1 de enero de 2011 hasta el 31 de diciembre de 2013; “Turistas e Inmigrantes: sistemas postcoloniales de jerarquización cultural en la frontera mediterránea de Europa, una perspectiva de género” (HAR2013-45840-R), desde el 1 de enero de 2014 hasta el 31 de diciembre de 2016; “Turismo y performatividad de la identidad local: Nación y región desde una perspectiva postcolonial y de género (Catalunya y Balears: siglos XIX-XXI)” (HAR2017-83005-R), desde el 1 de enero de 2018 hasta el 31 de diciembre de 2020; e “Imaginarios turísticos, identidades políticas y movilización social en el Mediterráneo español: Una perspectiva de género desde la Costa Brava, Mallorca y Costa Blanca (s. XX)” (PID2021-123790NB-C21), desde el 1 de septiembre de 2022 hasta el 31 de agosto de 2025. Entre las aportaciones colectivas de este grupo de investigación, habría que señalar el libro de A. Vives y G. Torres Delgado (eds.): *El placer de la diferencia. Turismo, género y nación en la historia de España*. Granada: Comares, 2021.

Dicho esto, nos vamos a centrar a partir de ahora, fundamentalmente, en la historiografía referida a la actividad turística en la España del primer tercio del siglo XX, ya que es un periodo, que, pese a los grandes avances que se han hecho en los últimos años, todavía presenta carencias notables, debidas, en gran medida, a las dificultades que presenta el estudio sistemático de las fuentes primarias. Es verdad que cada vez conocemos mejor estos años y que el libro dirigido por Vallejo y Larrinaga en 2018 supuso un avance cualitativo, pero lo cierto es que aún queda mucho por investigar, como tendremos ocasión de poner de

manifiesto más adelante. Sin duda, estas décadas son fundamentales para entender el posterior desarrollo vivido a partir de los cincuenta y sesenta, en los años del desarrollismo y del turismo de masas, periodo para el que contamos con un buen número de trabajos y, sobre todo, mucha información. Como ya se ha dicho, entre 1900 y 1936 se conformó el primer sistema turístico español y de ahí la relevancia que presenta para las investigaciones en historia del turismo.

A nivel regional, por ejemplo, los avances en la historiografía española han sido decisivos. En especial, en aquellas autonomías o espacios geográficos donde el turismo juega un papel fundamental en su economía. Aunque si nos centramos en el primer tercio del siglo XX, es fácil comprobar cómo el déficit investigador aún es muy evidente y todavía queda mucho por hacer. En lo que respecta a las Islas Baleares, sobresale el artículo ya clásico de Bartomeu Barceló (1966) y, sobre todo, el trabajo de Cirer (2009), el único libro que aborda esa cronología, pues el resto la sobrepasa ampliamente. Nos estamos refiriendo a las obras de VVAA (2000), Buades (2004), Vives Reus (2005), Manera y Garau (2009), Buswell (2011), Manera y Navinés (2018) y Vives Riera y Vicens Vidal (eds.) (2021). En Cataluña, en primer lugar, habría que mencionar la obra ya citada de Muntanyola (1932). En los últimos años, sin embargo, se han publicado algunos estudios relevantes, entre los que sobresalen los trabajos de Farreras (1973), Molina Villar (2008), Tatjer (2009; 2012; 2018), Garay y Cànoves (2010; 2013), Puigvert (2018) y Vives Reus (2019), sobre todo. Como en el caso de Mallorca, la mayoría aquí también va más allá del primer tercio del siglo XX, con la ventaja de que son investigaciones hechas desde diferentes áreas de conocimiento y con metodologías igualmente variadas. El País Vasco es otra de las zonas que también ha llamado la atención de los investigadores, empezando por algunos trabajos seminales de Walton & Smith (1994a; 1996). Otros autores que han centrado su investigación en el País Vasco serían Aguirre Franco (1995), Larrinaga (2008), Beascochea (2002; 2017) y Cava Mesa (2009). También Cantabria ha sido objeto de importantes estudios a cargo, fundamentalmente, de Gil de Arriba (1992; 1994; 1995). Para el caso de Asturias contamos con el libro de De la Madrid (2011). En Galicia sobresalen los estudios de Lindoso y Vilar (2011) y de Vallejo (2015). Para Canarias, contamos con el trabajo de Macías y Pérez (2009). Y, en el caso de Andalucía, sobresalen, sin duda, las investigaciones de Pellejero (2006; 2009; 2011) y Luque y Heredia (2021; 2022). Disponemos, por lo tanto, de trabajos de gran valía. Sin embargo, sí se echan de menos más análisis que identifiquen modelos turísticos regionales desde una perspectiva comparada (Valero, 1994). En este sentido, destacarían cuatro trabajos principalmente: Gil de Arriba (2018; 2019) y Gil de Arriba y Larrinaga (2021; 2022), centrados, sobre todo, en el primer tercio del siglo XX.

Asimismo, son muy notables las investigaciones dedicadas a las localidades donde el turismo jugó un papel destacado desde finales del siglo XIX o principios de la siguiente centuria. Por ejemplo, sobresalen los estudios pioneros de Walton para San Sebastián (2002a y 2002b; 2003). Esta ciudad también ha sido objeto de análisis por parte de Larrinaga (1999; 2005; 2007), quien, en gran medida, ha seguido con la línea de investigación abierta en su momento por Walton, lo que ha dado lugar a un cierto debate historiográfico sobre el papel desempeñado por la fachada atlántica europea en el desarrollo del turismo de ola, respecto

de la costa mediterránea, a principios del siglo XX (Tatjer, 2018). Por su parte, los trabajos para la ciudad de Málaga son asimismo abundantes, contando una vez más con las investigaciones de Pellejero (1995; 2001; 2005; 2016), pero también con el original artículo de Arcas Cubero y García Sánchez (1980). Asimismo, cabe citar los trabajos de Heredia (2000), Pellejero y Luque (2020) y Luque y Heredia (2022). Díaz López (2013) y Lindoso y Vilar (2018) han dedicado interesantes estudios a Coruña. Asimismo, para Barcelona contamos con los análisis a largo plazo de Vaccaro (2007), Palou (2012) y Palou (coord.) (2016), además de los trabajos de Tatjer (1996) y Cócola y Palou (2015). Para Madrid, sobresalen los estudios de Moreno Garrido (2011; 2015). Sin duda, son estudios interesantes, aunque, una vez más, faltan trabajos comparativos. En este sentido, cabe destacar el artículo de Palou y Pellejero (2020) para Barcelona y Málaga, que puede servir de ejemplo para otros análisis comparativos.

La historiografía del turismo en España: desafíos

Más allá del ámbito geográfico de estudio utilizado, para calibrar bien el estado de conocimientos que tenemos sobre el turismo en el primer tercio del siglo XX, conviene resaltar aquellos aspectos que han merecido una mayor atención por parte de los investigadores durante los últimos años para ver las carencias existentes y los desafíos a los que se enfrenta la historiografía actual. Muchos de los temas que a continuación se van a citar han sido tratados en dos obras recientes de Moreno Garrido (2022) y Pellejero y García Gómez (2022), pero, a mi entender, algunos temas siguen constituyendo un desafío para la investigación en historia del turismo.

Así, uno de estos temas es el referido a la política turística. En este campo las aportaciones de Pellejero (1994b; 2002a y b; 2018) han sido determinantes, ya que han contribuido muy significativamente a conocer cuáles fueron las actuaciones llevadas a cabo por la Administración Central en materia turística. A esos pioneros trabajos habría que añadir, además, los de Moreno Garrido (2005; 2018; 2022) y Corretero y Cal (2008). Incluso, cabe destacar algunas aportaciones orientadas a esclarecer la inversión directa del Estado en una empresa pública como Paradores, que nació a finales de los años veinte. Por ejemplo, tenemos las investigaciones de Pellejero (1994a; 2002a; 2023) y Rodríguez Pérez (2018a) y, más en el largo plazo, de Moreno Garrido y Pellejero (2015) y Rodríguez Pérez (2018b). Como puede observarse, los estudios relacionados con la Administración Central son abundantes. Algo que no ocurre, sin embargo, con los trabajos referidos a las administraciones inferiores, a saber: autonómica (durante la Segunda República), provincial y local. Una excepción a esto sería los trabajos de Palou (2018a y 2023b) para Cataluña. Las Juntas Provinciales y Locales de Turismo deberían ser analizadas en profundidad. Véase, por ejemplo, Vallejo (2022) y Vallejo y Palou (2022). Tampoco tenemos comparativas con otros países, aspecto que sería de enorme interés. Es decir, tratar de comparar cómo se comportaron las distintas administraciones de países próximos en cuestiones turísticas.

Estrechamente vinculada a la política turística, e incluso muchas veces formando parte de ella, hay que mencionar interesantes trabajos de promoción y propaganda. Por ejemplo, los de Moreno Garrido (2007b; 2012) Correyero y Cal (2008), Cocola y Palou (2015), Correyero (2018) y Palou y Pellejero (2020). Pese a estos valiosos trabajos, aún hay que estudiar más un aspecto que los contemporáneos consideraban fundamental para atraer turistas extranjeros. De hecho, el número de visitantes foráneos estuvo muy lejos del que tuvieron países como Italia o Francia, por ejemplo. De ahí que sería interesante establecer algún tipo de comparativa al respecto, analizando la promoción que otros países llevaron a cabo y comparándola con la de España.

Ahora bien, dentro del sistema turístico, existen otros protagonistas, aparte de la Administración, que también han sido objeto de atención por parte de los investigadores. Por ejemplo, las empresas privadas. Es verdad que en este campo queda aún mucho por hacer, pero ya contamos con algunos trabajos que nos pueden ser de gran utilidad. Son estudios realizados, en su mayoría, desde la historia económica. Así, las empresas balnearias han sido analizadas por Alonso, Lindoso y Vilar (2011), Alonso, Vilar y Lindoso (2012; 2018), Larrinaga (2014) y Vilar y Lindoso (2018; 2019), mientras que las empresas embotelladoras de agua por Vilar y Lindoso (2015). Por su parte, las empresas hoteleras referidas al primer tercio del siglo XX han sido estudiadas por Suárez Botas (2006), Larrinaga (2018a y b; 2019b; 2023), Larrinaga y Vallejo (2021), Lindoso (2022) y Heredia y Luque (2023). Con una cronología más amplia destacaríamos el trabajo de San Román (2017) para el grupo Iberostar. Por su parte, las agencias de viajes también han sido objeto de interés por parte de Vallejo y Larrinaga (2018; 2022) y Larrinaga (2019a). Lo mismo que las compañías de transporte, sobresaliendo los estudios de Valero (1991), Barquín (2013; 2018) y de Gil de Arriba (2016). También en este grupo de trabajos, aunque con una visión más amplia de historia económica propiamente dicha, entrarían las publicaciones de Vallejo, Lindoso y Vilar (2016; 2018). Muchos de estos estudios nos dan una buena idea de lo que se puede hacer al respecto (observando las distintas metodologías y fuentes utilizadas), así como de las enormes carencias existentes. Por eso creemos que es preciso seguir trabajando en esta línea de investigación de procurar estudiar a esas empresas y empresarios pioneros en el campo del turismo, así como todo cuanto tuvo que ver con su organización, tanto a nivel empresarial, como congresual, etc. Esto nos puede permitir conocer mejor cuál fue su relación con la Administración y en qué punto pudieron influir en sus decisiones. Sin duda, éste puede ser un campo especialmente importante para hacer comparaciones a nivel internacional. Pero también para ver qué tipo de relaciones empresariales se dieron en el plano internacional o analizar si hubo inversión exterior directa, por ejemplo. Véanse, a este respecto, los siguientes trabajos: Fernández Paradas y Larrinaga (2024), Larrinaga (2023a y b) y Larrinaga y Strangio (eds.) (2023).

Las asociaciones de turismo receptivo son agentes del sistema turístico que también han requerido la atención de los investigadores. De especial relevancia en este campo es la tesis de Luque (2015). Por lo demás, sobresalen los trabajos de Sada (1977); Vives Reus (2005; 20019); de Pellejero y Luque (2018); Luque y Pellejero (2019), Palou (2020) y Larrinaga (2022). Pese a que estos estudios cubren bastante bien el primer tercio del siglo XX, estimamos que aún se puede seguir profundizando un poco más, especialmente, en

las asociaciones de las ciudades más turísticas del momento, así como en la implicación de determinados empresarios e intelectuales interesados en el sector o en las posibles relaciones con el exterior. Véase, por ejemplo, Palou (2023a). Por el contrario, el estudio en profundidad de las asociaciones de turismo activo está aún por hacer. Habiendo sido un tema propicio para los escritores aficionados, es necesario profundizar más en unas entidades que tanto lucharon por el fomento del turismo desde finales del siglo XX. En este sentido, destacan los trabajos de VVAA (1975), Titos y Ruiz (1998), Jiménez Mancha (2004), Mota Zurro (2020) y Urkia (2021). Además, desde la Geografía, por ejemplo, sobresalen los estudios sobre el excursionismo de Roma (1996), Martí et al. (1996) y Ortega Cantero (2001, 2014). Sería interesante, por tanto, tratar de prestar más atención a este tipo de asociacionismo e incluso a sus promotores.

Siendo verdad que, a principios del siglo XX, todavía podemos hablar de un turismo de élite, lo cierto es que a medida que fue avanzando el tiempo y, en especial, en los años veinte y treinta, cada vez más capas de la sociedad se fueron incorporando al fenómeno turístico, mediante ese proceso de imitación o capilarización social descrito por Boyer (2002). Y es que, en el turismo, además de esa vertiente económica ya mencionada, existe una dimensión social que es preciso tener en cuenta. Fue, precisamente, en el primer tercio del siglo XX cuando el turismo se convirtió en una actividad social en plena expansión. Por tanto, conviene analizar esas implicaciones sociales, incluyendo, claro está, las relaciones de conflictividad (Walton & Smith, 1994b), no en vano los espacios turísticos fueron objeto de conflicto entre diferentes sujetos sociales (Vives Riera y Torres (eds.) 2021; Villaverde y Galant (eds.) 2021). En realidad, son pocos los estudios que se han hecho al respecto para las primeras décadas del siglo XX. Podemos destacar, por ejemplo, los de Cócola y Palou (2015) y Palou (2019a y b), pero sigue siendo una perspectiva poco trabajada que merece la pena ser investigada más en profundidad. Véase, en este sentido, el estudio de Palou (2022a)

Por otro lado, aunque el turismo de ola fue el predominante en la Europa atlántica desde, cuando menos, mediados el siglo XIX, lo cierto es que desde finales de esa centuria y principios de la siguiente empezaron a desarrollarse nuevas modalidades turísticas que merece la pena tener en cuenta. Estaríamos hablando, por ejemplo, de las primeras manifestaciones de turismo urbano (Palou, 2018b), de turismo rural (Garay y Cànoves, 2013), de turismo de naturaleza (Sánchez Picón y Muñoz Flores, 2011; Sánchez Picón y García Gómez, 2018; Puigvert, 2018), de turismo religioso (Lindoso y Vilar, 2011; Santos, 2018, Pellejero y Luque (2020) o de turismo de nieve (Titos, 2014). Son algunos ejemplos que, sin duda, invitan a seguir profundizando en ellos, habida cuenta de las distintas caras que, casi desde del principio, presentó el turismo. Sobre todo, pensando en las evoluciones posteriores, ya que todas estas modalidades fueron teniendo cada vez más éxito entre los diferentes tipos de turistas.

Por último, quisiéramos poner de relieve la importancia que damos a la perspectiva de género en los estudios de historia del turismo. Fundamentalmente, porque creemos que es un tema muy poco tratado por la historiografía en general y posiblemente menos aún en la historia del turismo, donde el papel de las mujeres muchas veces ha sido ocultado o relegado a un papel muy secundario, identificándola con determinados

estereotipos de la propaganda y de la publicidad (Balandrón, Correyero y Villalobos, 2007; Palou, 2022b). En este sentido, los trabajos de Mary Nash han sido de especial importancia para introducir esta perspectiva en el análisis del turismo en España durante el franquismo, careciendo, por el contrario, de estudios similares para el primer tercio del siglo XX. Existe, por lo tanto, un déficit evidente en este sentido, por lo que es necesario paliar esa carencia, tratando de revalorizar el papel de la mujer en todo cuanto tiene que ver con el turismo, más allá de los estereotipos señalados o de determinados tópicos. Es un terreno en el que queda mucho por hacer y en el que los paralelismos internacionales pueden sernos de gran utilidad.

Bibliografía

- AGUIRRE FRANCO, R. *El turismo en Guipúzcoa*. San Sebastián. Diputación de Guipúzcoa. 1963.
- AGUIRRE FRANCO, R. *El turismo en el País Vasco*. San Sebastián. Txertoa. 1995.
- ALONSO, L.; LINDOSO, E.; VILAR, M. *O lecer das augas*. Vigo. Galaxia. 2011.
- ALONSO, L.; VILAR, M.; LINDOSO, E. *El agua bienhechora*. Alhama de Granada. ONT. 2012.
- AMENGUAL, B. *La industria de los forasteros*. Palma. Amengual y Muntaner. 1903.
- ARCAS CUBERO, F. y GARCÍA SÁNCHEZ, A. “Los orígenes del turismo malagueño: La Sociedad Propagandista del Clima y Embellecimiento de Málaga”. *Jábega*. N. 32. 1980. P. 42-50.
- ARCOS, C. *De las grandes ventajas económicas que produciría el desarrollo del turismo en España*. Pamplona. Imp., Lib. y Enc. de Nemesio Aramburu. 1909.
- ARRILLAGA, J. I. *El turismo en la economía nacional*. Madrid. Editora Nacional. 1955a.
- ARRILLAGA, J. I. *Sistema de política turística*. Madrid. Aguilar. 1955b.
- ARRILLAGA, J. I. “La creación del Instituto de Estudios Turísticos y los primeros trabajos de investigación y enseñanzas de turismo (1962-1974)”. *Estudios Turísticos* [en línea]. N. 144-145. 2000. P. 3-16.
- https://turismo.janium.net/janium/Objetos/REVISTAS_ESTUDIOS_TURISTICOS/84425.pdf
- BARCELÓ, B. “El turismo en Mallorca en la época de 1925 a 1936». *Boletín de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación*. N. 651-652. 1966. P. 47-61.
- BARKE, M.; TOWNER, J. y NEWTON, M. T. (eds.). *Tourism in Spain. Critical Issues*. Wallingford. CAB International. 1996.
- BARQUÍN, R. “El turismo y los primeros ferrocarriles españoles”. *TST*. N. 24. 2013. P. 110-136.

- BARQUÍN, R. “El ferrocarril y el sector turístico” en VALLEJO, R. y LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 617-651.
- BEASCOECHEA, J. M. “Veraneo y urbanización en la costa cantábrica durante el siglo XIX: las playas del Abra de Bilbao”. *Historia contemporánea*. N. 25. 2002. P. 181-202.
- BEASCOECHEA, J. M. “De la estancia de baños al veraneo de clase media: el cambio de modelo urbano en Plentzia (Bizkaia), 1890-1975”. *Scripta Nova* [en línea]. Vol. XXI. N. 568. 2017. P. 1-47.
<https://revistes.ub.edu/index.php/ScriptaNova/article/view/19238/21654>
- BERRINO, A.; LARRINAGA, C. (coords.): *Italia e Spagna nel turismo del secondo dopoguerra*. Milán. FrancoAngeli. 2021.
- BOYER, M. “El turismo en Europa, de la Edad Moderna al siglo XX”. *Historia contemporánea*. N. 25. 2002. P. 13-31.
- BUADES, J. *On brilla el sol*. Eivissa. Res publica. 2004.
- BUSWELL, R. J. *Mallorca and Tourism*. Bristol. Channel View. 2021.
- CIRER, J. C. *La invenció del turisme de masses a Mallorca*. Palma. Documenta Balear. 2009.
- CLERGET, P. “Le mouvement touristique”. *Revue Économique Internationale*. N. IV. 1935. P. 561-573.
- CÓRCOLA, A.; PALOU, S. “Tourism promotion and urban space in Barcelona: historic perspective and critical review, 1900-1936”. *Documents d'anàlisi geogràfica*. N. 61-3. 2015. P. 461-482.
- CORREYERO, C. “El papel de la publicidad turística en la construcción de la imagen de España (1900-1936)” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 471-507.
- CORREYERO, C.; CAL, R. (2008). *Turismo, la mayor propaganda de Estado*. Madrid. VisionNet. 2008.
- DE LA MADRID, J. C. *Aquellos maravillosos baños*. Oviedo. Fundación Caja Rural de Asturias. 2011.
- DÍAZ LÓPEZ, J. D. “A Coruña, Ciudad de Veraneo na década de 1930”. *Quintana*. N. 12. 2013. P. 99-113.
- DUCHET, R. *Le tourisme*. París. Vigot Frères. 1949.
- ESTEVE, R.; FUENTES, R. *Economía, historia e instituciones del turismo en España*. Madrid. Pirámide. 2000.
- FARRERAS, A. *El turisme a Catalunya del 1931 al 1936*. Barcelona. Pòrtic. 1973.
- FERNÁNDEZ FÚSTER, L. *Teoría y técnica del turismo*. Madrid. Editora Nacional. 1974.
- FERNÁNDEZ FÚSTER, L. *Historia general del turismo de masas*. Madrid. Alianza. 1991.

- FERNÁNDEZ-PARADAS, M.; LARRINAGA, C. "The hotel industry in Spain during the first half of the twentieth century, 1900–1959". *Business History*. N. 66-3. 2024. P. 739-764.
- FIGUEROLA, M. "La transformación del turismo en un fenómeno de masas. La planificación indicativa (1950-1974)". En PELLEJERO, C. (dir.): *Historia de la economía del turismo en España*. Madrid: Civitas, 1999, p. 77-134. ISBN 84-470-1340-5.
- GARAY, A.; CÀNOVES, G. "El papel del espacio rural en la historia del turismo. El caso de Cataluña". *TST*. N. 24. 2013. P. 86-108.
- GARAY, A.; CÀNOVES, G. "Un análisis del desarrollo turístico en Cataluña a través del ciclo de evolución del destino turístico". *Boletín de la AGE* N. 52. 2010. P. 43-58.
- GIL DE ARRIBA, C. *Casas para baños de ola y balnearios marítimos en el litoral montaños, 1868-1936*. Santander. Universidad de Cantabria. 1992.
- GIL DE ARRIBA, C. "La práctica social de los baños de mar: establecimientos balnearios y actividades de ocio en Cantabria (1868-1936)". *Documents d'anàlisi geogràfica*. N. 25. 1994. P. 79-99.
- GIL DE ARRIBA, C. *Las representaciones socio-espaciales y la producción de la imagen de la ciudad de Santander: siglos XIX y XX*. Santander. Universidad de Cantabria. 1995.
- GIL DE ARRIBA, C. "Tranvías en Santander". *TST*. N. 31. 2016. P. 88-119.
- GIL DE ARRIBA, C. "Los espacios litorales españoles en la estructuración de las geografías turísticas del primer tercio del siglo XX" en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 171-211.
- GIL DE ARRIBA, C. "Geografías turísticas". *Ayer*. N. 114. 2019. P. 147-174.
- GIL DE ARRIBA, C.; LARRINAGA, C. "La cornisa cantábrica como región turística en las primeras décadas del siglo XX (1902-1931)". *Investigaciones de Historia Económica*. N. 17-1. 2021. P. 26-36.
- GIL DE ARRIBA, C.; LARRINAGA, C. "Configuring the northern coast of Spain as a privileged tourist enclave: the cities of San Sebastián and Santander, 1902-1931". *Journal of Tourism History*. Vol. 15. N. 2. 2023. P. 201-223.
- HEREDIA, V. M. "La arquitectura del turismo". *Jábega*. N. 86. 2000. P. 3-20.
- HEREDIA, V. M.; LUQUE, M. "The Hotel offer in the province of Malaga (Spain) between 1900 and 1936" en LARRINAGA, C.; STRANGIO, D. (eds.): *The Development of the Hotel and Tourism Industry in the Twentieth Century*. Londres. Palgrave-Macmillan. 2023. P. 155-173.
- JIMÉNEZ MANCHA, J. "El Veloz Club". *Anales del Instituto de Estudios Madrileños*. N. 44. 2004. P. 555-568.

- LARRINAGA, C. *Actividad económica y cambio estructural en San Sebastián durante la Restauración, 1875-1914*. San Sebastián. Instituto Dr. Camino. 1999.
- LARRINAGA, C. "A century of tourism in northern Spain, 1815-1914" en WALTON, J. K. (ed.): *Histories of Tourism*. Clevedon. Channel View Press. 2005. P. 88-103.
- LARRINAGA, C. "El turismo y la ciudad de San Sebastián en la Edad Contemporánea" en BATTILANI, P.; STRANGIO, D. (a cura) *Il turismo e le città tra XVIII e XIX secolo. Italia e Spagna a confronto*. Milán. FrancoAngeli. 2007. P. 108-126.
- LARRINAGA, C. "The maturity of a tourist product: the Basque Country between 1876 and 1936". *Storia del turismo. Annale*. N. 7. 2008. P. 75-100.
- LARRINAGA, C. *Balnearios guipuzcoanos, 1776-1901*. San Sebastián. RSBAP. 2014.
- LARRINAGA, C. "La hotelería de lujo en Madrid, 1892-1914". *Pasado abierto*. Vol. 4. N. 8. 2018a. P. 8-26.
- LARRINAGA, C. "La hotelería turística y las primeras cadenas hoteleras en la España del primer tercio del siglo XX" en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018b. P. 679-722.
- LARRINAGA, C. "El empresario Eusebio Cafranga y el negocio de las agencias de viajes en España antes del turismo de masas" en MATÉS, J. M. (coord.): *Empresas y empresarios en España*. Madrid. Pirámide. 2019a. P. 281-301.
- LARRINAGA, C. "La hotelería turística de lujo en España en el primer tercio del siglo XX". *Ayer*. N. 114. 2019b. P. 65-94.
- LARRINAGA, C. "Relations between companies and the State in the first third of the twentieth century. The case of the hotel industry" en LARRINAGA C.; STRANGIO D. (eds.): *The Development of the Hotel and Tourism Industry in the Twentieth Century*. Londres. Palgrave-Macmillan. 2023. P. 137-154.
- LARRINAGA, C.; VALLEJO, R. "The origins and creation of the tourist hotel industry in Spain from the end of the 19th century to 1936. Barcelona as a case study". *Tourism Management*. N. 82. 2021. P. 1-12.
- LAVAU, L. *El turismo en su historia*. Madrid. Editur. 1974.
- LAVAU, L. "Turismo de entreguerras (1919-1939)". *Estudios turísticos*. N. 67 y N. 68. 1980. P. 11-112 y 13-130.
- LINDOSO, E.; VILAR, M. "El milenario Camino de Santiago desde una perspectiva histórica: la apuesta turística de Galicia" en BARCIELA, C. et al. (coords.): *La evolución de la industria turística en España e Italia*. Palma. Publicacions de l'Institut Balear d'Economia. 2011. P. 315-355.

- LINDOSO, E.; VILAR, M. “El despertar del turismo urbano en España: baños de mar, ocio y urbanismo en A Coruña, 1900-1935”. *Cuadernos de turismo*. N. 42. 2018. P. 213-236.
- LUQUE, M. *El desarrollo del sector turístico durante la Segunda República y el Primer Franquismo: La Federación Española de Sindicatos de Iniciativa y Turismo*. Tesis doctoral inédita. Málaga. Universidad de Málaga. 2015.
- LUQUE, M.; HEREDIA, V. M. “Pioneering projects in the tourism development of the Costa del Sol (Spain)” en BATTILANI, P.; LARRINAGA, C. (eds.): *Coastal Tourism in Southern Europe in the XXth century*. Berlín. Peter Lang. 2021. P. 115-131.
- LUQUE, M.; HEREDIA, V. M. “En el origen de la Costa del Sol” en LARRINAGA, C.; STRANGIO, D. (eds.): *Turismo en España e Italia antes del boom turístico*. Madrid. Sílex. 2022. P. 147-170.
- LUQUE, M.; PELLEJERO, C. “La promoción turística privada en la España del primer tercio del siglo XX: los SIT”. *Investigaciones de Historia Económica*. Vol. 15. N. 1. 2019. P. 38-46.
- MACÍAS, A.; PÉREZ, C. “El turismo en la historia económica de Canarias” en BARCIELA, C. et al. (coords.): *La evolución de la industria turística en España e Italia*. Palma. Publicacions de l’Institut Balear d’Economia. 2011. P. 179-231.
- MANERA, C.; NAVINÉS, F. *La indústria invisible, 1950-2016. El desenvolupament del turisme a l’economia balear*. Palma. Lleonard Muntaner Editor. 2018.
- MANERA, C.; GARAU, J. “The transformation of the economic model of the Balearic Island: The Pioneers of Mass Tourism” en SEGRETO, L.; MANERA, C.; POHL, M. (eds.): *Europe at the seaside*. New York-Oxford. Berghahn Books. 2009. P. 31-48.
- MARIOTTI, A. *Lezioni di economia turistica*. Roma. Tiber. 1927-1928.
- MARIOTTI, A. *L’importanza economica del turismo*. Firenze. AESTI. 1931.
- MARIOTTI, A. *Corso di economia turistica*. Istituto Geografico de Agostini. Novara. 1933.
- MARTÍ, J. et al. *L’excursionisme a Lleida (1884-1936)*. Lleida. Ajuntament de Lleida. 1996.
- MOLINA VILLAR, J. J. *Balnearios, práctica termal y orígenes del turismo en la Catalunya contemporánea (1850-1950)*. Barcelona. Formatic Barna. 2008.
- MORENO GARRIDO, A. *Turismo y nación: la difusión de la identidad nacional a través de los símbolos turísticos. España 1908-1929*. Tesis doctoral inédita. Madrid. Universidad Complutense. 2004.
- MORENO GARRIDO, A. “Turismo de élite y administración turística de la época (1911-1936)”. *Estudios Turísticos*. N. 163-164. 2005. P. 31-53.

- MORENO GARRIDO, A. *Historia del turismo en España en el siglo XX*. Madrid. Síntesis. 2007a.
- MORENO GARRIDO, A. “L’Office de Tourisme Espagnol de París (1929-1939): política y turismo en los años treinta”. *Cuadernos de historia contemporánea*. N. 29. 2007b. P. 199-218.
- MORENO GARRIDO, A. “Un modelo propio: Madrid en el contexto turístico nacional” en BARCIELA, C. et al. (coords.) *La evolución de la industria turística en España e Italia*. Palma. Publicacions de l’Institut Balear d’Economia. 2011. P. 401-442.
- MORENO GARRIDO, A. “El primer sueño del turismo español”. *Journal of Spanish Cultural Studies*. N. 13-3. 2012. P. 234-259.
- MORENO GARRIDO, A. “Madrid, 1912. El reto del turismo”. *Cuadernos de historia contemporánea*. N. 37. 2015. P. 23-44.
- MORENO GARRIDO, A. “La política turística, 1905-1931” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018b. P. 315-344.
- MORENO GARRIDO, A. *De forasteros y turistas. Una historia del turismo en España (1880-1936)*. Madrid. Marcial Pons. 2022.
- MORENO GARRIDO, A.; PELLEJERO, C. “La red de establecimientos turísticos del Estado (1928-1977)”. *Revista de historia industrial*. N. 59. 2015. P. 147-178.
- MORTIER, G. *Le tourisme et l’économie nationale*. París. B. Arthaud. 1941.
- MOTA ZURDO, D. “El velocipedismo/ciclismo en La Rioja en el siglo XIX: sobre el origen e historia de las sociedades Veloz Club Riojano de Logroño y Club Velocipedista Harense”. *Materiales para la historia del deporte* [en línea]. N. 20. 2020. P. 39-53.
- https://polired.upm.es/index.php/materiales_historia_deporte/article/view/4383/4690
- MUNTANYOLA, A. *Organització turística de Catalunya*. Barcelona. A. G. “L’Estampa”. 1932.
- NIETO GONZÁLEZ, J. L. “El turismo a nivel mundial”. *International Journal of Scientific Management and Tourism* [en línea]. Vol. 2, 1. 2016. P. 129-144.
- <file:///C:/Users/Carlos/Downloads/Dialnet-ElTurismoANivelMundial-5665915.pdf>
- NORVAL, A. J. *The Tourist Industry*. Londres. Sir I. Pitman & Sons Ltd. 1936.
- OGILVIE, F. *The Tourist Movement*. Londres. P.S. King & Son Ltd. 1933.
- ORTEGA CANTERO, N. *Paisaje y excursiones*. Las Rozas. Raíces. 2001.

- ORTEGA CANTERO, N. “Montañismo y valoración del paisaje: La Real Sociedad Española de Alpinismo Peñalara (1913-1936)”. *Ería*. N. 95. 2014. P. 253-279.
- PACK, S. D. *Spain in the Age of Mass Tourism, Modernization, and Dictatorship, 1945-1975*. Tesis doctoral inédita. Madison. University of Wisconsin. 2004.
- PACK, S. D. *Tourism and Dictatorship: Europe's Peaceful Invasion of Franco's Spain*. New York. Palgrave. 2006.
- PACK, S. D. *La invasión pacífica*. Madrid. Taurus. 2009.
- PALOSCIA, F. *Il turismo nell'economia italiana*. Roma. Agra. 2004.
- PALOU, S. *Barcelona, destinació turística*. Bellcaire d'Empordà. Vitel·la. 2012.
- PALOU, S. “El papel de las ciudades: turismo urbano y sistemas turísticos regionales” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018a. P. 899-921.
- PALOU, S. “La primera experiencia de política turística autonómica en Cataluña” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018b. P. 421-446.
- Palou, S. “Discursos turísticos sobre el paisatge i el patrimoni cultural de Barcelona: imatges contra la ciutat”. *Papers*. N. 62. 2019a. P. 48-58.
- PALOU, S. “Usos turísticos del patrimoni i història del turisme a Barcelona”. *Revista d'etnologia de Catalunya*. N. 44. 2019b. P. 121-134.
- PALOU, S. “Los inicios del fomento turístico institucional en Barcelona: agentes, actuaciones, narrativas e imágenes en la obra de la Comisión de Atracción de Forasteros y Turistas (1906-1909)”. *Investigaciones históricas* [en línea]. N. 43. 2023a. P. 699-726.
- file:///C:/Users/Carlos/Downloads/Dialnet-LosIniciosDelFomentoTuristicoInstitucionalEnBarcel-9285628.pdf
- PALOU, S. “Políticas turísticas en Cataluña durante la II República española”. *Spagna Contemporanea*. N. 64. 2023b. P. 35-53.
- PALOU, S. (coord.) *Destinació Barcelona*. Barcelona. Efadós I Ajuntament de Barcelona. 2016.
- PALOU, S.; PELLEJERO, C. “Promoción turística y desarrollo geoeconómico, 1900-1936: Málaga y Barcelona”. *Ayer*. N. 117. 2020. P. 189-220.
- PELLEJERO, C. “Los orígenes de la hotelaría pública en España y su evolución a lo largo de la primera mitad del siglo XX”. *Boletín económico de Andalucía*. N. 17. 1994a. P. 11-20.

PELLEJERO, C. “La promoción del turismo en España durante la primera mitad del siglo XX: el papel del Estado”. *Información Comercial Española*. N. 730. 1994b. P. 127-146.

PELLEJERO, C. “El turismo como alternativa económica en la Málaga del principio de siglo: Informe del Cónsul de Francia”. *Revista de estudios regionales*. N. 42. 1995. P. 297-312.

PELLEJERO, C. *El Instituto Nacional de Industria en el sector turístico: Autotransporte Turístico Español, S.A. (1949-1981)*. Madrid. Programa de Historia Económica, Fundación Empresa Pública [1999].

PELLEJERO, C. *El Instituto Nacional de Industria en el sector turístico: ATESA (1949-1981) y ENTURSA (1963-1986)*. Málaga. Universidad de Málaga. 2000.

PELLEJERO, C. “El turismo, factor decisivo en el desarrollo económico de Málaga”. *Péndulo*. N. 13. 2011. P. 51-59.

PELLEJERO, C. “La actuación del Estado en materia turística durante la dictadura de Primo de Rivera”. *Revista de Historia Económica*. N. 1. 2002a. P. 149-160.

PELLEJERO, C. “La política turística en la España del siglo XX: una visión general”. *Historia contemporánea* 25. 2002b. P. 233-265.

PELLEJERO, C. “Turismo y economía en la Málaga del siglo XX”. *Revista de historia industrial*, 29. 2005. P. 87-116.

PELLEJERO, C. *Estadísticas históricas sobre el turismo en Andalucía: siglo XX*. Sevilla. IEA. 2006.

PELLEJERO, C. “Tourism on The Costa del Sol” en SEGRETO, L.; MANERA, C.; POHL, M. (eds.): *Europe at the seaside*. New York-Oxford. Berghahn Books. 2009. P. 206-233.

PELLEJERO, C. “Turismo y desarrollo económico en Andalucía durante la segunda mitad del siglo XX” en BARCIELA, C. et al. (coords.) *La evolución de la industria turística en España e Italia*. Palma. Publicaciones de l’Institut Balear d’Economia. 2011. P. 43-92.

PELLEJERO, C. “De Incomparable Station d’Hiver a Costa del Sol: Málaga, 1875-1973”. *RHEE*. N. 10. 2016. P. 253-283.

PELLEJERO, C. “La política turística durante la República, 1931-1936” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs) *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018a. P. 345-380.

PELLEJERO, C. “Auge y decadencia de la Semana Santa como producto turístico en la Málaga del período de Entreguerras, 1918-1939”. *TST*. N. 41. 2020. P. 47-76.

PELLEJERO, C. “El Patronato Nacional de Turismo republicano”. *Ayer*. N. 123. 2021. P. 233-258.

- PELLEJERO, C. "The Origins of the Public Hotel Chain Paradores de Turismo de España, 1926-1936" en LARRINAGA, C y STRANGIO, D. (eds.) *The Development of the Hotel and Tourism Industry in the Twentieth Century*. Londres. Palgrave-Macmillan. 2023. P. 195-214.
- PELLEJERO, C. (dir.) *Historia de la economía del turismo en España*. Madrid. Civitas. 1999.
- PELLEJERO, C.; GARCÍA GÓMEZ, J.J. *Historia económica del turismo en España (1820-2020)*. Madrid. Pirámide. 2022.
- PELLEJERO, C.; LUQUE, M. (2018): "La promoción turística privada: las organizaciones y sus congresos" en LARRINAGA, C y STRANGIO, D. (eds.): *The Development of the Hotel and Tourism Industry in the Twentieth Century*. Londres. Palgrave-Macmillan. 2023. P. 509-545.
- PELLEJERO, C.; LUQUE M. (eds.) *Inter and Post-war Tourism in Western Europe*. Londres. Palgrave-Macmillan. 2020.
- PUIGVERT, J.: "El agua y el ocio como terapia de salud" en PUIGVERT, J.; FIGUERAS, N. (coords.): *Balnearios, veraneo y literatura*. Madrid. Marcial Pons. 2018. P. 121-198.
- PIMLOTT, J. A. R. *The Englishman's Holiday*. Hassocks. The Harvester Press Ltd. 1976 (ed. or. 1947).
- RODRÍGUEZ, M.J. "El nacimiento de una red pública de alojamientos turísticos: paradores, hosterías, refugios y albergues de carretera" en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018a. P. 965-1004.
- RODRÍGUEZ, M. J. *La red de paradores: arquitectura e historia del turismo, 1911-1951*. Madrid. Paradores de Turismo de España. 2018.
- ROMA, F. *Història social de l'excursionisme català*. Barcelona. Oikos-Tau. 1996.
- SADA, J. *Centros de turismo donostiarra*. San Sebastián. SGEP. 1977.
- SAN ROMÁN, E. *Building Stars*. Madrid. Iberostar. 2017.
- SÁNCHEZ PICÓN, A.; MUÑOZ FLORES, J. C. "El turismo en los espacios naturales protegidos en España: Una aproximación histórica" en BARCIELA, C. et al. (coords.) *La evolución de la industria turística en España e Italia*. Palma. Publicacions de l'Institut Balear d'Economia. 2011. P. 671-704.
- SÁNCHEZ PICÓN, A.; GARCÍA GÓMEZ, J.J. "Los espacios naturales: los primeros pasos de un nuevo producto turístico durante el primer tercio del siglo XX" en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs) *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 841-864.

- SANTOS, X. M. “El turismo religioso, fiestas patronales, semana santa, santuarios y peregrinaciones” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs) *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 865-898.
- SOUSA SANTOS, Rosa S. *Análisis de la creación de valor en las agencias de viaje en España*. Tesis doctoral. Madrid. Universidad Complutense de Madrid. 2002. https://proxy.europeana.eu/media/9200101/BibliographicResource_1000126628952/efe006bd83eeec9c1daa54a22c5f593?disposition=inline&recordApiUrl=https%3A%2F%2Fapi.europeana.eu%2Frecord
- SUÁREZ BOTAS, G. *Hoteles de viajeros en Asturias*. Oviedo. Ayto. de Gijón y KRK, 2006.
- TATJER, M. “La construcción del espacio costero, siglos XIX-XX” en ROMERO, D.; GUIMERÁ, A. (coords.): *Puertos y sistemas portuarios (siglos XVI-XX)*. Madrid. Ministerio de Fomento. 1996. P. 371-392.
- TATJER, M. “En los orígenes del turismo litoral: los baños de mar y los balnearios marítimos en Cataluña”. *Scripta Nova* [en línea]. N. 13-296. 2009. <https://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-296/sn-296-5.htm>
- TATJER, M. *Els banys de mar a Catalunya*. Barcelona. Albertí, 2012.
- TATJER, M. “Los balnearios catalanes y el contexto peninsular” en PUIGVERT, J.; FIGUERAS, N. (coords.) *Balnearios, veraneo y literatura*. Madrid. Marcial Pons. 2018. P. 25-71.
- TITOS, M. *Historia del esquí en Sierra Nevada*. Granada. Cetursa Sierra Nevada. 2014.
- TITOS, M.; RUIZ, M.: *Los Diez Amigos Limited y los orígenes del montañismo granadino (1898-1913)*. Granada. Comares. 1998.
- TRIMBACH, A. *Le tourisme international*. París. M. Lavergne. 1938.
- URKIA, J. M. *RCNSS. 125 años en la mar, 1896-2021*. San Sebastián. RCNSS. 2021.
- VALERO, A. “Chemin de fer et tourisme: l'exemple de Norte Principal (1877-1930)”. *Mélanges de la Casa de Velázquez*. N. 27-3. 1991. P. 5-46.
- VALERO, A. “El turismo de playa en España entre 1850 y 1950” en FOURNEAU, F.; GARCÍA, A. M. (coord.): *Desarrollo regional y crisis del turismo en Andalucía*. Almería. Diputación. 1994. P. 297-329.
- VALLEJO, R. “Salud y recreo: los balnearios de Galicia y el descubrimiento de una periferia turística en el primer tercio del siglo XX”. *Agua y territorio*. N. 6. 2015. P. 62-79.
- VALLEJO, R. “Turismo y desarrollo económico en España durante el franquismo, 1939-1975”. *RHEE*. N. 7. 2013. P. 423-452.

- VALLEJO, R. “¿Bendición del cielo o plaga? El turismo en la España franquista, 1939-1975”. *Cuadernos de historia contemporánea*. N. 37. 2015. P. 89-113.
- VALLEJO, R. (2018): “La formación de un sistema turístico nacional con diferentes desarrollos regionales entre 1900 y 1939” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs.): *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 67-170.
- VALLEJO, R. “Turismo en España durante el primer tercio del siglo XX”. *Ayer*. N. 114. 2019. P. 175-211.
- VALLEJO, R. *Historia del turismo en España, 1928-1962*. Madrid. Sílex. 2022.
- VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. “Las agencias de viajes: operadores turísticos” en VALLEJO, R. y LARRINAGA, C. (dirs.) *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 723-762.
- VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs.). *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018.
- VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. “Travel agencies in Spain during the first third of the 20th century. A tourism business in the making”. *Business History*. Vol. 64. N. 1. 2022. P. 98-117.
- VALLEJO, R.; LINDOSO, E.; VILAR, M. “Los antecedentes del turismo de masas en España, 1900-1936”. *RHEE*. N. 10. 2016. P. 137-188.
- VALLEJO, R.; LINDOSO, E.; VILAR, M. “La dimensión económica del turismo en España: la oferta turística, 1900-1939 en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs.) *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 213-265.
- VVAA. *L'excursionisme a Catalunya 1876-1976: Cent anys del Centre Excursionista de Catalunya*. Barcelona. Fundació Carulla. 1975.
- VILAR, M.; LINDOSO, E. “La explotación empresarial de las aguas mineromedicinales: la industria del agua embotellada en España (1875-2013)”. *Agua y territorio*. N. 6. 2015. P. 44-61.
- VILAR, M.; LINDOSO, E. “El turismo de salud: balnearios y empresas balnearias” en VALLEJO, R.; LARRINAGA, C. (dirs.) *Los orígenes del turismo moderno en España*. Madrid. Sílex. 2018. P. 763-798.
- VILAR, M.; LINDOSO, E. “De la “belle époque” a la nueva era del turismo termal”. *Ayer*. N. 114. 2019. P. 23-64.
- VIVES REUS, A. *Historia del Fomento del Turismo de Mallorca (1905-2005)*. Palma. FTM. 2005.
- VIVES REUS, A. *Història del Sindicat d'Iniciativa i Turisme de Tarragona (1910-2010)*. Tarragona. Cercle d'Estudis Històrics i Socials y Universitat Rovira i Virgili. 2019.

- VVAA. *Welcome! Un segle de turisme a les Illes Balears*. Barcelona. Fundació “La Caixa”. 2000.
- WALTON, J. K. *The Blackpool landlady: a social history*. Manchester. Manchester University Press. 1978.
- WALTON, J. “Planning and seaside tourism: San Sebastián, 1863-1936”. *Planning Perspectives*. N. 17, 2000a. P. 1-20.
- WALTON, J. “The waters of San Sebastián: therapy, health, pleasure and identity, 1840-1936” en ANDERSON, S.C.; TABB, B.H. (eds.) *Water, leisure and culture*. Oxford. Berg. 2002b. P. 37-52.
- WALTON, J. “Tourism and politics in elite beach resorts: San Sebastián and Ostend, 1830-1939” en TISSOT, L. (ed.): *Construction of a Tourism Industry in the 19th and 20th century: international perspectives*. Neuchâtel. Alphil. 2003. P. 287-301.
- WALTON, J.; SMITH, J. “The first Spanish seaside resorts”. *History Today*. Vol. 44. N. 8. 1994a. P. 23-29.
- WALTON, J.; SMITH, J. “The rhetoric of community and the business of pleasure: the San Sebastián waiters’ strike of 1920”. *International Review of Social History*. N. 39. 1994b. P. 1-31.
- WALTON, J.; SMITH, J. “The first century of beach tourism in Spain: San Sebastián and the “playas del norte” from the 1830s to the 1930s”. BARKE, M.; TOWNER, J.; NEWTON, M. T. (eds.) *Tourism in Spain. Critical Issues*. Wallingford. CAB International. 1996. P. 35-61.

Tourism, archives and culture: a digitally mediated relationship between preservation and experience

Antonella Fresa

Photoconsortium International Association

Experta en TIC, Directora de Disseny i Implementació de Promoter srl. i vicepresident de Photoconsortium International Association for Valuing Photographic Heritage. Participa en projectes de cooperació europea des dels anys noranta del segle passat en l'àmbit del patrimoni cultural digital i del turisme cultural. Coordina el projecte Eureka3D finançat pel Programa Europa Digital de la UE i és líder de comunicació i networking en projectes INCULTUM i SECReTOUR sobre turisme cultural. Serveix regularment com a avaluadora independent de programes nacionals i regionals de la Comissió Europea. Antonella és professora contractada a la Universitat de Pisa i Enterprise Fellow a la Universitat de Coventry.

Experta en TIC, Directora de Diseño e Implementación de Promoter srl. y vicepresidente de la Asociación Internacional Photoconsortium para la Valoración del Patrimonio Fotográfico. Comprometido en proyectos de cooperación europeos desde los años noventa del siglo pasado en el campo del patrimonio cultural digital y el turismo cultural. Coordina el proyecto Eureka3D financiado por el Programa Europa Digital de la UE y es líder de comunicación y networking en los proyectos INCULTUM y SECReTOUR sobre turismo cultural. Se desempeña regularmente como evaluadora independiente de programas nacionales y regionales de la Comisión Europea. Antonella es profesora contratada en la Universidad de Pisa y becaria empresarial en la Universidad de Coventry.

ICT expert, Director of Design and Implementation at Promoter srl, and Vice-President of Photoconsortium International Association for Valuing Photographic Heritage. Engaged in European cooperation projects since the nineties of the past century in the field of digital cultural heritage and cultural tourism. She coordinates the Eureka3D project funded by the Digital Europe Programme of the EU, and is communication and networking leader in the INCULTUM and the SECReTOUR projects about cultural tourism. She regularly serves as an independent evaluator for European Commission, national and regional programmes. Antonella is a contracted Professor at the University of Pisa and an Enterprise Fellow at Coventry University.

Resum

Antonella Fresa analitza la relació entre turisme, arxius i cultura a través de la digitalització del patrimoni. La digitalització permet preservar i reutilitzar elements com guies de viatge, mapes o cartells, fent-los accessibles i sostenibles. Malgrat això, hi ha reptes com la falta de qualitat, drets d'autor i reutilització limitada dels actius digitals. La col·laboració entre institucions culturals i usuaris pot millorar-ne la utilitat. La digitalització 3D destaca per preservar la memòria dels objectes, tot requerint alta qualitat i metadades robustes.

El turisme cultural contribueix a enfortir el sentiment d'identitat europea, però sovint no es valora prou en polítiques com el Pacte Verd. Projectes com INCULTUM promouen el patrimoni en zones perifèriques amb innovacions digitals, fomentant el turisme sostenible i les economies locals. Tecnologies com la IA i la realitat virtual transformen les experiències turístiques, millorant-ne l'accessibilitat i la sostenibilitat. En conjunt, la digitalització redefineix com preservem, interpretem i experimentem el patrimoni cultural.

Paraules clau: Digitalització, Patrimoni, Turisme, Sostenibilitat, Identitat, Innovació

Resumen

Antonella Fresa analiza la relación entre turismo, archivos y cultura a través de la digitalización del patrimonio. La digitalización permite preservar y reutilizar elementos como guías de viaje, mapas o carteles, haciéndolos accesibles y sostenibles. Sin embargo, hay desafíos como la falta de calidad, derechos de autor y reutilización limitada de los activos digitales. La colaboración entre instituciones culturales y usuarios puede mejorar su utilidad. La digitalización 3D destaca por preservar la memoria de los objetos, requiriendo alta calidad y metadatos robustos.

El turismo cultural contribuye a fortalecer el sentimiento de identidad europea, pero a menudo no se valora lo suficiente en políticas como el Pacto Verde. Proyectos como INCULTUM promueven el patrimonio en zonas periféricas con innovaciones digitales, fomentando el turismo sostenible y las economías locales. Tecnologías como la IA y la realidad virtual transforman las experiencias turísticas, mejorando su accesibilidad y sostenibilidad. En conjunto, la digitalización redefine cómo preservamos, interpretamos y experimentamos el patrimonio cultural.

Palabras clave: Digitalización, Patrimonio, Turismo, Sostenibilidad, Identidad, Innovación

Abstract

Antonella Fresa explores the relationship between tourism, archives, and culture through heritage digitisation. Digitisation enables the preservation and reuse of items such as travel guides, maps, and posters, making them accessible and sustainable. However, challenges such as insufficient quality, copyright issues, and the limited reuse of digital assets remain. Collaboration between cultural institutions and users can enhance their utility. 3D digitisation stands out for preserving the memory of objects, requiring high quality and robust metadata.

Cultural tourism strengthens the sense of European identity but is often undervalued in policies such as the Green Deal. Projects such as INCULTUM promote heritage in peripheral areas using digital innovations, fostering sustainable tourism and local economies. Technologies such as AI and virtual reality are transforming tourism experiences, enhancing accessibility and sustainability. Overall, digitisation is redefining how we preserve, interpret, and experience cultural heritage.

Keywords: Digitisation, Heritage, Tourism, Sustainability, Identity, Innovation

Contents of the presentation

- Digitisation, use and re-use
- 3D digitisation, a question of quality
- New challenges
- Visit the margins
- Tourism history and societal perspectives

Archives and tourism

- Travel guides
- Photo albums
- Flyers
- Posters
- Maps
- Ephemera (items not originally designed to be retained or preserved)

Digitisation makes all this more accessible.

Which is the purpose of digitisation?

The motivation to digitise cultural heritage is as diverse as the heritage itself.

Is the end consumer of the digital asset the cultural institution that owns and preserves the physical object?

Is the end consumer of the digital asset another organisation?

The use that the end consumer may have of the digital asset is unknowable.

While guidelines for running digitisation campaigns are becoming more and more available, if the purpose is not clear, there could be instances where digitisation does not produce the desired results, e.g.:

- The format of the digital record is not adequate for its use.
- The level of quality is not sufficient.
- The supporting documentation that would provide confidence in the use of a pre-existing resource is not available.

Re-usability of digital contents

Use beyond the original use-case is what we mean with 're-use'.

Reusability of Digital Cultural Heritage assets, including digital assets from Archives, is a key factor for efficiency:

- To reduce production times
- To avoid duplication of efforts
- To save costs in equipment

How digital assets can be prepared for use beyond the original use-case can play a relevant role for the sustainability and preservation digital assets.

Are digital contents ready for re-use?

- There is a popular view that creative industry, researchers, educators, ... can harvest digital cultural assets and reuse them within their production cycle, as they have been produced during the digitisation process.
- This is not currently the case, and there are not many instances of major developments using Digital Cultural Heritage material in this manner.
- Either the asset is specifically digitised for development purposes, or pre-existing assets can only be used as guides or as information sources that need in turn to be further processed for being actually 're-used' in the development.

Partnerships can reduce the distance between creation and re-use

This distance between digital assets creation and their re-use must be addressed if the benefits of mass digitisation are to be realised.

Partnerships can help bridge this gap:

- Partnerships between the Cultural Heritage Institution committed to digitise its assets and the users identified as being consumers of the assets resulting from the digitisation would clarify the requirements in terms of quality, format, licences, and other features
- These partnerships will enable both parties to understand better their respective needs, expected benefits, and to promote the uptake of existing assets

3D Digitisation, a question of quality

The role of metadata and paradata

- The theoretical requirements to igniting re-usability of digital cultural assets is well understood and has been discussed for over decades, but the practical implementation are fragmented.
- One of the primary obstacles identified as hindering re-use of assets is the level of confidence in the method and rational of creation. This can be addressed through implementation of robust metadata and paradata associated to the digital cultural object.
- However, this is not a trivial process in asset creation, where the return on investment is often seen as bringing little benefit to asset creators, especially where those creators are non-profit actors, e.g. Government Agencies, NGOs, Universities, GLAM and Archives.
- Incentivising asset creators to include accurate, quality and meaningful metadata and paradata beyond a mandated “minimum level” is a fundamental aspect.
- The problem becomes even more evident in the case of digital works of a three-dimensional nature.

A note on quality

Quality is not simply measured by the output resolution and accuracy of 3D models. Equally important is the completeness of the data records that relate to the object and the digitisation process.

At its simplest an object can be transferred by a single individual into a 3D model using a mobile phone which can be published online, all in a matter of hours. However, the potential of protection, preservation and reuse for these basic models, either for research or promotional purposes is very limited.

In contrast the highest level of complexities will need coordinated teams of experts, capturing several different aspects, using specialist high-definition capture systems, in environment that can either change over time or suspend any form of digitisation for any given period.

This implies higher investments but offers results that are truly reusable by different communities of stakeholders (researchers, architects, engineers, creative industry, tourists, educators, general public...) and that grants a long-term preservation of the 3D model.

New challenges

Challenges in the digital space

- **Protecting European identity, heritage and values** from misappropriation (by design or accident) can represent a significant step towards a safe Digital Cultural Heritage space
- **Rights management and copyright** control are needed, and this is becoming more complicate for 3D digital assets
- Implement re-use of digital cultural assets when **adopting forms of automation**
- Protocols and systems are needed to define where digital assets can be cited within traditional **scholarly publications**
- **How cultural digital assets can be re-used within the emerging virtual worlds**, namely for **tourism**

Europeanization and cultural tourism

Culture and cultural heritage play a primary role in conveying a sense of belonging among European communities, they have a great potential to strengthen relationships and cohesion between European communities, building on common roots and values

This potential is amplified by the significance of tourism in Europe.

Cultural tourism linked to culture and cultural heritage, would represent a process that indirectly may influence and reinforce social and cultural Europeanization

Cultural tourism offers a vehicle for promoting shared value, generating benefits for local destinations to introduce their cultural variety to interested visitors, creating interests for visitors to learn and appreciate similarities and differences across European countries.

To achieve these goals, there is a **strong need of contents**.

Culture, communities, environment, and tourism

On both the European level and on national levels, tourism is often combined with policy fields (i.e. economics) that are different from those of culture (frequently residing with education).

On the contrary, particularly in the European context, culture and tourism are strongly intertwined and dependent upon one another for successful development.

Furthermore, lack of recognition of the role of tourism in the Green Deal and lack of explicit lines in Structural Development Fund programmes reduce and miss opportunities of sustainable development in the sector.

This can lead to underestimate the relationship between tourism and culture, the potential of tourism and its **significance for local communities and visitors**.

Maximise impact of heritage digitisation

The European Commission highlights that the momentum is now to preserve our culture and cultural heritage and bring it to this digital decade.

European Commission published in November 2021 the **Recommendation on a common European data space for cultural heritage** (2021/1970).

This Recommendation encourages Member States to put in place appropriate frameworks to enhance the recovery and transformation of the cultural heritage sector and to support cultural heritage institutions in becoming more empowered and more resilient in the future.

This will lead to higher-quality digitisation, reuse and digital preservation across the EU, and have **spillover effects in other key sectors of the European economy, such as tourism**, education, research, and cultural and creative sectors.

Cultural tourism could contribute to maximize the impact of the heritage digitization investment.

Digital promotion and dissemination

Digital promotion and information dissemination play an increasingly important role in the tourism sector, and can help to enhance the visitor experience, improve sustainability, and support the growth of the sector.

To foster digital promotion and information dissemination, it is important to develop and implement effective policies and strategies.

- To support the development of digital marketing and promotion tools, such as social media campaigns, mobile apps, and virtual and augmented reality experiences
- To support the development of digital content and information resources, such as online guides, maps, and cultural heritage databases

Culture, tourism, ICT and their mutual interactions and applications offer a tremendous potential for the digitization of cultural heritage, thus largely affecting the way cultural products are produced, assessed, consumed, managed, and promoted for tourists.

All these developments need contents!

Innovation to produce new services

Unprecedented opportunities brought by technologies, such as Data, AI, 3D, and XR bring cultural heritage sites back to life.

Virtual museums offer visitors the possibility of seeing art works in context and experiencing objects or sites inaccessible to the public.

The transformation of the sector results in easier online access to cultural material for everyone.

The output of the digital transformation means to bring innovations in the modes of service delivery, in the forms of direct interactions with customers, in the proliferation of smart products that enable real-time monitoring and updating, in the creation of services that transform the relationship with customer.

Innovations in the preservation of cultural heritage are crucial to the development of the tourism sector and to ensure competitiveness in tourist destinations.

All these innovations need contents!

Visit the margins

Tourism in remote areas

Despite their remoteness, lesser-known areas can be particularly rich in tangible and intangible cultural and natural heritage.

The 21st century tourists are not anonymous tourists, totally alien to the territory, who are taken from one “spot” to another without their consent, who buy standardised low-quality products and who will not come back, sucked in by the thirst for new destinations with an ever-higher carbon footprint. This paradigm shift is becoming more pronounced with the climate transition and its negative effects (pandemics, depletion and discrediting of fossil fuels, etc.) accumulate.

Digital infrastructure, digital tools and smart data management can enhance the accessibility and sustainability of remote and less-known cultural sites.

Research should highlight how to collect and use tourism data especially in remote areas, as well as which new infrastructure, services, tools and investments can be leveraged to enhance the digitalisation of remote cultural sites and their attractiveness.

Promoting peripheral destinations

Opening up communities to display their unique strengths and local identities to interested visitors may improve confidence, support broader worldviews, and—if developed with respect for cultural rights holders—foster a sense of ownership and pride.

The contents from the archives can offer knowledge on how local identities historically developed through shared and diverging underlying frameworks of values.

However, to introduce tourism successfully and in a sustainable way, clear demonstrators, **training programmes and guidelines** are needed on:

- Sustainable business models
- Improving the ability to re-use archival resources
- Transforming heritage into stories to be narrated also on the digital platforms
- Training mechanisms can produce twofold results:
 - To activate local heritage communities in co-developing methods in collaboration with cultural institutions
 - To adapt these mechanisms to local contexts and to facilitate the spread of good practices

INCULTUM Pilots

INCULTUM stands for INnovativeCULTuralToUrisMin European peripheries. It is a Research and Innovation action co-funded by the European Union under the Horizon 2020 Programme. The project spanned three years, from May 2020 to April 2024.

15 partners from 10 European countries

Cultural tourism organisations, local interest groups, communities, cultural and natural parks, municipalities, associations, universities, SMEs, data managers, developers, dissemination networks between EU cities, development and consulting groups.

Examples of Pilots

1. Aaos Valley

- A new platform for mapping the area's natural, social, cultural and productive resources.
- The database construction was based on a participatory approach, remaining open to new inputs collected through questionnaires, free text, registrations and comments.

The platform was conceived with a twofold scope:

- Firstly, as an evidence-based decision-making tool.
- Secondly, as an interactive tourist guide for the area, enabling locals to organize, visualize and present touristic experiences.

Data source: Citizens and stakeholders' participation

2. Upper Vjosa Valley

- Tangible and intangible heritage of the historic nomadic Latin-speaking Vlach community, including their transhumance routes and seasonal pastoral settlements
- Archaeological, historical and natural sites
- Traditional villages
- Byzantine and post-Byzantine churches
- Military and industrial remains
- Social media
- Downloadable GIS/GPS data
- Virtual guided tours
- Data source: research and archaeological data

3. Bibracte-Morvan

- Participatory inventory of the territory's heritage and its dense network of public tracks and paths
- Estimated at 12,000 km in the territory of the Regional Natural Park of Morvan

Data source: official public maps + Participation of local communities

4. Mining treasures of Central Slovakia:

- An important mining settlement that has developed since the Middle Ages
 - In the Late Middle Ages the Fugger and Thurzo families founded the prosperous, largest, and most modern early-capitalist company of that time
 - The pilot: a cross-cutting action within two tourism routes, the Barбора Route and the European Fugger Route
 - Interactive digital map to present most important mining sites available for individual tourists and agencies, and offered to schools for educational purposes

Data source: Participation of students, citizens and stakeholders

The potential of cultural tourism

Europe has held the first spot in international tourism arrivals since the advent of mass-market tourism in the early 1950s.

Due to its valuable, diverse, authentic, and well-preserved cultural heritage, **culturally-inspired tourism is one of the main types of visits.**

The potential of Cultural Heritage and Cultural Tourism as a competitive regional advantage and production factor in local wealth creation has been recognized and supported by various EU policies, funding and research programmes.

The digital transformation changed tourism itself by fostering new commercial, marketing, and organisational models, and has made it easier to shape new tourist experiences in terms of education, promotion of cultural diversity, and accessibility.

The interaction of commercial and cultural dimensions is producing a re-design of tourist destinations.

Access to a variety of online archives as well as the emergence of new social, economic, and environmental challenges is stimulating **new research questions and interpretations.**

Tourism history

Role of tourism in Europeanisation

- The digitalisation of historical materials has deeply impacted methodologies and approaches
- Apart from macroeconomic series (GDP, balance of payments), digitalisation has also fostered the creation of new datasets focus on specific tourist products

The application of GIS to tourism history:

The combination of GIS, historical sources, and 3D virtual reconstructions can be used to reconstruct cultural landscapes that do not exist anymore (e.g. the walls of Girona, the transhumance routes in Albania, the history of the Fugger and Thurzofamilies in Slovakia, the Celts paths in Morvan, the traditional villages in the Greek Epirus) and that can tell again stories to the visitors

Similarly, the reconstruction of cultural landscapes can represent the digital territory where remains of tourism history can be placed to track how people moved around our territories in the past, what they did, which are the traces that they left

Multidisciplinarity, multiple perspectives

Digital transformation requires acquisition of **mixed competences** and collaboration between disciplines:

- the collaboration between historians and geographers
- the collaboration between history and the creative industries
- the interest in history by economists to explore the possibility of applying models and statistical techniques to historical analysis

The mix of **analogue and digital sources** provide deeper and more extensive interpretations.

New datasets can be used by scholars of different backgrounds in new research to assess the social, cultural, and environmental impact of tourism.

PONÈNCIES

TAULES RODONES

TAULES D'EXPERIÈNCIES

COMUNICACIONS

EXPOSICIÓ

Taula rodona: Aproximació a la gestió actual dels documents i reptes de futur del sector

Enllaç: <https://youtu.be/dE4J2DxJcso?si=CzuT7U1k3eGEKWVJ>

Data: 23 de maig de 2024

Participants:

- Damià Font – CEO de Marmirada i Director de l'Hotel Acapulco
- Daniel Ferrer – Expert en ciberseguretat i intel·ligència artificial, Director General de Dig8ital Espanya
- Enric Dotras – President del Gremi d'Hostaleria de Lloret de Mar
- Lluís-Esteve Casellas (moderador) – Cap del Servei Gestió Documental, Arxius i Publicacions de l'Ajuntament de Girona

Temes tractats:

- 1. La digitalització i la gestió documental en el sector turístic:** Es va parlar de la transformació digital de la gestió documental en el sector de l'hoteleria i el turisme. L'ús de sistemes digitals per organitzar i gestionar documents, des de factures fins a reserves i altres arxius, es va destacar com una necessitat creixent per millorar l'eficiència i la competitivitat en un sector cada cop més tecnològic.
- 2. Reptes de seguretat i protecció de dades:** Daniel Ferrer va exposar els riscos que comporta la digitalització en termes de ciberseguretat, especialment quan es tracta de dades personals i informació confidencial dels clients. Va insistir en la importància de disposar de protocols de seguretat robustos i l'ús de tecnologies avançades com la intel·ligència artificial per detectar i prevenir possibles amenaces.
- 3. Integració de la tecnologia amb els processos operatius:** Enric Dotras va parlar dels reptes i oportunitats de la integració de la tecnologia amb els processos operatius.

tunitats d'integrar les eines digitals de gestió documental amb els processos operatius de les empreses del sector turístic. Es va destacar la necessitat d'una formació contínua i d'una adaptació dels treballadors a les noves tecnologies per garantir una implementació eficaç i sense interrupcions operatives.

4. **Futur de la gestió documental en el turisme:** Damià Font va oferir una visió del futur, destacant la importància de l'automatització i l'ús de la intel·ligència artificial per millorar la gestió de documents i l'experiència dels clients. Va mencionar com la tecnologia podria ser utilitzada per optimitzar processos com el check-in, la gestió de reserves o fins i tot la personalització de serveis als clients mitjançant la recopilació i anàlisi de dades.
5. **El paper dels arxius públics i la col·laboració amb el sector privat:** Lluís-Esteve Casellas va moderar el debat enfocant la necessitat de col·laboració entre el sector públic i privat per crear un entorn regulat i segur en què la gestió documental sigui eficient, respectuosa amb la privacitat i estigui alineada amb les normatives vigents, com la protecció de dades.

Conclusió general:

La digitalització i l'automatització en la gestió documental són claus per al futur del sector turístic, però es requereix una gran atenció a la seguretat, la formació de personal i la col·laboració entre els sectors públics i privats per garantir que aquesta transició sigui segura i eficaç.

Aquest debat va ajudar a identificar les tendències tecnològiques emergents i els desafiaments als quals s'enfronten les empreses en el sector turístic a l'hora de gestionar la seva informació de manera eficaç i segura.

Mesa redonda: Aproximación a la gestión actual de los documentos y retos de futuro del sector

Enlace: <https://youtu.be/dE4l2DxJcso?si=CzuT7U1k3eGEkWWJ>

Fecha: 23 de mayo de 2024

Participantes:

- Damià Font – CEO de Marmirada y director del Hotel Acapulco

- Daniel Ferrer – Experto en ciberseguridad e inteligencia artificial, director general de Dig8ital España
- Enric Dotras – Presidente del Gremio de Hostelería de Lloret de Mar
- Lluís-Esteve Casellas (moderador) – Jefe del Servicio de Gestión Documental, Archivos y Publicaciones del Ayuntamiento de Girona

Temas tratados:

1. **Digitalización y gestión documental en el sector turístico:** Se debatió sobre la transformación digital de la gestión documental en la hotelería y el turismo. Se destacó el uso de sistemas digitales para organizar y gestionar documentos, desde facturas hasta reservas y otros archivos, como una necesidad creciente para mejorar la eficiencia y la competitividad en un sector cada vez más tecnológico.
2. **Retos de seguridad y protección de datos:** Daniel Ferrer expuso los riesgos que conlleva la digitalización en términos de ciberseguridad, especialmente en lo que respecta a los datos personales y la información confidencial de los clientes. Subrayó la importancia de contar con protocolos de seguridad sólidos y el uso de tecnologías avanzadas, como la inteligencia artificial, para detectar y prevenir posibles amenazas.
3. **Integración de la tecnología con los procesos operativos:** Enric Dotras habló sobre los desafíos y oportunidades de integrar herramientas digitales de gestión documental con los procesos operativos de las empresas del sector turístico. Se destacó la necesidad de una formación continua y la adaptación de los trabajadores a las nuevas tecnologías para garantizar una implementación eficaz y sin interrupciones operativas.
4. **Futuro de la gestión documental en el turismo:** Damià Font ofreció una visión de futuro, resaltando la importancia de la automatización y el uso de la inteligencia artificial para mejorar la gestión de documentos y la experiencia del cliente. Mencionó cómo la tecnología podría utilizarse para optimizar procesos como el check-in, la gestión de reservas o incluso la personalización de servicios a los clientes mediante la recopilación y análisis de datos.
5. **El papel de los archivos públicos y la colaboración con el sector privado:** Lluís-Esteve Casellas moderó el debate, enfocándose en la necesidad de colaboración entre el sector público y privado para crear un entorno regulado y seguro en el que la gestión documental sea eficiente, respetuosa con la privacidad y alineada con las normativas vigentes, como la protección de datos.

Conclusión general:

La digitalización y automatización en la gestión documental son claves para el futuro del sector turístico, pero requieren una gran atención a la seguridad, la formación del personal y la colaboración entre los sectores público y privado para garantizar que esta transición sea segura y eficaz.

Este debate ayudó a identificar las tendencias tecnológicas emergentes y los desafíos a los que se enfrentan las empresas del sector turístico al gestionar su información de manera eficiente y segura.

Round table: Current document management and future challenges in the sector

Link: <https://youtu.be/dE4J2DxJcso?si=CzuT7U1k3eGEkWWJ>

Date: May 23, 2024

Participants:

- Damià Font – CEO of Marmirada and Director of Hotel Acapulco
- Daniel Ferrer – Cybersecurity and Artificial Intelligence expert, General Director of Dig8ital Spain
- Enric Dotras – President of the Hospitality Guild of Lloret de Mar
- Lluís-Esteve Casellas (moderator) – Head of the Document Management, Archives, and Publications Service at Girona City Council

Topics discussed:

1. **Digitalization and document management in the tourism sector:** The discussion focused on the digital transformation of document management in the hospitality and tourism industry. The use of digital systems to organize and manage documents—ranging from invoices to reservations and other records—was highlighted as an increasing necessity to enhance efficiency and competitiveness in an increasingly technological sector.
2. **Security challenges and data protection:** Daniel Ferrer addressed the risks associated with digitalization in terms of cybersecurity, particularly regarding personal data and confidential customer

information. He emphasized the importance of having robust security protocols and leveraging advanced technologies, such as artificial intelligence, to detect and prevent potential threats.

- 3. Integrating technology with operational processes:** Enric Dotras discussed the challenges and opportunities of integrating digital document management tools with the operational processes of tourism businesses. The need for continuous training and the adaptation of employees to new technologies was highlighted to ensure effective implementation without operational disruptions.
- 4. The future of document management in tourism:** Damià Font provided a forward-looking perspective, emphasizing the importance of automation and artificial intelligence in improving document management and customer experience. He mentioned how technology could be used to optimize processes such as check-in, reservation management, and even personalized services through data collection and analysis.
- 5. The role of public archives and collaboration with the private sector:** Lluís-Esteve Casellas moderated the discussion, stressing the need for collaboration between the public and private sectors to create a regulated and secure environment where document management is efficient, privacy-conscious, and aligned with current regulations, such as data protection laws.

General conclusion:

Digitalization and automation in document management are key to the future of the tourism sector. However, great attention must be paid to security, staff training, and collaboration between the public and private sectors to ensure a safe and efficient transition.

This discussion helped identify emerging technological trends and the challenges tourism companies face in managing their information effectively and securely.

Taula rodona: Fonts per a la recerca del turisme

Enllaç: https://youtu.be/Fkadqn9so8g?si=8c7WaweLDaHb_M3K

Data: 24 de maig de 2024

Participants:

- Joaquim Maria Puigvert – Professor titular d’Història Contemporània de la Universitat de Girona
- Saida Palou – Doctora en Antropologia Social i Cultural, investigadora a l’Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural i professora associada a la Universitat de Girona
- Carlos Larrinaga – Doctor en Història Contemporània i Catedràtic d’Història i Institucions Econòmiques a la Universitat de Granada
- Narcís Figueras (moderador) – Professor de la UOC i membre de la Coordinadora de Centres d’Estudi de Parla Catalana

Temes tractats:

1. **Fons documentals en la recerca de la història del turisme:** La taula rodona va començar amb la discussió sobre els principals fons documentals emprats en la recerca sobre la història del turisme. Joaquim Maria Puigvert va subratllar la riquesa de fons que aborden el turisme com a fenomen social, cultural i econòmic, incloent arxius municipals, empresarials, i fotografies històriques. Carlos Larrinaga va aportar una perspectiva històrica, destacant que els fons econòmics i institucionals són fonamentals per entendre com el turisme s’ha desenvolupat al llarg del temps, de les primeres formes de turisme de masses fins als models contemporanis.

2. **Tractament arxivístic dels fons turístics:** Saida Palou va abordar la complexitat de tractar els fons documentals turístics des d'un punt de vista arxivístic, indicant la necessitat de tenir en compte les especificitats d'aquests arxius (com les fotografies, postals, guies turístiques, documents d'agències de viatges) i de preservar-les adequadament per evitar la pèrdua d'informació rellevant. També es va discutir la qüestió de la digitalització d'aquests fons, tot i que es va reconèixer que la digitalització no només implica l'escaneig de documents, sinó una reflexió sobre com fer que aquests materials siguin útils a nivell de recerca i divulgació.
3. **Accés i accessibilitat dels fons:** Un dels temes centrals va ser la dificultat d'accés als arxius sobre turisme, especialment pel que fa a la divulgació de la informació més especialitzada. Carlos Larrinaga va reflexionar sobre la necessitat de garantir que els fons siguin accessibles tant a investigadors com a públic en general, i va posar èmfasi en la creació d'infraestructures que facilitin l'accés digital. Per part seva, Saida Palou va subratllar que els arxius relacionats amb el turisme també han de ser accessibles per als estudiants i el públic no especialitzat, destacant la importància de la formació i la creació de recursos que permetin entendre la rellevància històrica d'aquests materials.
4. **Plataformes de difusió i nova metodologia de recerca:** Saida Palou va destacar la importància de les plataformes digitals en la difusió de la història del turisme. Aquestes plataformes permeten fer arribar les investigacions a un públic més ampli, inclòs el turisme cultural, i facilitar el coneixement sobre la història del turisme d'una manera més interactiva i accessible. L'ús de xarxes socials, bases de dades digitals i altres eines en línia també va ser discutit com una manera de fer visible el patrimoni turístic i històric, amb l'objectiu de facilitar la recerca i la divulgació a gran escala.
5. **Línies de treball i reptes futurs:** Joaquim Maria Puigvert va proposar algunes línies de treball futures per a la recerca en la història del turisme, com la necessitat de desenvolupar més estudis comparatius entre diferents regions i períodes. També va remarcar la importància de treballar amb altres disciplines com l'antropologia, per poder analitzar de manera més completa el turisme des d'una perspectiva social i cultural. Narcís Figueras va moderar la discussió sobre els reptes que suposa entendre el turisme com a fenomen complex, destacant que encara hi ha moltes àrees de la història del turisme que requereixen més investigació i anàlisi interdisciplinari.

Conclusió general:

La taula rodona va concloure que la història del turisme és un camp d'estudi ric i en creixement, que requereix una col·laboració estreta entre arxius, investigadors i plataformes digitals. Es va remarcar la importància de preservar i difondre adequadament els fons documentals turístics per garantir que la història del turisme sigui accessible per a futures generacions, tant des de la perspectiva acadèmica com des de la divulgació al públic general. Les línies de treball futures van apuntar a una millor integració de les noves tecnologies, una major col·laboració interdisciplinària i una reflexió sobre les metodologies de recerca adequades per abordar aquest àmbit de forma més profunda.

Mesa redonda: Fuentes para la investigación del turismo

Enlace: https://youtu.be/Fkadqn9so8g?si=8c7WaweLDaHb_M3K

Fecha: 24 de mayo de 2024

Participantes:

- Joaquim Maria Puigvert – Profesor titular de Historia Contemporánea de la Universidad de Girona
- Saida Palou – Doctora en Antropología Social y Cultural, investigadora en el Instituto Catalán de Investigación en Patrimonio Cultural y profesora asociada en la Universidad de Girona
- Carlos Larrinaga – Doctor en Historia Contemporánea y Catedrático de Historia e Instituciones Económicas en la Universidad de Granada
- Narcís Figueras (moderador) – Profesor de la UOC y miembro de la Coordinadora de Centros de Estudio de Habla Catalana

Temas tratados:

- 1. Fondos documentales en la investigación de la historia del turismo:** La mesa redonda comenzó con la discusión sobre los principales fondos documentales utilizados en la investigación sobre la historia del turismo. Joaquim Maria Puigvert destacó la riqueza de fuentes que abordan el turismo como fenómeno social, cultural y económico, incluyendo archivos municipales, empresariales y fotografías históricas. Carlos Larrinaga aportó una perspectiva histórica, destacando que los fondos económicos e institucionales son fundamentales para entender cómo el turismo se ha desarrollado a lo largo del tiempo, desde las primeras formas de turismo de masas hasta los modelos contemporáneos.
- 2. Tratamiento archivístico de los fondos turísticos:** Saida Palou abordó la complejidad de tratar los fondos documentales turísticos desde un punto de vista archivístico, indicando la necesidad de tener en cuenta las especificidades de estos archivos (como fotografías, postales, guías turísticas, documentos de agencias de viajes) y de preservarlos adecuadamente para evitar la pérdida de in-

formación relevante. También se discutió la cuestión de la digitalización de estos fondos, aunque se reconoció que la digitalización no solo implica el escaneo de documentos, sino una reflexión sobre cómo hacer que estos materiales sean útiles a nivel de investigación y divulgación.

3. **Acceso y accesibilidad de los fondos:** Uno de los temas centrales fue la dificultad de acceso a los archivos sobre turismo, especialmente en lo que respecta a la divulgación de la información más especializada. Carlos Larrinaga reflexionó sobre la necesidad de garantizar que los fondos sean accesibles tanto para investigadores como para el público en general, y puso énfasis en la creación de infraestructuras que faciliten el acceso digital. Por su parte, Saida Palou subrayó que los archivos relacionados con el turismo también deben ser accesibles para estudiantes y el público no especializado, destacando la importancia de la formación y la creación de recursos que permitan entender la relevancia histórica de estos materiales.
4. **Plataformas de difusión y nueva metodología de investigación:** Saida Palou destacó la importancia de las plataformas digitales en la difusión de la historia del turismo. Estas plataformas permiten llevar las investigaciones a un público más amplio, incluido el turismo cultural, y facilitar el conocimiento sobre la historia del turismo de una manera más interactiva y accesible. El uso de redes sociales, bases de datos digitales y otras herramientas en línea también fue discutido como una forma de hacer visible el patrimonio turístico e histórico, con el objetivo de facilitar la investigación y la divulgación a gran escala.
5. **Líneas de trabajo y retos futuros:** Joaquim Maria Puigvert propuso algunas líneas de trabajo futuras para la investigación en la historia del turismo, como la necesidad de desarrollar más estudios comparativos entre diferentes regiones y períodos. También remarcó la importancia de trabajar con otras disciplinas como la antropología, para poder analizar de manera más completa el turismo desde una perspectiva social y cultural. Narcís Figueras moderó la discusión sobre los retos que supone entender el turismo como fenómeno complejo, destacando que aún hay muchas áreas de la historia del turismo que requieren más investigación y análisis interdisciplinario.

Conclusión general:

La mesa redonda concluyó que la historia del turismo es un campo de estudio rico y en crecimiento, que requiere una colaboración estrecha entre archivos, investigadores y plataformas digitales. Se remarcó la importancia de preservar y difundir adecuadamente los fondos documentales turísticos para garantizar que la historia del turismo sea accesible para futuras generaciones, tanto desde la perspectiva académica como desde la divulgación al público general. Las líneas de trabajo futuras apuntaron a una mejor integración de las nuevas tecnologías, una mayor colaboración interdisciplinaria y una reflexión sobre las metodologías de investigación adecuadas para abordar este ámbito de forma más profunda.

Round table: Sources for tourism research

Link: https://youtu.be/Fkadqn9so8g?si=8c7WaweLdaHb_M3K

Date: May 24, 2024

Participants:

- Joaquim Maria Puigvert – Tenured Professor of Contemporary History at the University of Girona
- Saida Palou – PhD in Social and Cultural Anthropology, researcher at the Catalan Institute for Cultural Heritage Research, and associate professor at the University of Girona
- Carlos Larrinaga – PhD in Contemporary History and Professor of Economic History and Institutions at the University of Granada
- Narcís Figueras (moderator) – Professor at the UOC and member of the Coordinating Body of Catalan Language Study Centers

Topics discussed:

1. **Documentary sources in tourism history research:** The roundtable began with a discussion on the main documentary sources used in tourism history research. Joaquim Maria Puigvert highlighted the richness of sources that address tourism as a social, cultural, and economic phenomenon, including municipal archives, corporate records, and historical photographs. Carlos Larrinaga provided a historical perspective, emphasising that economic and institutional archives are fundamental to understanding how tourism has evolved over time, from the early forms of mass tourism to contemporary models.
2. **Archival treatment of tourism-related sources:** Saida Palou addressed the complexity of handling tourism-related documentary sources from an archival perspective, noting the need to consider the specificities of these archives (such as photographs, postcards, travel guides, and travel agency

documents) and to preserve them properly to avoid the loss of relevant information. The issue of digitising these sources was also discussed, though it was acknowledged that digitisation involves not just scanning documents but also reflecting on how to make these materials useful for research and dissemination.

3. **Access and accessibility of sources:** One of the central topics was the difficulty of accessing tourism-related archives, especially when it comes to disseminating specialised information. Carlos Larinaga reflected on the need to ensure that archives are accessible to both researchers and the general public, emphasising the creation of infrastructures that facilitate digital access. For her part, Saida Palou stressed that tourism-related archives should also be accessible to students and non-specialised audiences, highlighting the importance of training and creating resources that help people understand the historical significance of these materials.
4. **Dissemination platforms and new research methodologies:** Saida Palou emphasised the importance of digital platforms in disseminating tourism history. These platforms allow research to reach a broader audience, including cultural tourism, and facilitate knowledge about tourism history in a more interactive and accessible way. The use of social media, digital databases, and other online tools was also discussed as a way to make tourism and historical heritage more visible, with the goal of facilitating research and large-scale dissemination.
5. **Future lines of work and challenges:** Joaquim Maria Puigvert proposed some future lines of work for tourism history research, such as the need to develop more comparative studies between different regions and time periods. He also stressed the importance of collaborating with other disciplines, such as anthropology, to analyse tourism more comprehensively from a social and cultural perspective. Narcís Figueras moderated the discussion on the challenges of understanding tourism as a complex phenomenon, noting that there are still many areas in tourism history that require further research and interdisciplinary analysis.

General conclusion:

The roundtable concluded that tourism history is a rich and growing field of study that requires close collaboration between archives, researchers, and digital platforms. The importance of properly preserving and disseminating tourism-related documentary sources was emphasised to ensure that tourism history remains accessible to future generations, both from an academic perspective and for public outreach. Future lines of work pointed towards better integration of new technologies, greater interdisciplinary collaboration, and a reflection on the appropriate research methodologies to explore this field more deeply.

Taula rodona: Necessitats acadèmiques, voluntats arxivístiques i reptes empresarials

Enllaç: <https://youtu.be/yog5XOXn46I?si=FakY-mytfqDX6fqY>

Data: 24 de maig de 2024

Participants:

- Dolors Vidal – Doctora de la facultat de Turisme de la Universitat de Girona
- Jordi Martí – President de la Taula Gironina de Turisme, President de l'Associació Catalana d'Agències de Viatge, membre del consell d'administració del Patronat de Turisme Girona – Costa Brava
- Sergi Yanes – Doctor en Antropologia Social per la Universitat de Barcelona
- Enric Cobo (moderador) – Cap del Servei de Coordinació de la Xarxa d'Arxius Comarcals del Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya

Temes tractats:

- 1. Necessitats i alternatives de cada sector:** La taula va començar amb una reflexió sobre les necessitats específiques de cada sector en relació amb la conservació i gestió de la informació generada pel turisme. Jordi Martí va explicar la necessitat d'adaptar-se a un sector turístic en constant canvi, amb un volum massiu de dades (com reserves, valoracions de clients, informes d'activitat) que cal gestionar de manera eficient. Va subratllar la importància de comptar amb sistemes per emmagatzemar i processar aquesta informació, tant per a l'optimització de serveis com per a la planificació estratègica.
- 2. La importància de la conservació documental en el sector turístic:** Dolors Vidal va exposar que la conservació documental no només és rellevant per a la recerca, sinó també per al desenvolupament de polítiques públiques i la millora del sector turístic. Va remarcar que molts documents i dades

poden ser fonts d'informació valuosa per a comprendre les tendències del turisme, així com per millorar la sostenibilitat i la gestió de destinacions. No obstant això, va assenyalar que molts actors del sector turístic no són conscients de la importància de conservar adequadament aquesta informació, fet que pot portar a la pèrdua de dades crítiques.

- 3. Educació i sensibilització dels professionals del turisme:** Sergi Yanes va parlar sobre la necessitat de sensibilitzar els professionals del sector turístic sobre la importància de la conservació de documents i dades. Va destacar que molts dels documents generats per les empreses turístiques tenen un valor més enllà de la seva utilitat immediata. En aquest sentit, va suggerir que les agències i empreses de turisme podrien beneficiar-se enormement de la integració d'aquests processos de conservació i gestió de la informació dins de les seves pràctiques empresarials. La formació i la sensibilització a tots els nivells del sector són fonamentals per garantir una gestió documental eficaç.
- 4. Models de gestió i preservació de dades i documents en l'era digital:** Jordi Martí va introduir la qüestió de la digitalització de documents en el sector turístic, parlant de les oportunitats i els desafiaments que això comporta. La digitalització facilita l'accés i la compartició d'informació, però també genera preocupacions sobre la seguretat i la preservació a llarg termini de les dades digitals. Enric Cobo va afegir que la digitalització no només és un canvi tecnològic, sinó també un canvi cultural per als professionals del sector, que necessiten comprendre com les dades poden ser gestionades de manera responsable i eficient.
- 5. Línies de treball per a la col·laboració entre el sector turístic i el sector arxivístic:** Enric Cobo va moderar la discussió sobre com es poden establir col·laboracions més estretes entre el sector turístic i el sector arxivístic. Va proposar que els arxius i els professionals de la gestió documental podrien jugar un paper més actiu en ajudar les empreses turístiques a crear estratègies de conservació i gestió de dades, mitjançant assessorament, formació i la creació de models accessibles. Aquest tipus de col·laboració també permetria augmentar la consciència sobre la responsabilitat del sector turístic en la preservació del patrimoni documental, tant per a la societat com per a la recerca futura.

Conclusió general:

La taula rodona va concloure que la conservació, tractament i accés als documents i dades en el sector turístic és una necessitat essencial per al desenvolupament sostenible del sector turístic, sensibilitzant els professionals sobre la importància d'una gestió eficaç de la informació. Així mateix, es va destacar la importància de la col·laboració entre els sectors turístic i arxivístic per garantir que la informació generada sigui ben preservada, accessible i útil per a la recerca, l'anàlisi i la presa de decisions a llarg termini.

Mesa redonda: Necesidades académicas, voluntades archivísticas y retos empresariales

Enlace: <https://youtu.be/yog5XOXn46I?si=FakY-mytfqDX6fqY>

Fecha: 24 de mayo de 2024

Participantes:

- Dolors Vidal – Doctora de la facultad de Turismo de la Universidad de Girona
- Jordi Martí – Presidente de la Mesa Gerundense de Turismo, Presidente de la Asociación Catalana de Agencias de Viaje, miembro del consejo de administración del Patronato de Turismo Girona – Costa Brava
- Sergi Yanes – Doctor en Antropología Social por la Universidad de Barcelona
- Enric Cobo (moderador) – Jefe del Servicio de Coordinación de la Red de Archivos Comarcales del Departamento de Cultura, Generalitat de Catalunya

Temas tratados:

- 1. Necesidades y alternativas de cada sector:** La mesa comenzó con una reflexión sobre las necesidades específicas de cada sector en relación con la conservación y gestión de la información generada por el turismo. Jordi Martí explicó la necesidad de adaptarse a un sector turístico en constante cambio, con un volumen masivo de datos (como reservas, valoraciones de clientes, informes de actividad) que deben gestionarse de manera eficiente. Subrayó la importancia de contar con sistemas para almacenar y procesar esta información, tanto para la optimización de servicios como para la planificación estratégica.
- 2. La importancia de la conservación documental en el sector turístico:** Dolors Vidal expuso que la conservación documental no solo es relevante para la investigación, sino también para el desarrollo de políticas públicas y la mejora del sector turístico. Remarcó que muchos documentos y datos pueden

ser fuentes de información valiosas para comprender las tendencias del turismo, así como para mejorar la sostenibilidad y la gestión de destinos. Sin embargo, señaló que muchos actores del sector turístico no son conscientes de la importancia de conservar adecuadamente esta información, lo que puede llevar a la pérdida de datos críticos.

- 3. Educación y sensibilización de los profesionales del turismo:** Sergi Yanes habló sobre la necesidad de sensibilizar a los profesionales del sector turístico sobre la importancia de la conservación de documentos y datos. Destacó que muchos de los documentos generados por las empresas turísticas tienen un valor más allá de su utilidad inmediata. En este sentido, sugirió que las agencias y empresas de turismo podrían beneficiarse enormemente de la integración de estos procesos de conservación y gestión de la información dentro de sus prácticas empresariales. La formación y la sensibilización a todos los niveles del sector son fundamentales para garantizar una gestión documental eficaz.
- 4. Modelos de gestión y preservación de datos y documentos en la era digital:** Jordi Martí introdujo la cuestión de la digitalización de documentos en el sector turístico, hablando de las oportunidades y los desafíos que esto conlleva. La digitalización facilita el acceso y el intercambio de información, pero también genera preocupaciones sobre la seguridad y la preservación a largo plazo de los datos digitales. Enric Cobo añadió que la digitalización no solo es un cambio tecnológico, sino también un cambio cultural para los profesionales del sector, que necesitan comprender cómo los datos pueden ser gestionados de manera responsable y eficiente.
- 5. Líneas de trabajo para la colaboración entre el sector turístico y el sector archivístico:** Enric Cobo moderó la discusión sobre cómo se pueden establecer colaboraciones más estrechas entre el sector turístico y el sector archivístico. Propuso que los archivos y los profesionales de la gestión documental podrían desempeñar un papel más activo en ayudar a las empresas turísticas a crear estrategias de conservación y gestión de datos, mediante asesoramiento, formación y la creación de modelos accesibles. Este tipo de colaboración también permitiría aumentar la conciencia sobre la responsabilidad del sector turístico en la preservación del patrimonio documental, tanto para la sociedad como para la investigación futura.

Conclusión general:

La mesa redonda concluyó que la conservación, tratamiento y acceso a los documentos y datos en el sector turístico es una necesidad esencial para el desarrollo sostenible del sector turístico, sensibilizando a los profesionales sobre la importancia de una gestión eficaz de la información. Asimismo, se destacó la importancia de la colaboración entre los sectores turístico y archivístico para garantizar que la información generada sea bien preservada, accesible y útil para la investigación, el análisis y la toma de decisiones a largo plazo.

Round table: Academic needs, archival intentions, and business challenges

Link: <https://youtu.be/yog5XOXn46I?si=FakY-mytfqDX6fqY>

Date: May 24, 2024

Participants:

- Dolors Vidal – PhD from the Faculty of Tourism at the University of Girona
- Jordi Martí – President of the Girona Tourism Board, President of the Catalan Association of Travel Agencies, and member of the Board of Directors of the Girona – Costa Brava Tourism Board
- Sergi Yanes – PhD in Social Anthropology from the University of Barcelona
- Enric Cobo (moderator) – Head of the Coordination Service for the Network of Regional Archives of the Department of Culture, Government of Catalonia

Topics discussed:

- 1. Needs and alternatives for each sector:** The roundtable began with a reflection on the specific needs of each sector regarding the preservation and management of information generated by tourism. Jordi Martí explained the need to adapt to a constantly changing tourism sector, with a massive volume of data (such as bookings, customer reviews, and activity reports) that must be managed efficiently. He emphasised the importance of having systems to store and process this information, both for service optimisation and strategic planning.
- 2. The importance of document preservation in the tourism sector:** Dolors Vidal explained that document preservation is not only relevant for research but also for the development of public policies and the improvement of the tourism sector. She highlighted that many documents and data can be valuable sources of information for understanding tourism trends, as well as for improving sustain-

ability and destination management. However, she noted that many tourism sector stakeholders are not aware of the importance of properly preserving this information, which can lead to the loss of critical data.

3. **Education and awareness among tourism professionals:** Sergi Yanes spoke about the need to raise awareness among tourism professionals regarding the importance of preserving documents and data. He pointed out that many documents generated by tourism companies have value beyond their immediate utility. In this sense, he suggested that travel agencies and tourism businesses could greatly benefit from integrating these preservation and information management processes into their business practices. Training and awareness at all levels of the sector are essential to ensure effective document management.
4. **Models for managing and preserving data and documents in the digital age:** Jordi Martí introduced the issue of document digitisation in the tourism sector, discussing the opportunities and challenges it entails. Digitisation facilitates access to and sharing of information but also raises concerns about the security and long-term preservation of digital data. Enric Cobo added that digitisation is not only a technological change but also a cultural shift for sector professionals, who need to understand how data can be managed responsibly and efficiently.
5. **Lines of work for collaboration between the tourism and archival sectors:** Enric Cobo moderated the discussion on how closer collaboration between the tourism and archival sectors can be established. He proposed that archives and document management professionals could play a more active role in helping tourism businesses develop data preservation and management strategies through advice, training, and the creation of accessible models. This type of collaboration would also raise awareness about the tourism sector's responsibility in preserving documentary heritage, both for society and for future research.

General conclusion:

The roundtable concluded that ensuring the preservation, processing, and accessibility of documents and data within the tourism sector constitutes a fundamental prerequisite for its sustainable development. To achieve this, it is necessary to foster a culture of document preservation within the tourism sector, raising awareness among professionals about the importance of effective information management. Additionally, the importance of collaboration between the tourism and archival sectors was highlighted to ensure that the information generated is well-preserved, accessible, and useful for research, analysis, and long-term decision-making.

Taula rodona: Gestió dels fons turístics, locals, comarcals, provincials i nacionals

Enllaç: <https://youtu.be/UNQ9PbdGreQ?si=6J96VqZMS-2DFxsP>

Data: 25 de maig de 2024

Participants:

- Mª Victoria Blázquez – Responsable de l'Arxiu Municipal de Benidorm
- Marc Espasa i Roca – Gestor de Serveis Culturals i Turístics de l'Ajuntament de Salou
- Natàlia Navarro i Sastre – Cap d'INSPAI, Centre de la Imatge de la Diputació de Girona
- Eli Keegan – Directora-Gerent de Lloret Turisme
- Joaquim Daban i Massana – Cap del Servei d'Arxiu i Gestió Documental de Lloret de Mar
- Joan Ferrer (moderador) – Director de l'Arxiu Històric de Girona

Temes tractats:

1. **Gestió i recuperació de fons turístics:** La taula rodona va començar amb la discussió de la gestió dels arxius i fons vinculats al turisme, especialment en ciutats turístiques com Benidorm, Salou, Lloret de Mar i Girona. Es va parlar de com aquests fons poden ser difícils de recuperar i conservar, ja que molts documents, fotografies i altres materials no han estat gestionats de manera sistemàtica des del principi, i la seva recuperació pot ser un repte.
2. **La digitalització dels fons turístics:** Natàlia Navarro va destacar la importància de la digitalització en la preservació i l'accés als fons turístics. La digitalització permet no només preservar els materials, sinó també facilitar-ne l'accés de manera remota a investigadors i públic en general, contribuint

a la difusió del patrimoni turístic. Tanmateix, es va reconèixer que el procés requereix una gran inversió en temps i recursos, així com un plantejament acurat sobre quins fons digitalitzar primer.

3. **Dificultats en la difusió dels arxius turístics:** Eli Keegan va exposar els desafiaments que implica la difusió d'arxius relacionats amb el turisme, com ara la manca de recursos per a projectes d'exposició o la necessitat d'estratègies de màrqueting adequades per arribar al públic més ampli. A més, es va abordar la qüestió de com fer que aquests fons siguin accessibles i comprensibles per diferents tipologies de públic, de turistes fins a acadèmics i ciutadans locals.
4. **Col·laboració pública i privada en la gestió i difusió del patrimoni turístic:** Marc Espasa i Roca va parlar sobre la necessitat de fomentar la col·laboració entre institucions públiques i entitats privades per a una gestió més eficient dels fons turístics. El sector privat, com les empreses turístiques i els operadors, pot ser un actor clau en la difusió d'aquests materials, donant-los visibilitat als visitants i establint noves formes de valorar i divulgar el patrimoni turístic.
5. **Riscos en la conservació i l'accés als fons:** Mª Victoria Blázquez va parlar dels riscos associats a la conservació d'arxius físics (degradació del paper, deteriorament de pel·lícules i fotografies antigues), així com els riscos digitals (pèrdua de formats obsolets, inaccessibilitat per canvis tecnològics). Va subratllar la necessitat de planificar les condicions de conservació i d'establir mecanismes adequats per garantir la preservació a llarg termini.
6. **La importància d'una visió estratègica en la gestió dels fons turístics:** Joaquim Daban va parlar de la importància de tenir una estratègia clara i un pla a llarg termini per a la gestió dels arxius turístics. Va indicar que no només cal conservar els fons, sinó també gestionar-los activament per assegurar-se que puguin ser utilitzats eficaçment en el futur, ja sigui per investigadors o per a la promoció turística.

Conclusió general:

La taula rodona va destacar la rellevància de la preservació, gestió i difusió dels fons turístics com a part essencial del patrimoni cultural i turístic. Per afrontar els reptes associats, es va concloure que caldria una combinació de solucions tecnològiques, estratègies de col·laboració i un enfocament a llarg termini. També es va subratllar la necessitat de recursos adequats per a la digitalització i la creació de models sostenibles que garanteixin l'accessibilitat i la difusió del patrimoni turístic d'una manera atractiva i educativa.

Aquest debat va evidenciar la importància de crear una xarxa entre els diferents actors del sector turístic per maximitzar els beneficis d'un patrimoni turístic ben gestionat i accessible.

Mesa redonda: Gestión de los fondos turísticos, locales, comarcales, provinciales y nacionales

Enlace: <https://youtu.be/UNQ9PbdGreQ?si=6J96VqZMS-2DFxsP>

Fecha: 25 de mayo de 2024

Participantes:

- Mª Victoria Blázquez – Responsable del Archivo Municipal de Benidorm
- Marc Espasa i Roca – Gestor de Servicios Culturales y Turísticos del Ayuntamiento de Salou
- Natàlia Navarro i Sastre – Jefa de INSPAI, Centro de la Imagen de la Diputación de Girona
- Eli Keegan – Directora-Gerente de Lloret Turisme
- Joaquim Daban i Massana – Jefe del Servicio de Archivo y Gestión Documental de Lloret de Mar
- Joan Ferrer (moderador) – Director del Archivo Histórico de Girona

Temas tratados:

1. **Gestión y recuperación de fondos turísticos:** La mesa redonda comenzó con la discusión sobre la gestión de los archivos y fondos vinculados al turismo, especialmente en ciudades turísticas como Benidorm, Salou, Lloret de Mar y Girona. Se habló de cómo estos fondos pueden ser difíciles de recuperar y conservar, ya que muchos documentos, fotografías y otros materiales no han sido gestionados de manera sistemática desde el principio, y su recuperación puede ser un desafío.
2. **La digitalización de los fondos turísticos:** Natàlia Navarro destacó la importancia de la digitalización en la preservación y el acceso a los fondos turísticos. La digitalización no solo permite preservar los materiales, sino también facilitar su acceso de manera remota a investigadores y al público en ge-

neral, contribuyendo a la difusión del patrimonio turístico. Sin embargo, se reconoció que el proceso requiere una gran inversión en tiempo y recursos, así como un planteamiento cuidadoso sobre qué fondos digitalizar primero.

3. **Dificultades en la difusión de los archivos turísticos:** Eli Keegan expuso los desafíos que implica la difusión de archivos relacionados con el turismo, como la falta de recursos para proyectos de exposición o la necesidad de estrategias de marketing adecuadas para llegar a un público más amplio. Además, se abordó la cuestión de cómo hacer que estos fondos sean accesibles y comprensibles para diferentes tipos de público, desde turistas hasta académicos y ciudadanos locales.
4. **Colaboración pública y privada en la gestión y difusión del patrimonio turístico:** Marc Espasa i Roca habló sobre la necesidad de fomentar la colaboración entre instituciones públicas y entidades privadas para una gestión más eficiente de los fondos turísticos. El sector privado, como las empresas turísticas y los operadores, puede ser un actor clave en la difusión de estos materiales, dándoles visibilidad a los visitantes y estableciendo nuevas formas de valorar y divulgar el patrimonio turístico.
5. **Riesgos en la conservación y el acceso a los fondos:** Mª Victoria Blázquez habló de los riesgos asociados a la conservación de archivos físicos (degradación del papel, deterioro de películas y fotografías antiguas), así como los riesgos digitales (pérdida de formatos obsoletos, inaccesibilidad por cambios tecnológicos). Subrayó la necesidad de planificar las condiciones de conservación y establecer mecanismos adecuados para garantizar la preservación a largo plazo.
6. **La importancia de una visión estratégica en la gestión de los fondos turísticos:** Joaquim Daban habló de la importancia de tener una estrategia clara y un plan a largo plazo para la gestión de los archivos turísticos. Indicó que no solo es necesario conservar los fondos, sino también gestionarlos activamente para asegurarse de que puedan ser utilizados eficazmente en el futuro, ya sea por investigadores o para la promoción turística.

Conclusión general:

La mesa redonda destacó la relevancia de la preservación, gestión y difusión de los fondos turísticos como parte esencial del patrimonio cultural y turístico. Para afrontar los desafíos asociados, se concluyó que sería necesaria una combinación de soluciones tecnológicas, estrategias de colaboración y un enfoque a largo plazo. También se subrayó la necesidad de recursos adecuados para la digitalización y la creación de modelos sostenibles que garanticen la accesibilidad y la difusión del patrimonio turístico de una manera atractiva y educativa.

Este debate evidenció la importancia de crear una red entre los diferentes actores del sector turístico para maximizar los beneficios de un patrimonio turístico bien gestionado y accesible.

Roundtable: Management of tourism archives at local, regional, provincial, and national levels

Link: <https://youtu.be/UNQ9PbdGreQ?si=6J96VqZMS-2DFxsP>

Date: May 25, 2024

Participants:

- Mª Victoria Blázquez – Head of the Municipal Archive of Benidorm
- Marc Espasa i Roca – Manager of Cultural and Tourism Services at the Salou City Council
- Natàlia Navarro i Sastre – Head of INSPAI, Image Center of the Girona Provincial Council
- Eli Keegan – Managing Director of Lloret Turisme
- Joaquim Daban i Massana – Head of the Archive and Document Management Service of Lloret de Mar
- Joan Ferrer (moderator) – Director of the Historical Archive of Girona

Topics discussed:

1. **Management and recovery of tourism archives:** The roundtable began with a discussion on the management of archives and collections related to tourism, especially in tourist cities such as Benidorm, Salou, Lloret de Mar, and Girona. It was noted that these collections can be difficult to recover and preserve, as many documents, photographs, and other materials have not been systematically managed from the outset, making their recovery a challenge.
2. **Digitization of tourism archives:** Natàlia Navarro highlighted the importance of digitisation in preserving and providing access to tourism archives. Digitisation not only preserves materials but also facilitates remote access for researchers and the general public, contributing to the dissemination

of tourism heritage. However, it was acknowledged that the process requires significant investment in time and resources, as well as careful planning regarding which collections to digitise first.

3. **Challenges in disseminating tourism archives:** Eli Keegan discussed the challenges involved in disseminating tourism-related archives, such as the lack of resources for exhibition projects or the need for appropriate marketing strategies to reach a broader audience. Additionally, the issue of making these collections accessible and understandable to different types of audiences—from tourists to academics and local residents—was addressed.
4. **Public-private collaboration in the management and dissemination of tourism heritage:** Marc Espasa i Roca spoke about the need to foster collaboration between public institutions and private entities for more efficient management of tourism archives. The private sector, including tourism companies and operators, can play a key role in disseminating these materials, making them visible to visitors and establishing new ways to value and promote tourism heritage.
5. **Risks in the preservation and access to archives:** Mª Victoria Blázquez discussed the risks associated with the preservation of physical archives (such as paper degradation and the deterioration of old films and photographs) as well as digital risks (loss of obsolete formats and inaccessibility due to technological changes). She emphasised the need to plan conservation conditions and establish appropriate mechanisms to ensure long-term preservation.
6. **The importance of a strategic vision in managing tourism archives:** Joaquim Daban spoke about the importance of having a clear strategy and long-term plan for managing tourism archives. He noted that it is not only necessary to preserve the collections but also to actively manage them to ensure they can be effectively used in the future, whether by researchers or for tourism promotion.

General conclusion:

The roundtable highlighted the relevance of preserving, managing, and disseminating tourism archives as an essential part of cultural and tourism heritage. To address the associated challenges, it was concluded that a combination of technological solutions, collaborative strategies, and a long-term approach would be necessary. The need for adequate resources for digitisation and the creation of sustainable models to ensure the accessibility and dissemination of tourism heritage in an attractive and educational manner was also emphasised.

This debate underscored the importance of creating a network among the various stakeholders in the tourism sector to maximise the benefits of well-managed and accessible tourism heritage.

PONÈNCIES

TAULES RODONES

TAULES D'EXPERIÈNCIES

COMUNICACIONS

EXPOSICIÓ

Taula d'experiències: Estudis turístics en l'àmbit lloretenc

Enllaç: <https://youtu.be/rLjUh2NpWk0?si=WmM0DIhxaRe3GvP>

Data: 25 de maig de 2024

Per a exposar diverses experiències relacionades amb l'estudi del model turístic de Lloret de Mar, es poden considerar diverses perspectives, cadascuna d'elles enfocada a una dimensió diferent del fenomen turístic i les seves repercussions a la localitat. A continuació una síntesi de les ponències i contribucions dels autors participants:

1. Sergi Yanes: “L'Arxiu Municipal o la clau per obrir la caixa negra del turisme a Lloret de Mar”

- o **Exposició:** La intervenció de Sergi Yanes es centra en l'Arxiu Municipal com a eina fonamental per entendre l'evolució del turisme a Lloret de Mar. L'Arxiu ofereix una font documental essencial per explorar la història de la localitat i les seves transformacions a partir de la creació del model turístic massiu.
- o **Repercussions socials i econòmiques:** A través de la documentació històrica, Yanes revela com el turisme ha impactat tant en l'economia local com en les estructures socials del municipi. Les primeres etapes del turisme van estar lligades a la creació de llocs de treball en sectors com l'hoteleria, però també van generar canvis profunds en el paisatge i la identitat de la vila.
- o **Urbanisme:** De la mateixa manera que a moltes altres destinacions turístiques, Lloret de Mar va veure una pressió en la seva infraestructura urbana per adaptar-se a les noves demandes turístiques, la qual cosa va portar a una expansió desordenada i a una transformació radical del seu teixit urbà.

2. Xavier Orri / Jordi Padilla: “Els colors dels documents. Les minories sexuals, afectives i de gènere a la documentació d'arxiu d'un municipi turístic”

- o **Exposició:** Aquest treball se centra en com les minories sexuals, afectives i de gènere han estat representades o invisibilitzades en la documentació d'arxiu d'un municipi turístic com

Lloret de Mar. Orri i Padilla exploren les formes en què les identitats sexuals i de gènere han influït en la vida social i cultural del poble turístic.

- o **Repercussions socials i culturals:** Lloret de Mar, com a destinació turísticament coneguda, ha estat també un punt de trobada per a turistes de diverses procedències i orientacions. Aquesta diversitat ha deixat empremtes que poden ser analitzades a través dels arxius, revelant com la comunitat local i els visitants han viscut el seu pas per la vila des de diferents perspectives socials i culturals. Això també posa de manifest les tensions entre l'homogeneïtzació turística i la diversitat de les identitats individuals.
- o **Culturalment:** Aquesta dimensió revela com els arxius poden desvetllar relats poc visibles o ocults dins d'un model turístic, afavorint una lectura més inclusiva i crítica del passat del municipi.

3. Joan Pérez Ventayol (moderador): Director d'Arxivística i Gestió de Documents de l'Escola FUAB Formació de la UAB

- o **Moderació i perspectiva tècnica:** Joan Pérez Ventayol, com a moderador, aporta una visió experta sobre la gestió d'arxius i la importància d'analitzar la documentació oficial per entendre les dinàmiques turístiques. La seva formació en arxivística també ofereix una visió crítica sobre les metodologies d'estudi d'arxius i com aquestes poden ser utilitzades per aprofundir en l'estudi dels models turístics de manera sistemàtica i rigorosa.
- o **Aportacions metodològiques:** Des de la seva perspectiva acadèmica, Pérez Ventayol pot ajudar a entendre com els arxius poden ser una font de coneixement sobre la societat i les seves transformacions a través de les darreres dècades, i com s'han gestionat els documents per garantir la conservació de la memòria històrica, especialment en un context tan canviant com el del turisme.

Repercussions generals del model turístic a Lloret

- **Socials:** El turisme massiu ha alterat profundament la composició social de Lloret. En l'inici, la vila va ser un destí selecte per a l'alta societat, però amb el temps es va convertir en un lloc per a un turisme de masses. Això ha generat una certa tensió entre la població local i els visitants, i ha influït en el cost de la vida, amb una creixent dependència del turisme.
- **Econòmiques:** Les repercussions econòmiques han estat molt positives a nivell d'ingressos, però també han generat una sobreexplotació d'infraestructures, especialment en èpoques de màxima aflluència. A més, el turisme massiu ha comportat també una temporada alta concentrada, cosa que genera problemes de sostenibilitat a llarg termini.

- **Urbanístiques:** El model de turisme massiu ha fet créixer la infraestructura hotelera i les zones comercials a un ritme vertiginós, amb algunes crítiques sobre la saturació urbanística i la falta de planificació a llarg termini. Les transformacions urbanístiques sovint han tingut un caràcter reactiu i no proactiu, sense tenir prou en compte les necessitats dels residents permanents.
- **Culturals:** El turisme ha canviat la cultura local, sovint diluint les tradicions en favor d'una oferta comercial orientada a satisfer les necessitats dels visitants. Tanmateix, també ha afavorit la creació d'espais de trobada intercultural, ja que Lloret de Mar és un punt de confluència de turistes de diverses parts del món.

Aquest enfocament multidisciplinari permet analitzar els múltiples efectes del turisme a Lloret de Mar des d'una perspectiva documental i arxivística, que pot oferir una visió més detallada i precisa de les conseqüències socials, econòmiques i culturals del model turístic de la ciutat.

Mesa de experiencias: Estudios turísticos en el ámbito de Lloret de Mar

Enlace: <https://youtu.be/rLjUh2NpWk0?si=WmM0DlihxaRe3GvP>

Fecha: 25 de mayo de 2024

Para exponer diversas experiencias relacionadas con el estudio del modelo turístico de Lloret de Mar, se pueden considerar diversas perspectivas, cada una de ellas enfocada en una dimensión diferente del fenómeno turístico y sus repercusiones en la localidad. A continuación una síntesis de las ponencias y contribuciones de los autores participantes:

1. Sergi Yanes: “El Archivo Municipal o la clave para abrir la caja negra del turismo en Lloret de Mar”

- o **Exposición:** La intervención de Sergi Yanes se centra en el Archivo Municipal como herramienta fundamental para entender la evolución del turismo en Lloret de Mar. El Archivo ofrece una fuente documental esencial para explorar la historia de la localidad y sus transformaciones a partir de la creación del modelo turístico masivo.
- o **Repercusiones sociales y económicas:** A través de la documentación histórica, Yanes revela cómo el turismo ha impactado tanto en la economía local como en las estructuras sociales del municipio. Las primeras etapas del turismo estuvieron ligadas a la creación de puestos

de trabajo en sectores como la hostelería, pero también generaron cambios profundos en el paisaje y la identidad de la villa.

- o **Urbanismo:** Al igual que en muchos otros destinos turísticos, Lloret de Mar experimentó una presión en su infraestructura urbana para adaptarse a las nuevas demandas turísticas, lo que llevó a una expansión desordenada y a una transformación radical de su tejido urbano.

2. **Xavier Orri / Jordi Padilla: “Los colores de los documentos. Las minorías sexuales, afectivas y de género en la documentación de archivo de un municipio turístico”**

- o **Exposición:** Este trabajo se centra en cómo las minorías sexuales, afectivas y de género han sido representadas o invisibilizadas en la documentación de archivo de un municipio turístico como Lloret de Mar. Orri y Padilla exploran las formas en que las identidades sexuales y de género han influido en la vida social y cultural del pueblo turístico.
- o **Repercusiones sociales y culturales:** Lloret de Mar, como destino turísticamente conocido, ha sido también un punto de encuentro para turistas de diversas procedencias y orientaciones. Esta diversidad ha dejado huellas que pueden ser analizadas a través de los archivos, revelando cómo la comunidad local y los visitantes han vivido su paso por la villa desde diferentes perspectivas sociales y culturales. Esto también pone de manifiesto las tensiones entre la homogeneización turística y la diversidad de las identidades individuales.
- o **Culturalmente:** Esta dimensión revela cómo los archivos pueden desvelar relatos poco visibles u ocultos dentro de un modelo turístico, favoreciendo una lectura más inclusiva y crítica del pasado del municipio.

3. **Joan Pérez Ventayol (moderador): Director de Archivística y Gestión de Documentos de la Escuela FUAB Formación de la UAB**

- o **Moderación y perspectiva técnica:** Joan Pérez Ventayol, como moderador, aporta una visión experta sobre la gestión de archivos y la importancia de analizar la documentación oficial para entender las dinámicas turísticas. Su formación en archivística también ofrece una visión crítica sobre las metodologías de estudio de archivos y cómo estas pueden ser utilizadas para profundizar en el estudio de los modelos turísticos de manera sistemática y rigurosa.
- o **Aportaciones metodológicas:** Desde su perspectiva académica, Pérez Ventayol puede ayudar a entender cómo los archivos pueden ser una fuente de conocimiento sobre la sociedad y sus transformaciones a través de las últimas décadas, y cómo se han gestionado los documentos para garantizar la conservación de la memoria histórica, especialmente en un contexto tan cambiante como el del turismo.

Repercusiones generales del modelo turístico en Lloret

- **Sociales:** El turismo masivo ha alterado profundamente la composición social de Lloret. En sus inicios, la villa fue un destino selecto para la alta sociedad, pero con el tiempo se convirtió en un lugar para un turismo de masas. Esto ha generado cierta tensión entre la población local y los visitantes, y ha influido en el coste de la vida, con una creciente dependencia del turismo.
- **Económicas:** Las repercusiones económicas han sido muy positivas a nivel de ingresos, pero también han generado una sobreexplotación de infraestructuras, especialmente en épocas de máxima afluencia. Además, el turismo masivo ha comportado también una temporada alta concentrada, lo que genera problemas de sostenibilidad a largo plazo.
- **Urbanísticas:** El modelo de turismo masivo ha hecho crecer la infraestructura hotelera y las zonas comerciales a un ritmo vertiginoso, con algunas críticas sobre la saturación urbanística y la falta de planificación a largo plazo. Las transformaciones urbanísticas a menudo han tenido un carácter reactivo y no proactivo, sin tener suficientemente en cuenta las necesidades de los residentes permanentes.
- **Culturales:** El turismo ha cambiado la cultura local, a menudo diluyendo las tradiciones en favor de una oferta comercial orientada a satisfacer las necesidades de los visitantes. Sin embargo, también ha favorecido la creación de espacios de encuentro intercultural, ya que Lloret de Mar es un punto de confluencia de turistas de diversas partes del mundo.

Este enfoque multidisciplinario permite analizar los múltiples efectos del turismo en Lloret de Mar desde una perspectiva documental y archivística, que puede ofrecer una visión más detallada y precisa de las consecuencias sociales, económicas y culturales del modelo turístico de la ciudad.

Table of experiences: Tourism studies in the context of Lloret de Mar

Link: <https://youtu.be/rLjUh2NpWk0?si=WmM0Dlihxare3GvP>

Date: May 25, 2024

To present various experiences related to the study of the tourism model in Lloret de Mar, multiple perspectives can be considered, each focusing on a different dimension of the tourism phenomenon and its impacts on the locality. Here is a summary of the presentations and contributions of the participating authors:

1. **Sergi Yanes:** *"The Municipal Archive or the Key to Unlocking the Black Box of Tourism in Lloret de Mar"*
 - o **Presentation:** Sergi Yanes' intervention focuses on the Municipal Archive as a fundamental tool for understanding the evolution of tourism in Lloret de Mar. The Archive provides an essential documentary source for exploring the town's history and its transformations following the creation of the mass tourism model.
 - o **Social and Economic Impacts:** Through historical documentation, Yanes reveals how tourism has impacted both the local economy and the social structures of the municipality. The early stages of tourism were linked to job creation in sectors such as hospitality, but they also brought profound changes to the landscape and identity of the town.
 - o **Urban Planning:** Like many other tourist destinations, Lloret de Mar experienced pressure on its urban infrastructure to adapt to new tourism demands, leading to disorganised expansion and a radical transformation of its urban fabric.
2. **Xavier Orri / Jordi Padilla:** *"The Colors of Documents: Sexual, Affective, and Gender Minorities in the Archive Documentation of a Tourist Municipality"*
 - o **Presentation** This work focuses on how sexual, affective, and gender minorities have been represented or made invisible in the archive documentation of a tourist municipality like Lloret de Mar. Orri and Padilla explore the ways in which sexual and gender identities have influenced the social and cultural life of the tourist town.
 - o **Social and Cultural Impacts:** Lloret de Mar, as a well-known tourist destination, has also been a meeting point for tourists from diverse backgrounds and orientations. This diversity has left traces that can be analysed through the archives, revealing how the local community and visitors have experienced their time in the town from different social and cultural perspectives. This also highlights the tensions between tourism homogenisation and the diversity of individual identities.
 - o **Cultural Dimension:** This aspect reveals how archives can uncover little-visible or hidden narratives within a tourism model, promoting a more inclusive and critical reading of the town's past.
3. **Joan Pérez Ventayol (Moderator):** Director of Archival and Records Management at FUAB Training School, UAB

- o **Moderation and Technical Perspective:** As a moderator, Joan Pérez Ventayol provides an expert view on archive management and the importance of analysing official documentation to understand tourism dynamics. His training in archival science also offers a critical perspective on archive study methodologies and how they can be used to delve deeper into the study of tourism models in a systematic and rigorous manner.
- o **Methodological Contributions:** From his academic perspective, Pérez Ventayol helps to understand how archives can be a source of knowledge about society and its transformations over recent decades, and how documents have been managed to ensure the preservation of historical memory, especially in a context as dynamic as tourism.

General Impacts of the Tourism Model in Lloret

- **Social:** Mass tourism has profoundly altered the social composition of Lloret. Initially, the town was a select destination for high society, but over time it became a hub for mass tourism. This has created tension between the local population and visitors and has influenced the cost of living, with an increasing dependence on tourism.
- **Economic:** The economic impacts have been highly positive in terms of income, but they have also led to overexploitation of infrastructure, especially during peak seasons. Additionally, mass tourism has resulted in a concentrated high season, raising concerns about long-term sustainability.
- **Urban Planning:** The mass tourism model has driven rapid growth in hotel infrastructure and commercial areas, with some criticism of urban saturation and a lack of long-term planning. Urban transformations have often been reactive rather than proactive, insufficiently considering the needs of permanent residents.
- **Cultural:** Tourism has changed local culture, often diluting traditions in favour of commercial offerings aimed at meeting visitors' needs. However, it has also fostered spaces for intercultural exchange, as Lloret de Mar is a convergence point for tourists from around the world.

This multidisciplinary approach allows for an analysis of the multiple effects of tourism in Lloret de Mar from a documentary and archival perspective, offering a more detailed and precise understanding of the social, economic, and cultural consequences of the town's tourism model.

Els colors dels documents. Les minories sexuals, afectives i de gènere a la documentació d'arxiu d'un municipi turístic

Xavier Orri i Jordi Padilla
Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar

Resum

La taula d'experiències dedicada als estudis turístics en l'àmbit local de Lloret es desenvolupa, de manera informal i interactiva, a partir del diàleg presentat per Josep Pérez i Ventayol i teixit entre Xavier Orri, Jordi Padilla Delgado i Sergi Yanes al voltant de la incidència múltiple d'agents i corrents que conflueixen en la configuració d'una perspectiva interseccional de classe, de gènere i relativa a les minories de la Diversitat Afectiva, Sexual i de Gènere (DASG), entre d'altres factors, adreçada a l'estudi del fenomen turístic i l'impacte que exerceix sobre la població i el territori a partir de l'anàlisi de diversos documents integrants dels fons que conserva el Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar (SAMLM).

Resumen

La mesa de experiencias dedicada a los estudios turísticos en el ámbito local de Lloret se desarrolla, de manera informal i interactiva, a partir del diálogo presentado por Josep Pérez i Ventayol y tejido por Xavier Orri, Jordi Padilla Delgado y Sergi Yanes alrededor de la incidencia múltiple de agentes y corrientes que confluyen en la configuración de una perspectiva interseccional de clase, de género y relativa a las minorías de la Diversidad Afectiva, Sexual y de Género (DASG), entre otros factores, dirigida hacia el estudio del fenómeno turístico y el impacto que ejerce sobre la población y el territorio a partir del análisis de diversos documentos integrantes de los fondos que conserva el Servicio de Archivo Municipal de Lloret de Mar (SAMLM).

Abstract

The table of experiences dedicated to tourism studies in the local area of Lloret is developed, in an informal and interactive manner, from the dialogue presented by Josep Pérez i Ventayol and woven by Xavier Orri, Jordi Padilla Delgado and Sergi Yanes around the multiple incidence of agents and currents that come together in the configuration of an intersectional perspective of class, gender and on the minorities of Sex-Affective and Gender Diversity (SAGD), among other factors, directed towards the study of the tourist phenomenon and the impact it has on the population and the territory based on the analysis of various documents that are part of the collections kept by the Municipal Archive Service of Lloret de Mar (SAMLM).

El 1976 el psicòleg i sociòleg americà d'origen hongarès jueu George Gerbner va encunyar l'expressió *anorreament simbòlic* per expressar el fenomen mitjançant el qual les comunitats que estan fora dels cercles socials dominants per qualsevol motiu (ideologia, color de la pell, classe, orientació sexual o identitat de gènere, entre d'altres) són sistemàticament infrarepresentades o directament excloses dels mitjans de comunicació (premsa, televisió, cinema, ara internet) controlats per les elits econòmiques. Tal com explicava Gerbner, "la representació [...] significa existència social, l'absència significa anorreament simbòlic". Aquest concepte ha estat també portat al món dels arxius en el context americà per investigadors com ara Mario Ramírez, Michelle Caswell o Marika Cifor. En portar a terme propostes com les que integren el projecte *Interseccionalitat i Arxius*, el que fem és mirar de corregir aquest anorreament des de la disciplina arxivística, restaurant la dignitat de les persones que formen part d'aquests col·lectius tot tornant-los la veu.

Els arxius tenen el compromís social de conservar una memòria plural i d'assegurar la custòdia de fons documentals que siguin representatius de les activitats impulsades en el si de la societat. És per això que, mitjançant els fons recuperats i els documents, es pretén contribuir a la construcció del relat conjunt del col·lectiu de la Diversitat Afectiva, Sexual i de Gènere (DASG) tot recuperant les memòries dissidents, memòries que són diverses, invertides, clandestines i visibles alhora, ferides i sentimentals. Memòries que, sovint, amaguen una realitat dura, uns sentiments contradictoris, però, també, lliures i combatives en enfrontar-se als prejudicis de bona part de la societat per somiar un món millor.

El principal objectiu del projecte *Els Colors dels Documents*, inclòs dins del programa *Interseccionalitat i Arxius*, és la recuperació, conservació, descripció, digitalització i difusió de fons documentals relacionats amb les minories DASG amb la voluntat de construir una memòria de les dissidències sexogenèriques locals. El projecte vol difondre i donar visibilitat a una part de la nostra història, del passat més recent, sovint silenciada.

Es planteja com un estímul a la investigació de les minories DASG, com una iniciativa que busca recordar, rememorar, dignificar i empoderar el col·lectiu LGBTIQ+ i com una aposta per revelar la diversitat de la Història i de les històries personals més enllà de les majories dominants. Històries que, en el cas de Lloret, estan fortament mediatitzades pel fenomen turístic, en bona part catalitzador primerenc d'aquests processos socials, essencials per donar visibilitat a les vides silenciades. En aquest sentit, el projecte *Els Colors dels Documents* neix amb la voluntat de recuperar la memòria (o les memòries) i *reimaginar* aquest fragment perdut de la nostra història i atorgar-li la rellevància i la dignitat que es mereix.

Les persones que protagonitzen aquesta pàgina marginada de la història i els seus fons personals són essencials per donar visibilitat a les vides silenciades que queden fora de l'àmbit heteronormatiu majoritari. Per reparar aquest prejudici hem obert armaris, calaixos, baguls i caixes.

La revisió o procés de relectura de la documentació conservada en el Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar (SAMLM) ens ha permès descobrir-hi indicis de les vides de la dissidència sexual en contextos a priori no relacionats de manera específica amb ella. Per això cal llegir entre línies amb una mirada inclusiva els

documents que encasellen el col·lectiu en categories relacionades amb malalties, patologies, centres mèdics i psiquiàtrics, així com els documents d'àmbits com el policial o el judicial. Revisant, rellegint i analitzant la documentació que es conserva a diferents fons documentals del SAMLM localitzem la presència de persones del col·lectiu LGTBIQ+ treballant a l'hostaleria. Si a la dècada de 1950 les dones es converteixen en pioneres a l'hora de gestionar habitacions, annexes i petits hostals, a la dècada de 1960 s'adverteix la presència creixent de joves provinents de zones rurals, especialment del centre i sud d'Espanya. Aquests joves s'estableixen a Lloret amb un clar objectiu: prosperar econòmicament.

Sovint aquests joves provenien d'àrees i municipis empobrides i amb poques perspectives de futur. Lloret es presenta davant d'ells com un escenari on fer realitat els somnis. Aquesta terra d'oportunitats els portarà, també, a la independència econòmica, gràcies als salaris, ben remunerats en comparació amb el que rebien als llocs d'origen en aquell moment. Malgrat tot, en aquest moment de la història la interseccionalitat no estava encara pas considerada i trobem com els moviments sindicals que es mobilitzen pels drets de la classe obrera no solen contemplar la concomitància amb la lluita feminista, la perspectiva de gènere ni la DASG, més encara si tenim en compte que l'hostaleria ha estat tradicionalment un sector econòmic sovint feminitzat i on trobem un nombre important de persones incloses en el col·lectiu de la DASG.

A partir del boom turístic en la dècada de 1960 Lloret, com altres indrets del litoral mediterrani, es converteix en lloc de recepció del *sexili*, fenomen migratori pel qual una persona marxa del lloc de naixença a causa de la pressió o discriminació social motivada per viure una orientació sexual o una identitat de gènere que no encaixen dins de la cis-heteronormativitat. Són moltes les persones que es van veure (i es veuen) obligades a abandonar casa seva buscant llocs on escapar i poder viure amb una certa llibertat. Aquest procés migratori es produeix, en el cas d'Espanya, sobretot vers les grans ciutats, com ara Barcelona i Madrid, però també cap a poblacions turístiques de la costa, com Sitges, Torremolinos, Eivissa o Lloret de Mar, que havien començat a rebre una afluència destacada de turisme europeu a partir del final de l'autarquia i l'obertura del règim franquista al desenvolupisme des de 1955. L'arribada d'aquest turisme va portar, també, costums més avançats i una certa tolerància cap a novetats que, com el biquini o la minifaldilla, es van introduir aquí molt abans que en d'altres indrets.

El terme *sexili* va ser encunyat per sociòleg porto-riqueny Manolo Guzmán al 1997 a l'article "Pa la Escuelita con mucho cuidao y por la orillita": A Journey Through the Contested Terrains of the Nation and Sexual Orientation". Tot i que *sexili* a les universitats americanes fa referència, en l'àmbit acadèmic i de manera principal, a la migració transnacional a causa de la repressió per l'orientació sexual, a Europa també s'ha acceptat el terme en relació a la migració interna de les persones LGTBIQ+ en entorns rurals o ciutats petites cap a àrees urbanes més grans i cosmopolites. Aquests nous entorns permeten viure en l'anonimat les condicions sexo-afectives i de gènere no normatives sense la pressió exercida en comunitats petites. Comunitats on el control social és major, en estar allunyades de nuclis amb grans fluxos de gent, i on l'apertura a la diversitat és més lenta i difícil, molt més feixuga encara per qui no encaixa dins dels cànons i actituds tradicionals.

Les persones protagonistes d'aquest fenomen, provenen, principalment, d'entorns rurals, on la pressió sobre la dissidència sexo-afectiva i de gènere augmenta en funció de diverses variables (població, classe social, distància amb una gran ciutat, el contacte i les relacions socials, costums). En gairebé tots els casos hi trobem la idea inicial de migrar per prosperar econòmicament, però, també, un rerefons d'incomprensió, que facilita l'èxode, com ara l'angoixa de cercar un lloc al món on poder tenir un projecte de vida coherent, on poder expressar-se lliurement, on ser acceptat i ser membre d'una comunitat amb ple dret.

Aquests nous lloretencs sovint fugien de territoris que els hi eren hostils, de cases insegures on els denigraven, de famílies avergonyides... Un cop establerts al nou destí, llocs turístics on l'economia i les possibilitats són abundants i molt diverses, conseqüència dels grans fluxos de turistes, hom descobreix certa facilitat per viure la identitat de gènere o la orientació sexual no normativa, que no existia als llocs d'origen. També es troben, en molts casos, empresaris respectuosos i solidaris amb el col·lectiu. El col·lectiu transsexual, amb greus problemes, per accedir al món laboral, no troba a Lloret cap impediment per treballar en l'hostaleria.

És el cas de la històrica activista *trans* Silvia Reyes (1949 – 2024), nascuda a Las Palmas de Gran Canaria i que s'estableix de ben jove a Barcelona. La Silvia va passar dos estius fent la temporada a diferents hotels de Lloret i compartia pis amb altres persones del col·lectiu. La *Raquel*, la *Andrea*, la *Estrella de Utrera*, la *Gwendolyn*, la *Cherrie*, la *Marilú* o la *Marifé* son algunes de les dones transsexuals que trobem treballant en cuines d'hotels i en restaurants. La majoria són dones transsexuals amb operacions i retocs de cirurgia estètica. Així doncs, la motivació econòmica, la classe social, la vida sexo-afectiva i la identitat de gènere son les causes més importants que han impulsat a aquestes persones a la migració, un fet que es repeteix a tot el món.

En el cas de Lloret, les persones que empenien el *sexili* trobaven feina, fonamentalment, en els negocis lligats a l'activitat turística: bars, restaurants i hotels. A la glossa que PLURALS, Associació LGTBIQ+ de Lloret de Mar, va dedicar el maig de 2023 a Fernando del Valle (a) *Fernandito*, en concedir-li, de manera pòstuma, el I Premi Tortuga d'Or, llegim: “aquests locals sovint eren gestionats per persones migrades joves provinents, majoritàriament, d'Andalusia, Castella, Extremadura i la Manxa. Joves que marxaven de casa principalment per dos motius: guanyar-se la vida treballant en la indústria turística, que a Lloret havia agafat molta força; però també amb la finalitat de poder ser ells mateixos i viure la sexualitat amb llibertat i sense cap amenaça. Es tractava de deixar de ser la *marica* o el *maricón de pueblo* per passar a ser persona [...]”.

L'experiència del *sexili* es veu reflectida en els pocs fons documentals que se'n conserven: el fons personal Josep Valls i Puigvert i els documents relatius a Pedro Carricondo. L'estigmatització social i la persecució

política i policial han provocat la desaparició (o, directament, la inexistència) de la gran majoria dels documents referits a les activitats de les persones LGTBIQ+.

Les primeres investigacions sobre el turisme LGTBIQ+ posen en evidència que, amb l'arribada del turisme, es van desencadenar processos importants de canvis en la mentalitat de la població lloretenca, que s'adaptà ràpidament als nous corrents socials i que va saber mantenir una actitud de respecte i tolerància en relació a les noves pràctiques que s'incorporaven a la vida local, ben allunyades de la moral nacional-catòlica que imposava la dictadura franquista.

D'altra banda, el règim comptava amb instruments poderosos per a la repressió de les conductes sexuals que considerava inapropiades, primer amb la famosa *Ley de Vagos y Maleantes*, promulgada el 1933 sota l'acció del govern del Partido Radical i de la CEDA presidit per Alejandro Lerroux durant la II República i, a continuació, amb la *Ley de Peligrosidad Social* de 1970. En aquest context apareixen els primers bars d'ambient a Lloret. Els establiments neixen com a resposta a la necessitat de disposar d'espais on els col·lectius discriminats poguessin socialitzar amb altres persones DASG. L'ambient liberal, obert i respectuós que s'hi respirava ens duu a etiquetar-los com a locals *gayfriendly* o prototipus inicial del que més endavant es coneixeria com a local d'ambient. Al capdavant d'aquests locals sovint trobem a persones migrades, que havien fugit de zones rurals seguint el procés de *sexili*.

D'aquesta manera, l'extensió de la indústria turística va propiciar que, durant la dècada de 1970, a Lloret es construís una petita ruta de locals d'oci LGTBIQ+ davant la indiferència de la població local. Probablement, aquelles persones pioneres en oci LGTBIQ+, tot creant establiments de mentalitat oberta, moderns i respectuosos amb les dissidències sexuals i de gènere, no eren conscients que estaven posant les bases per a la tolerància en una branca de l'oci nocturn que esdevindria, amb els anys, un sector destacat capaç de generar riquesa. El *Martin's* podria haver estat el primer bar d'ambient a la vila. Es va inaugurar entre 1963 i 1965 al carrer Santa Cristina per iniciativa de Fernando del Valle, *En Fernandito*, provinent de La Nava de Ricomalillo, un petit municipi de la comarca de La Jara (Toledo). El *Martin's* i, per extensió, *En Fernandito*, es van convertir en tot un referent per la comunitat LGTBIQ+. Sempre va tenir les portes de casa obertes per donar de menjar a qui ho necessitava o ajudar a buscar una feina. El fons personal Josep Valls i Puigvert, que inclou la documentació relativa a *En Fernandito* i a Pedro Carricondo, originari de Cabra, municipi de la província de Còrdova, evidencia de manera clara les interaccions entre residents, persones migrades i turistes en aquest sentit. Aquests locals nocturns solien estar ben dissimulats, sense aparadors, terrasses, sovint sense finestres fins i tot, amb portes opaques que disposaven d'espiera per comprovar que la persona era de fiar. Un cop dins, residents, treballadors migrats i turistes es relacionaven tot seguint una gran diversitat de registres de comportament social.

El final del franquisme accelera el procés d'obertura i modernitat. En aquest context sorgeix la figura de Josep Valls i Puigvert que, després d'uns anys voltant per Europa, retorna a Lloret. En Josep promou l'obertura d'una xarxa de locals i cases d'hostes que esdevindran respectuoses vers la comunitat LGTBIQ+, tot gestio-

nant durant més de trenta anys locals com *La Tortuga*, el *Bar David*, *El Incognito* i *La Bubú*, que van ser llocs emblemàtics i referents pel col·lectiu, així com l'hostal *Pensión Valls*, que regentaven els pares. *La Tortuga Vermella*, al carrer Santa Teresa, va obrir les portes l'any 1978, amb una decoració rústica que simulava un celler. Aquestes decoracions de caràcter tradicional estaven de moda a la dècada dels anys seixanta i servien per atraure als turistes europeus. L'any 1979, amb l'ajuda del soci i amic José Rincón, es va actualitzar la decoració del local, que va agafar un aire més kitsch. En aquell moment, *La Tortuga* era l'únic bar d'ambient de Barcelona fins a la frontera, de manera que va atreure clientela nacional i estrangera. En Josep va decidir anunciar els locals a la *Spartacus International Guide*, una guia pionera, anual i de referència entre el col·lectiu homosexual. Sens dubte, l'aparició d'aquests establiments a la guia va afavorir la promoció dels locals a nivell internacional. També hi apareixien localitzades les zones de *cancaneo* o *cruising* del camí de ronda, darrera el *Castell d'en Plaja*, en direcció a la cala d'Es Frares; i de l'àrea de Sa Boadella, on la condició de platja naturista o nudista atreia la presència del col·lectiu LGBTQ+. Francesos, britànics, italians, neerlandesos i alemanys eren els clients més habituals de *La Tortuga*, però també rebien a clients nacionals, de la província i rodalies.

El procés, però, no és pas estàtic: al llarg de la dècada de 1970 es va consolidar un nucli de locals LGBTQ+ al voltant dels carrers Areny i Migdia al caliu de la important afluença de turisme britànic de classe treballadora. Aquest afluença va provocar el naixement d'un bon nombre de *pubs* que reproduïen l'estètica tradicional d'aquests establiments en llocs com *The Duke of York* o el *Laurel & Hardy*, més conegut com *El Gordo y el Flaco*. No oblidem que Gran Bretanya va ser el primer país important d'Europa en despenalitzar les relacions homosexuals en 1967, després d'un procés que va arribar a monopolitzar, en bona mesura, el debat públic en els mitjans de comunicació. En canvi, arribats a la dècada de 1980, el turisme britànic es va veure desplaçat de manera progressiva a Lloret per l'alemany, de la mateixa manera en què el turisme britànic obrer ho havia fet amb les famílies de la burgesia barcelonina i gironina des de mitjans de la dècada de 1960. Els *pubs* d'estil anglès, escocès o irlandès van anar a menys i, curiosament, també els locals LGBTQ+ de la zona. Hi trobem, de nou, la interseccionalitat entre classe, nacionalitat, llengua i DASG, evidenciada de manera molt clara en els fotogrames de la pel·lícula *La piel quemada* (Josep Maria Forn, 1966) quan el personatge que interpreta l'actor Antonio Iranzo es crema la pell treballant de paleta amb el tors nu adreçant una mirada (corresposta) de desig sobre la turista estrangera que s'estira a la sorra de la platja de Fenals, a Lloret, tot cremant-se, igualment la pell, amb la intenció d'aconseguir un bon bronzejat que sigui l'enveja dels veïns en retornar a casa en alguna ciutat boirosa i freda del nord d'Europa. Augmenta, d'aquesta manera, el seu capital eròtic, talment ho fa, a l'altra banda de la línia, el jove exemplar de *macho ibérico* en exhibir, de manera desvergonyida, davant d'ella, el músculs treballats i la pell cremada, morena, exòtica, de l'obrer.

338.024.001 - SAMLM. Fons Josep Valls i Puigvert
Cambrers i cambreres de l'Hotel San Martí Park del carrer Torrentó,
1974 ca

338.009.055 - SAMLM. Fons Josep Valls i Puigvert
Festa d'homenatge a en Fernandito al Bar La Tortuga,
del carrer Santa Teresa, 5. Clients i amics durant la festa
d'agraïment i reconeixement a en Fernando del Valle
(a) Fernandito, per haver regentat el Bar Martin's, carrer
Santa Cristina, 1978

322.012.020 - SAMLM. Fons Josep Ribera i Cardona
Grup de turistes al carrer de l'Àreny davant de la casa
de la família Tomàs-Maig convertit en el Bar Laurel &
Hardy, gestionat per la família Algar Greer, 1975 ca.

338.024.008 - SAMLM. Fons Josep Valls i Puigvert
Amics i clients del Bar Martins d'en Fernandito al carrer Santa Cristina. 1974 ca

338.009.029 - SAMLM. Fons Josep Valls i Puigvert
Ismael Santana, Josep Valls Puigvert i José Rincón el dia de la inauguració del Bar BUBU 33 del carrer de l'Areny, 1988

090.091.003 - SAMLM. Fons Isidor Llorca.
Cartell de la pel·lícula *La piel quemada*, escrita i dirigida per Josep Maria Forn, 1967

L'Arxiu Municipal o la clau per obrir la caixa negra del turisme a Lloret de Mar

Sergi Yanes

Resum

Aquest article ofereix una reflexió sobre el conjunt d'elements que intervenen en el relat històric d'una ciutat turística com Lloret de Mar i sobre el paper que poden tenir els arxius a l'hora de facilitar la tasca de construir un relat atent a la dimensió política, econòmica i cultural del seu turisme. Per fer-ho, es recupera part del treball de camp realitzat a l'Arxiu de Lloret durant els anys 2012 i 2014, i del contingut de la tesi doctoral en Antropologia Social que l'autor va presentar sota el títol de Obert per vacances. Una etnografia de l'apropiació turística a Lloret de Mar (Universitat de Barcelona, 2016). El text s'estructura en tres parts: una breu anàlisi de com s'ha narrat històricament el desenvolupament turístic de Lloret de Mar, unes consideracions sobre la necessitat d'un gir epistemològic per abordar el turisme i la seva història, i per últim, una invitació a pensar quins tipus de documents d'arxiu poden facilitar a investigadors i investigadores l'anàlisi dels fenòmens socials del turisme.

Pioners del Turisme

Al pati interior de la Biblioteca Municipal de Lloret de Mar penja un gran anell de colors blanc i taronja que mostra la cronologia dels principals esdeveniments que han marcat el desenvolupament turístic de la població. Des de la inauguració de l'Hotel Santa Cristina el 1904, passant per la creació del Sindicat de Turisme el 1931 i del Gremi d'Hotelers 46 anys després, fins a l'obertura del primer càmping l'any 1958 i l'obtenció de la Certificació de Destinació Turística Esportiva el 2004. L'artista plàstic barceloní Lluís Lleó va dissenyar aquesta obra l'any 2012 per encàrrec del Club d'Economia de Lloret. La va anomenar "Pioners del Turisme", i amb ella, Lleó va assumir el repte d'expressar les iniciatives i els esforços que han convertit Lloret de Mar en un destí turístic de renom internacional.

Tot i que l'obra mai ha destacat en l'entramat artístic i patrimonial del municipi, "Pioners del Turisme" és una expressió del relat historiogràfic predominant del turisme a Lloret, i ens serveix com a punt de partida per reflexionar sobre alguns dels seus aspectes vertebradors.

Deia l'hoteler i exalcalde franquista Josep Maria Clua que Lloret era la millor demostració del progrés cultural i econòmic que implicava el turisme: "*Si l'any 1964 hi havia 10 hotels, per al 1984 ja n'hi havia 280, i la gran majoria dels habitants eren propietaris i empresaris, és a dir, van deixar de ser pobres*". Les paraules de Clua encaixaven perfectament amb el discurs desarrollista del règim de l'època, totalment focalitzat a fer del turisme espanyol una font d'importació i exportació de divises. És en aquest mateix context que neix la idea del turisme com "la gallina dels ous d'or" i del "miracle turístic". La primera suggereix entendre el turisme com una font d'ingressos molt lucrativa i constant, una qüestió molt ben rebuda en una societat amb tantes mancances materials; la segona fa referència a l'extraordinari creixement i desenvolupament del sector turístic durant aquells anys, contribuint de manera significativa a l'economia nacional i al desenvolupament socioeconòmic en un període relativament curt de temps. Totes dues idees, una referida a l'economia domèstica i l'altra a la macroeconomia, formen els pilars de la legitimació del turisme com a motor econòmic del desarrollisme a Espanya, i tenen també, com no podia ser d'una altra manera, un paper fonamental en l'assentament del turisme a Lloret (Glaser, 2015).

La posada en marxa d'aquest nou sistema turístic va requerir molt de treball, no només va ser qüestió d'aixecar hotels i obrir carreteres. A banda de les infraestructures materials, calia construir infraestructures simbòliques per generar el desig en els futurs turistes. Un dels principals responsables de la recuperació del patrimoni oral, marítim i folklòric de Lloret, Esteve Fàbregas i Barri, va ser també un fervent propagandista de les virtuts turístiques de Lloret abans del boom. Els seus textos són un exemple del tipus d'acostament romàntic i positivista que es feia al litoral català, un territori en vies de "descobriment" per les capes urbanes il·lustrades. Fàbregas i tants altres periodistes, artistes i escriptors, anaren configurant amb els seus escrits un paisatge humà i material aliè a qualsevol component històric, social i cultural. Les seves referències, ja en clau turística, a un territori immaculat, idíl·lic i rural, ens ajuden a entendre ara com es configuren els punts de connexió entre el relat històric local i la narrativa pròpia del que es coneix com a imatge turística; un joc de contaminació narrativa que afavoreix o discrimina certs elements segons el seu encaix o desencaix amb la imatge de la destinació turística. A Lloret ho podem observar en tres àmbits històrics fonamentals: la gent, el poble mariner i l'entorn natural.

- **La gent de Lloret.** Un dels trets més habituals del reaccionarisme cultural és pensar que qualsevol temps passat va ser millor. La idea d'un Lloret anterior, amb gent pacífica, receptiva, acollidora, amable i disposada, encaixa perfectament amb la necessitat d'establir, d'una banda, un relat favorable a la recepció de turistes, i de l'altra, un marc on el conflicte social sigui considerat un fet extern a la societat lloretenca, distorsionador, sempre, de la seva essència serena. La receptivitat de la població, a què sempre apel·la la indústria del turisme, va acompanyada de la negació de qualsevol senyal de

contradicció interna. El destí turístic ha de ser un espai pacífic, reposat, i les seves possibles disputes internes no han d'esquitxar l'experiència del turista. Com proclamava Fàbregas i Barri: *“Vegeu Lloret, si us plau, com una joia en un estoig obert [...] amb la seva gent pacífica i honrada, extraordinàriament amable amb el foraster i molt ben educada i preparada per rebre dignament els corrents del turisme internacional”* (Fàbregas, 1935). Tant la historiografia local com el turisme tiren de la nostàlgia per la comunitat perduda, de base puritana i fonamentada en relacions càlides, properes i commovedores.

- **L'exotisme del poble mariner.** Molts escrits de promoció turística de l'època parlaven de Lloret com un “poble pintoresc”. La folklorització del municipi està plena d'eclecticismes i tipismes culturals. En la recerca d'una alteritat cultural que funcioni comercialment, es van prioritzar els elements essencialitzables i exotitzables, deixant de banda aquells que no s'ajustaven a l'imaginari turístic del moment. En els destins turístics costaners, on el mar i la platja són l'epicentre referencial, el patrimoni mariner és utilitzat com a factor de seducció. A un costat queden les referències al llegat obrer, agrícola o surer. El mar i el seu univers cultural, tan aliè als entorns d'origen dels turistes, ha de ser descobert, però també protegit. Actualment, moltes d'aquestes al·lusions al passat mariner – entès com a “passat, autèntic i tradicional” – serveixen de suport per a noves narratives de pertinença i orgull localista.
- **L'entorn natural.** Lloret i els seus atributs naturals i paisatgístics han estat i són fonamentals per a l'atracció de turisme. Les platges ocupen una centralitat innegable, però també els seus boscos i els seus penya-segats, tan característics de la Costa Brava. La vida natural i el paisatge verge, tantes vegades evocat en guies i escrits, es va haver de sotmetre a una nova manera d'entendre el territori: calia produir un escenari on desplegar la indústria turística i això va suposar, a part de les actuacions en zones ja urbanes, importants modificacions del medi físic natural. S'eliminaren, per exemple, trams de roques per traçar camins per a vianants o vehicles, es buidaren i es retallaren vessants de muntanya per aixecar edificis (hotels, bars i restaurants, principalment), es suprimí vegetació i es replantaren arbres i arbustos sota criteris estètics aliens, es construí un port esportiu, s'executaren noves obres de defensa a la platja i s'instal·laren roques sota la sorra per la part central i en perpendicular a la mar, formant una sèrie d'espigons subterranis per retenir la sorra en el seu tràfec en cas de fort temporal. S'imposa així una nova forma de significar, entendre i administrar el territori. El medi natural es transformà en paisatge i el paisatge rural en paisatge turístic.

Aquesta confluència inicial del marc mental del turisme en el relat històric local es deixa veure també anys després en el que podríem dir taló d'Aquil·les del turisme lloretenc: la vida nocturna. Des del boom dels anys seixanta l'administració local ha desplegat polítiques comunicatives per contrarestar les narratives i representacions degradants associades a l'ambient festiu i nocturn de Lloret. Aquestes contranarratives han girat al voltant de la idea implícita que existeix un Lloret turístic diferent del Lloret de la festa, el desordre i l'enrenou constant. I si bé és innegable que hi ha “un Lloret diferent” a aquest, en realitat, amb el que es juga aquí és amb la idea que, en un temps passat, Lloret no era “com és ara”. Un veí, en declaracions a la

premsa després dels aldarulls mediàtics de 2011, ho expressa així: “[...] *Durant les dècades dels 70 i 80, Lloret tenia un turisme de qualitat i des de llavors s’ha estès un turisme de borratxera que, si no s’atura, s’estendrà per tota la Costa Brava*” (Yanes, 2016).

La invocació, de nou, a un Lloret turístic de pau i civisme, sol ser recurrent cada cop que el municipi apareix a la secció de successos dels mitjans de comunicació. El retorn a un turisme “d’abans”, és una reactualització del “paradis gentil” dels anys vint i trenta, quan els turistes eren estiuejants i el fordisme era un sistema de producció gairebé artesanal. Davant la manca de referències històriques, la nostàlgia i l’experiència personal, juntament amb les referències de la imatge turística que projecta Lloret, imposen la seva manera d’entendre el passat.

El relat del primer Lloret del boom turístic que predomina avui contrasta amb el Lloret que es pot dibuixar fent un senzill treball d’hemeroteca. El debat sobre els “problemes d’ordre públic”, tan actuals avui, va començar en realitat a principis dels anys 60. Els primers a manifestar malestar respecte als comportaments dels turistes van ser els veïns dels carrers del centre del municipi, on es concentren encara ara les discoteques i bars destinats al consum turístic. La suma de *night clubs* i turistes serà el principal motiu de discòrdia.

“[...] cabe conseguir para las fuerzas veladoras del orden público municipal unas consignas concretas y terminantes, para que cese, de una vez y para siempre, el “gamberrismo” en nuestro casco urbano, corrigiendo severamente a los alborotadores, pendencieros y borrachos, y -si se llega al caso, arrestándolos-, prescindiendo de la lenidad con que -generalmente- suele actuarse. Precisa coordinar unos deseos de honesta expansión callejera con las vigentes ordenanzas, a base de conseguir, durante la noche, la máxima tranquilidad [...], y sobre todo, haciendo que los noctámbulos se comporten, en todo momento, de acuerdo a aquellas normas de civismo, sentido común y educación que el trato social imponen” (Tramuntana, 1-IX-1964)

En altres casos la queixa aniria dirigida contra aquells turistes acusats d’agredir els símbols patrimonials locals o d’ofendre, amb la seva actitud i estètica, els principis morals dels veïns de Lloret.

“El atentado contra la imagen de la Costa Brava forma parte de una secuela interminable de pequeños desafueros perpetrados aquí y allá, de un modo casi impune. Y son hitos de esta secuela, el robo de una de las figuras del parterre de la lloretense “plaça de la vila”, el baño de varios sujetos en una fuente municipal, la sustitución del distintivo nacional por un bañador, etc. [...] Se rinde culto de pleitesía al turista nacional, y, sobre todo, al extranjero. Y uno y otro, ante tanto acatamiento y tanta lisonja, se creen poco menos que amos y señores de las tierras “conquistadas”, con derecho al uso, usufructo y destrozo de cuanto se halla en las mismas. [...] Pero amigos, la dignidad no se compra ni se vende con dinero. En lugar de esforzarnos por aspirar a un turismo de caballeros, nos inclinamos hacia el facilón turismo de masas, y vean ahora los resultados.” (Tramuntana, 1-IX-1965)

Aquestes primeres expressions de rebuig situen ja al turista “de masses” en el lloc d’alteritat que encara avui conserva. Se li assigna una identitat degradant -salvatges, incivilitzats, incontrolats, impulsius- que facilita

el contrast inequívoc amb el sempre enyorat “bon turista”. El “mal turista” és l'intrús que degrada el producte turístic “de qualitat”; és a dir, Lloret¹.

El gir epistemològic

La identificació de tot aquest conjunt de mites i relats dins la narració històrica del turisme a Lloret de Mar permet certificar fins a quin punt és difícil discernir què pertany a l'imaginari turístic i què a la cultura lloretenca, si és que existeix tal cosa. Tampoc no es tracta de determinar si un relat és fals, cert o fidel a allò que, encara avui, alguns positivistes s'atreveixen a anomenar “història objectiva”, sinó de mostrar fins a quin punt l'abordatge historiogràfic del turisme planteja reptes pel que fa a la definició i acotació del seu objecte d'estudi mateix. Tot plegat ens hauria de portar a un doble moviment epistemològic: d'una banda, reconsiderar la forma a partir de la qual ens apropem a l'estudi del turisme; i, de l'altra, determinar amb una mica més de rigor a què ens referim quan parlem de turisme.

La idea del turisme com a fenomen extern a la societat que l'acull, com a quelcom que arriba “de fora” i no guarda relació amb la població que el rep, és una constant que encara avui és present. Aquesta manera d'entendre el turisme ha predominat durant més de mig segle en anàlisis de processos de transformació urbana i territorial, de tendències i tipologies de consum, d'impacte econòmic, de canvi sociocultural, etcètera. En aquestes anàlisis el turisme és vist com una variable independent que afecta, positivament o negativament, un determinat lloc o sistema. No es pot evitar pensar que aquest enteniment del turisme com a agent exogen i estrany a la societat local no és altra cosa que la incapacitat d'aquesta mateixa societat per reconèixer-lo com a producte seu. Quan objectivem el turisme ens traiem de sobre la nostra responsabilitat i participació en la seva constitució i reproducció (Nogués Pedregal, 2024). Conceptualitzar el turisme com a quelcom extern i reïficat² invisibilitza i nega l'agència de la població local, així com de tot un conjunt d'actors que intervenen quotidianament en el seu funcionament i posada en escena. És a dir, els hi usurpa la seva capacitat estructuradora i oculta la naturalesa dialògica de les dinàmiques que ocorren en els contextos turístics. Mantenir un enfocament així va en sentit contrari a desentranyar la densa xarxa d'inter-

1. El joc d'oposicions és un recurs que no s'esgota mai: el turisme familiar vs. el turisme de borratxera, el turisme cultural vs. el turisme de masses, el turisme de qualitat vs. el turisme *low-cost*, el turisme de tota vida vs. el turisme d'ara... Quan aquest esdevé sentit comú, es referma la idea que allò que malmet la destinació turística no és una altra cosa que el comportament incívic i la poca despesa dels turistes. Jugada mestra; tota la responsabilitat, cap al client.

2. En el context del turisme, es podria parlar de la “reïficació de la destinació turística”, referint-se a la tendència de tractar un lloc turístic com si fos simplement un producte per a ser consumit, sense tenir en compte la seva història, la seva cultura o les relacions socials que ho conformen. En la mateixa línia, l'antropòleg Ignacio Farías afirma que “Els escenaris turístics, lluny de ser productes reïficats, són efectes relacionals i històrics que requereixen un continu treball de manteniment, la qual cosa farà necessari atendre també els llocs on aquest treball de producció i manteniment té lloc” (Farías, 2011)

sos socials, de relacions de poder, de valors i de significats que conformen els grups humans que habiten un territori turístic. Els contextos turístics són objectes múltiples³ i relacionals, i com a tals, ens interessa conèixer com es creen, no donar-los mai per fets.

La història, com a ciència social, ha de desplegar la seva potència crítica en l'estudi dels agents que formen part del turisme, així com els seus interessos i valors. És cert que, de vegades, no resulta la millor idea agrupar-los tots sota un únic terme—el turisme—ja que les seves accions poden ser molt variades. Com ens ensenya de nou l'antropòleg Nogués Pedregal (2024), no és el mateix la construcció d'un càmping, un conveni laboral d'hostaleria, la creació d'un punt d'atenció turística, una guia cultural o la programació d'una discoteca a Just Marlès. I al contrari, tampoc podem establir que el turisme és només “gent visitant museus” o “gent de vacances”; ens portaria ràpidament a l'absurd. Constrènyer així l'estudi del turisme dificulta la comprensió de la seva complexitat causal, tant present com històrica.

Cal insistir en aquest aspecte crucial: el turisme, lluny de ser una simple indústria, és un sistema complex i dinàmic que abasta una àmplia gamma d'elements interrelacionats. És imprescindible, per tant, reconèixer la seva naturalesa plural i diversa, la qual va més enllà de la simple suma de les seves parts individuals. Aquesta comprensió holística és clau per construir la seva història, així com per poder abordar els reptes i les oportunitats que presenta en la nostra societat contemporània. I aquí entren els arxius.

El arxius municipals

Els arxius són peces clau per a la investigació historiogràfica en municipis turístics i sempre obren la porta a moltes sorpreses: què expliquen del present situacions, fets o esdeveniments de fa dècades, què mostra la premsa, quins relats queden en un segon pla, com pensa la població i què diuen els contemporanis als fets... En els seus armaris, fitxers i prestatgeries es custodien documents administratius, econòmics i socials que són essencials per a l'anàlisi de la memòria social i els esdeveniments històrics que han convertit els territoris en destinacions turístiques. A través seu podem construir una imatge precisa i exhaustiva de l'acció dels diversos agents implicats al llarg dels anys. Això és molt dir per un sector econòmic que viu sovint en un present continu, carent de qualsevol mena de profunditat històrica.

La recerca de tesi doctoral esmentada a l'inici i en la qual es basen les reflexions d'aquest article es va nodrir de molta documentació de l'Arxiu de Lloret durant dies i dies d'intensa exploració. Aquest fet va ser crucial per dotar el treball d'un context històric allunyat del marc explicatiu de “el que se suposa que és” el

3. Amb “múltiples” ens referim a la diversitat i complexitat de factors, perspectives i dimensions que influeixen en un fenomen com el turisme. Implica reconèixer que el turisme és sempre en plural, multifacètic i influenciat per variables diverses, com el context històric, cultural, econòmic, polític i psicològic, entre altres. La consideració de la multiplicitat és fonamental per a evitar simplificacions o reduccionismes en l'anàlisi.

turisme, i encara més, de la perspectiva normativa de “què ha de ser” el turisme. D’alguna manera l’Arxiu va ser la clau que va obrir la “caixa negra” de la història del turisme a Lloret, entenent aquesta com el dispositiu d’oblit o ocultació dels processos de producció del turisme, és a dir, de la maquinària interna que fa possible el funcionament quotidià dels diferents components del sector turístic a Lloret. Situar-nos contra el *caixanegrisme* (Latour, 2001) és situar-nos a favor d’una recerca historiogràfica oberta i preparada per comprometre’s amb la complexitat interna dels fenòmens que estudia, assumint que qualsevol realitat—també la del turisme—es conforma a partir d’una multiplicitat d’agències i de processos, de vegades coherents i de vegades contradictoris.

Arribats a aquest punt i ja per concloure, podem preguntar-nos pel tipus de documents i informació que l’Arxiu d’un municipi turístic podria reunir per tal de facilitar a investigadors i investigadores la cerca i l’anàlisi dels fenòmens socials que organitzen el seu turisme (fenòmens, d’altra banda, sempre històrics). A continuació, i sempre sobre la base del treball fet a l’Arxiu de Lloret, se’n suggereixen alguns:

- **Documentació institucional i empresarial.** Aquest tipus de documentació (plans, informes, memòries, projectes urbanístics, etc.) ofereix una visió detallada de les polítiques i estratègies aplicades per al desenvolupament turístic, així com dels canvis infraestructurals realitzats sobre el territori. Permet l’anàlisi de processos vinculats a la configuració i l’acció del sector turístic públic-privat.
- **Material promocional.** Les guies, postals, cartells, etc. reflecteixen les estratègies de màrqueting i les imatges que es volien projectar als potencials turistes, així com les tendències i preferències en diferents èpoques. Més àmpliament, aquests materials fan referència al com ens hem venut turísticament, com ens han venut, com ens veiem i com ens veuen.
- **Prensa i revistes.** Les notícies i articles publicats en premsa i revistes proporcionen informació sobre la percepció pública del turisme i els esdeveniments rellevants que han influït en la seva evolució.
- **Memòria documental i oral.** Les històries i testimonis personals, grupals i col·lectius recollits en format documental i oral ofereixen una perspectiva vivencial i molt polièdrica del desenvolupament turístic.
- **Fonts secundàries locals.** Els textos de memòria i història local complementen la informació amb detalls específics i context històric, ajudant a situar el desenvolupament turístic en una narrativa més àmplia.
- **Dades sociodemogràfiques i socioeconòmiques.** Les estadístiques sobre la població i l’economia permeten analitzar l’impacte del turisme en el territori, des de la creació d’ocupació fins als moviments demogràfics, entre altres.
- **Altres fonts documentals.** Les pel·lícules i novel·les, per exemple, poden reflectir la imatge i la influència del turisme en la cultura popular i la imaginació col·lectiva local, oferint una visió alternativa i complementària.

Si bé la importància d'abordar les històries del turisme sembla innegable, l'objectiu d'aquest abordatge pot respondre a projectes ben diferents. D'una banda, hi ha qui afirma que la recerca històrica hauria d'estar al servei de la promoció i la posada en valor dels mateixos productes turístics. D'altra banda, es defensa el seu estudi per les possibilitats que dona a l'hora de pensar críticament el turisme i l'arrel dels seus actuals processos socials. A hores d'ara no hauria d'haver-hi cap dubte que tot allò que aquest article sosté encaixa en la segona opció.

L'anàlisi històrica del turisme a través dels arxius no només ens ha de permetre entendre el passat, sinó que també ens ha de dotar d'eines per construir nous futurs pel turisme. En un sector sovint tan incapaç de percebre, imaginar i desitjar més enllà del sentit comú que imposa la seva actual organització capitalista, la historiografia crítica pot oferir una sortida per a afrontar el present amb noves perspectives i elements de reflexió. La pregunta que ens hem de fer és: quins altres turismes podríem crear si poséssim altres relats del passat i altres prioritats del present al centre?

Bibliografia

FÀBREGAS, E. *Vint anys de turisme a la Costa Brava*, Selecta, Barcelona. 1970.

FÀBREGAS, E. *Aires Lloretencs*, any 3, n. 44, Lloret de Mar. 15 de juliol de 1935.

FARÍAS, I. "Ensamblajes urbanos: la TAR y el examen de la ciudad" dins *Athenea Digital*, 11(1). 2011. P. 15-40.

GLASER, M. "Lloret de Mar i el turisme" dins *Sesmond. Butlletí del Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar*. 2015. P. 14-16.

LATOUR, B. *La esperanza de Pandora. Ensayos sobre la realidad de los estudios de la ciencia*, Gedisa, Barcelona. 2001.

NOGUÉS PEDREGAL, A. M. "Los turismos del turismo" dins *Aries. Anuario de Antropología Iberoamericana*. 2024.

YANES, S. *Abierto por vacaciones. Una etnografía de la apropiación turística en Lloret de Mar*. Universitat de Barcelona. Tesis Doctoral. 2016.

PONÈNCIES

TAULES RODONES

TAULES D'EXPERIÈNCIES

COMUNICACIONS

EXPOSICIÓ

La potencialitat dels fons documentals de l'Arxiu Històric de Girona per a l'estudi del turisme

Joan Ferrer i Godoy – jferrergo@gencat.cat
Director de l'Arxiu Històric de Girona

Resum

L'Arxiu Històric de Girona conserva fons documentals clau per estudiar el turisme, incloent la Delegació Provincial d'Informació i Turisme, la Generalitat, el Govern Civil, l'Institut Nacional d'Estadística i fons personals com el de l'enginyer Palau. Aquests documents permeten analitzar la transformació urbanística, social i econòmica de les terres gironines. També destaca la transversalitat del fenomen turístic i la importància de les eines digitals per accedir als recursos.

Paraules clau: Turisme, Arxiu, Girona, Documents, Fons, Estudi, Història, Transformació.

Resumen

El Archivo Histórico de Girona custodia fondos documentales esenciales para estudiar el turismo, como los de la Delegación Provincial de Información y Turismo, la Generalitat, el Gobierno Civil, el Instituto Nacional de Estadística y archivos personales como el del ingeniero Palau. Estos documentos permiten analizar la transformación urbanística, social y económica en Girona. También destaca la transversalidad del fenómeno turístico y el uso de herramientas digitales para acceder a estos recursos.

Palabras clave: Turismo, Archivo, Girona, Documentos, Fondos, Estudio, Historia, Transformación.

Abstract

The Girona Historical Archive holds key records for studying tourism, including the Provincial Delegation of Information and Tourism, the Generalitat, the Civil Government, the National Statistics Institute, and personal collections, such as that of engineer Palau. These documents offer insights into Girona's urban, social, and economic transformation. The transversal nature of tourism and the importance of digital tools for accessing these resources are emphasized.

Keywords: Tourism, Archive, Girona, Documents, Records, Study, History, Transformation.

Tot just començar, és convenient fer saber que, en els deu minuts que dispo, no és possible fer l'enumeració i el comentari del contingut i de la potencialitat de tots i cadascun dels fons documentals conservats a l'Arxiu Històric de Girona que poden ser utilitzats per treballar el fenomen turístic a la nostra demarcació provincial. Per tant, la present comunicació es limitarà a esmentar només aquells fons i algunes sèries documentals que, d'una forma clara i evident, tothom pot utilitzar en els seus treballs sobre el tema i que presenten unes mínimes garanties d'èxit. Tanmateix, des de l'arxiu considerem que l'exercici de síntesi que acabem de fer, i l'oportunitat d'aquest seminari, mereixen que els nostres usuaris disposin d'un recurs –posiblement en format web– que enumeri i contextualitzi, de la mateixa manera que farem ara per a uns pocs, tots els fons documentals que conservem relacionats, ni que sigui de passada, amb el turisme a les nostres terres. Confiam que properament en puguem donar la notícia.

És prou sabut que el mot “turisme” és un gal·licisme; duu implícit la premissa de lleure, de badar, del gust de conèixer entorns (paisatges, terres, costums) aliens al propi i, de fa poc, la de descansar, desconnectar, de gaudir del gust de no fer res; avui s'accepta que fer turisme sigui l'antítesi del treball.

El turisme té unes implicacions molt diverses i transversals en la nostra societat i les traces documentals que detectem per estudiar-lo es generen des de múltiples procedències. Principalment, aquestes traces corresponen a les infraestructures o als diversos elements que apareixen de bracet de la pràctica turística. Aquestes accions queden fixades en els documents de l'administració pública que estudien les planificacions, les línies estratègiques i les qüestions més genèriques del fet turístic, però també en trobem en els documents procedents de privats, d'empreses i de persones individuals, que també nodreixen els nostres arxius i que permeten apropar-nos al fet des d'una perspectiva més individualitzada, més concreta.

Des dels arxius, la concreció de l'objectiu de tot estudi turístic és complex i gens trivial. N'hi ha de molt clars, acotats i precisos que amb una sèrie documental pots respondre a la qüestió, però en altres el propòsit és tan dispers que, lògicament, suposa que els fons documentals per estudiar-lo siguin, també, nombrosos i diversos. La transversalitat del fenomen turístic tampoc ajuda els arxius, sovint, per atendre amb prou precisió les nostres consultes. Aquesta transversalitat també afecta a la descripció de la documentació, la qual sovint presenta diferents nivells d'interès que són difícils de plasmar en els nostres instruments. La tècnica i l'experiència indica que cal saber detectar el punt principal d'interès, però no sempre és fàcil i no sempre els professionals encertem en la nostra determinació. La nostra perícia, doncs, juntament amb un diàleg progressiu amb la persona investigadora són peces clau per respondre a la consulta i proporcionar la documentació que és més pertinent.

Amb aquestes premisses, hem seleccionat, com hem dit, els cinc fons documentals conservats a l'Arxiu Històric de Girona que d'una forma clara i, en algun cas, evident, nodreixen d'informació per a l'estudi del

turisme a les nostres contrades. De cadascun d'ells, en farem una breu recensió i incidirem en allò que és més destacat; les característiques dels fons, el metratge i les dates extremes es projectaran i no ens hi entretindrem.

El primer, com resulta evident, és el fons de la Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Informació i Turisme. El seu nom indica, a ulls d'avui, dues funcions molt diferenciades i aparentment poc relacionades entre sí, efectivament. Fins a la segona meitat del segle XX, amb l'esclat del fenomen a casa nostra, la documentació estrictament turística és testimonial, no pas perquè no hi hagués turisme a casa nostra, sinó perquè fins aleshores aquest no tenia una entitat prou destacada per ser considerada objecte d'un control i d'una reglamentació. Les primeres passes d'aquesta Delegació van estar molt influenciades per l'acció del Partit Únic —la Falange, per entendre'ns— i estretament relacionades amb el Govern Civil. Com és sabut, el turisme va ser utilitzat per netejar la cara de la Dictadura a l'exterior. Per una banda, el règim es vanagloriava d'obrir-se al món i promocionava els atractius i una imatge amable del nostre país, però per l'altra perseguia i reprimia les conseqüències d'aquesta intercomunicació que es va produir amb l'arribada dels turistes estrangers (modes, música, vestuari) arribada que, al seu parer, alterava la moral i els costums d'una societat que tot just iniciava una recuperació un cop superada l'etapa de la postguerra. Aquest afany de control explica la denominació d'aquesta Delegació, que va adscriure el turisme a la funció informativa, la qual, des del final de la Guerra Civil espanyola, havia quedat enquadrada dins de Governació. Per al règim de Franco, la qüestió turística no devia ser-li còmoda: «la volia, però li dolia». La reglamentació de les activitats turístiques va comportar la creació de sèries documentals que ens permeten estudiar les característiques i l'inici dels establiments on hi tenien lloc. Amb aquest fons es poden estudiar, amb prou precisió, les infraestructures turístiques i determinar, entre altres elements, l'impacte que van tenir en el territori i en les poblacions.

Els 5 fons més importants...

Delegació Provincial de Girona del Ministeri d'Informació i Turisme

1939-1978

19,8 m

182 caixes/unitats, 310 fotografies, 1 pel·lícula

- Expedients de turisme, 1963-1964 (cartells, promoció, subvenció)
- Assemblies provincials d'excursionisme, 1960-1978
- Expedients d'excursió, 1963-1978 (agència, hotels, hostals, penyes, fires, campings, restaurant)
- Expedients de la Delegació d'informació turística, 1950-1972
- Actes de la Junta Provincial d'Informació i Turisme, 1954-1964

Els 5 fons més importants...

Comerç i Turisme (Girona)

1943-2003

31,0 m

258 caixes/unitats

- Infraestructures turístiques, dècades 70 i 80 (apartaments, urbanitzacions, ports esportius, campings, guàrdies, destinacions, plans, ordenació de viatges, carreteres rodals)
- Expedients d'establiments, 1947-2003 (pensons, hostals, hotels, apartaments)

Amb el restabliment de la Generalitat de Catalunya, l'any 1978 es transfereixen les competències en matèria d'ordenació turística, exercides fins aleshores pel Ministeri de Transports, Turisme i Comunicacions, al Departament de la Presidència i es va crear la Direcció General de Turisme: des d'aleshores, tot el regiment dels establiments va ser exercit, doncs, per l'administració catalana: s'iniciava, per tant, el fons Comerç i Turisme, que també conservem al nostre arxiu. El fil continuador no s'interrompia i, com es pot veure, el traspàs de la competència va implicar també la transferència de la documentació. És per aquest motiu que trobem els expedients d'autorització o d'inici d'activitats turístiques enquadrats en un fons de la Generalitat, tot i que la documentació és d'unes dates anteriors a la transferència; tanmateix, els d'inspecció es mantenen organitzats dins de l'anterior fons, el de l'Estat.

És ben coneguda l'omnipresència en tots els àmbits de la societat dels governadors civils de les províncies. En el cas de Girona, tenim la fortuna de conservar el voluminós fons d'aquesta institució. Evidentment, el fenomen turístic també va ser objecte de tutela, de regularització i de control. D'entre les diverses actuacions dutes a terme, enumerem les que projectem, on es pot visualitzar només algunes de les que són més evidents al propòsit d'aquesta comunicació, però que segurament caldria afegir-ne d'altres que també són susceptibles de ser utilitzades quan estudiem el fet turístic, com per exemple els comunicats adreçats al governador de la guàrdia civil dels pobles de la demarcació, on s'esmenten els conflictes veïnals, o les mostres de rebuig, sovint tímides, a determinades iniciatives com a conseqüència de la pressió urbanística a què van ser sotmesos alguns municipis de la costa. A banda, però, disposem de documentació del fons del Govern Civil de Girona que manifesta l'interès del règim —que no podem saber fins a quin punt va ser real i interessat— per fer front a aquestes problemàtiques; com exemple d'això, conservem un informe prou detallat que posa noms i cognoms a les infraccions que s'estaven cometent durant l'explosió del fenomen.

Els 5 fons més importants...

Govern Civil de Girona
1819-2004
524 m
4380 caixes/unitats, 2311 fotografies, 957 cartells

- Turisme (Costa Brava, circuits, ordenament i identificació d'infraestructures —plans de recorregut—, acordament i desenvolupament dels municipis turístics, coneixors de turisme, allotjaments, botines i ordenament urbanístic —alçades—, seguretat, neteja pública)
- Autoritzacions (plans de bàil, plans de feines i d'excavacions, 1945-1987)
- Guies de busos i altres expedients
- Expedients d'investigació (estrangers)
- Informes

Els 5 fons més importants...

Delegació Provincial de Girona de l'Institut Nacional d'Estadística
1938-1986
118 m
1756 unitats/caixes

- Excursistes i estació turística, 1929-1974
 - Guies i notícies
 - Moviment de viatgers en trens, pousos i salpings
 - Turisme subaquàtic
- Moviment de vassalls i passatgers per mar, 1914-1949 (plans del vaixell, noms dels passatgers, origen, ports de Calagorós, Lloret de Mar, Portaferris...)

Les accions per corregir-les, testimonials, certament, ens indiquen la voluntat del règim dictatorial de Franco d'oferir una imatge que podem qualificar, si ho analitzem amb cert esperit crític, de façana: amb la mà esquerra es preocupa per les agressions al territori, mentre que amb la dreta fa cas omís de les infraccions amb l'excusa de promocionar el desenvolupament turístic del territori.

Un fons, que recentment ha estat sotmès a una acurada actualització de la seva descripció i de les unitats que l'integra, és el de l'Institut Nacional d'Estadística. La documentació que conté, *a priori* poc amable per la seva naturalesa, resulta ser d'un notable interès per estudis analítics del turisme, tal i com es pot veure en la selecció dels temes que us projectem. És especialment útil pels treballs que necessitin crear indicadors que fonamentin un discurs evolutiu del fenomen. És un fons poc utilitzat però que avui, gràcies a la millora en la seva descripció, és més que pertinent promocionar-ne i aconsellar-ne la seva consulta.

I, finalment, destaquem el fons personal de l'enginyer Palau com a mostra dels diversos fons de particulars i d'empreses que conservem a l'Arxiu Històric de Girona i que tenen un potencial notable per la recerca del turisme a les nostres comarques. En aquests tipus de fons, trobem projectes i informes de les actuacions d'aquests professionals de l'arquitectura i de l'enginyeria directament relacionats amb la creació d'infraestructures turístiques i de la seva implantació en el territori. Procedent d'un d'aquests fons particulars, us mostrem, ara ja complet, el magnífic aixecament de la façana del balneari de la platja de Santa Cristina, ingressat a l'arxiu fa poques setmanes, i que es va projectar l'any 1929 al municipi on celebrem aquest seminari, projecte que, com és sabut, no va fer-se realitat; agraeixo a en Quim Daban les referències publicades sobre l'afer i les vicissituds d'aquest projecte que ens han permès contextualitzar aquest document abans de difondre'l.

L'Arxiu Històric de Girona, per acabar, compta amb altres fons susceptibles de ser utilitzats per a l'estudi del turisme a la província. Utilitzeu les eines en línia que es troben a l'abast de tothom per interrogar els nostres catàlegs i, davant del dubte, escriviu-nos que us atendrem com ens correspon. Com hem esmentat, a més dels fons que hem fet l'incís amb més detall, disposem els que us proposem a la projecció. El fons d'Hisenda, que incorpora la implantació del cadastre de rústica —la meitat dels municipis gironins avui ja l'oferim en línia—, i que permet visualitzar l'evolució d'un territori que, abans de l'arribada del turisme, presentava una estructura «ruralitzada», i que, progressivament, ha estat sotmès a una intensa pressió urbanística que l'ha

modificat substancialment en alguns llocs i totalment en altres. O el fons de la Central Nacional Sindicalista (CNS), que conserva les traces documentals de les accions dutes a terme pel sindicat vertical pel gaudiment d'estades «vacacionals» als seus afiliats en els centres expressament construïts i gestionats per aquest sindicat. O, per cloure, les col·leccions de cartells amb què es promociona el turisme a casa nostra.

Gràcies per la vostra atenció.

El Maresme yeyé: ingrés, tractament, posada en línia i divulgació de la Col·lecció Nubiola de postals i documents turístics

Alexis Serrano Méndez
Director de l'Arxiu Comarcal del Maresme

Resum

Amb la incorporació de la Col·lecció Nubiola de postals i materials turístics, l'Arxiu Comarcal del Maresme ha dut a terme un procés integral de tractament arxivístic, classificació, descripció i digitalització per a la seva consulta al portal Arxius en línia. També ha promogut una exposició i la publicació del llibre El Maresme yeyé. La postal turística al Maresme. 1960's - 1980's, reflexionant sobre l'impacte del desenvolupament turístic massiu. Aquest període es caracteritza per l'auge del turisme de sol i platja, la proliferació d'hotels i urbanitzacions, i els canvis socials i econòmics a la comarca. Tot plegat va comportar la pèrdua de patrimoni i paisatge, però també va consolidar l'economia del territori.

Paraules clau: Maresme, Turisme yeyé, Desenvolupament urbanístic, Postals turístiques, Patrimoni, Tardofranquisme, Arxius digitals, Col·lecció Nubiola.

Resumen

Con la incorporación de la Colección Nubiola de postales y materiales turísticos, el Archivo Comarcal del Maresme ha llevado a cabo un proceso integral de tratamiento archivístico, clasificación, descripción y digitalización para su consulta en el portal Archivos en línea. También ha promovido una exposición y la publicación del libro El Maresme yeyé. La postal turística al Maresme. 1960's - 1980's, reflexionando sobre el impacto del desarrollo turístico masivo. Este período se caracteriza por el auge del turismo de sol y playa, la proliferación de hoteles y urbanizaciones, y los cambios sociales y económicos en la comarca. Todo ello supuso la pérdida de patrimonio y paisaje, pero también consolidó la economía del territorio.

Palabras clave: Maresme, Turismo yeyé, Desarrollo urbanístico, Postales turísticas, Patrimonio, Tardofranquismo, Archivos digitales, Colección Nubiola.

Abstract

The incorporation of the Nubiola Collection of postcards and tourism materials has led the Maresme County Archive to undertake a comprehensive process of archival treatment, classification, description, and digitization for public access via the Online Archives portal. Additionally, the archive has organized an exhibition and published the book The Maresme yeyé. Tourism postcards in Maresme. 1960's - 1980's, reflecting on the impact of mass tourism development. This period was marked by the rise of beach tourism, the proliferation of hotels and urban developments, and significant social and economic changes in the region. While it resulted in the loss of heritage and landscape, it also solidified the local economy.

Keywords: Maresme, Yeyé tourism, Urban development, Tourism postcards, Heritage, Late Francoism, Digital archives, Nubiola collection.

Amb motiu de l'ingrés de la Col·lecció de postals i materials turístics del Maresme de Xavier Nubiola de Castellarnau, l'Arxiu Comarcal del Maresme va encarregar-se del tractament arxivístic, classificació, descripció i posada en línia, i a més, per divulgar-la, va promoure una exposició i l'edició d'una monografia, ambdues amb el títol *El Maresme yeyé. La postal turística al Maresme. 1960's - 1980's*. Tant el llibre com la mostra ens conviden a reflexionar sobre un passat recent ple d'errors i també d'encerts. El fenomen dels yeyé, de gustos anglòfils i de costums nítidament trencadors amb l'esquema del tardofranquisme, va coincidir amb l'adveniment a casa nostra del turisme de masses adreçat a un públic estranger, sobretot les classes mitges de l'Europa occidental.

L'avidesa pel diner fàcil, l'especulació i la manca de normativa i de capacitat o voluntat correctora per part de les administracions van fer que l'urbanisme s'expandís creant un conti-

nu de ciment i totxanes, que uneix al Maresme gairebé totes les poblacions, sobretot les costaneres. Es van sacrificar moltes de les històriques àrees dedicada als conreus i es va construir a tocar de mar, a tot arreu on va ser possible. No hi havia ni lleis de costes ni mesures mediambientals, i l'ús del vehicle privat va pujar fins als estels.

La principal víctima de tot plegat va ser el paisatge. En els anys del *desarrollismo* del tardofranquisme dels tecnòcrates de l'Opus Dei, el que importava era el creixement econòmic, garantir que la indústria creixés, i al Maresme hi havia una indústria completa i al camp l'agricultura era encara rellevant. A més, la inversió en infraestructures, sobretot en les viàries, estava plenament justificat per garantir l'afluència contínua de turistes. El 1967, la N-2 es va desdoblir en molts trams, es va construir el viaducte que sobrevola Caldes d'Estrac i, a partir del 1969, amb la construcció del primer tram de l'autopista de pagament del país (entre Barcelona i Mataró), es va accentuar la cicatriu entre els pobles de mar i de dalt.

En l'esquema de turisme de sol i platja, que tant fomentava el ministre Fraga Iribarne al capdavant de l'omnipotent i omnipotent Ministeri d'Informació i Turisme, el Maresme, per la seva proximitat al port i a l'aeroport de Barcelona, i també per les seves platges, aviat es va convertir en un dels pols d'atracció de visitants d'altres països. D'aquesta manera, sobretot a l'Alt Maresme, va fer eclosió el fenomen del turisme de masses i van proliferar els hotels, motels i apartaments. Altrament, la consolidació del descans als caps de setmana i de les vacances pagades van fer que aviat –amb el *milagro económico*– el Baix Maresme es convertís en lloc de segona residència de les classes benestants barcelonines. Arreu, una xarxa de càmpings va oferir, a més, lloc de sojorn i descans per a totes les butxaques.

De tot plegat, n'és un excepcional testimoni aquesta singular col·lecció de postals que, des del 2022, és a l'abast de tothom des del portal Arxius en línia de la Generalitat de Catalunya.

Els anys yeyé. Una etapa cronològica?

Totes les èpoques i fases cronològiques que jalonen la història són un invent, una convenció poc o molt consensuada entre els historiadors. El manuals escolàstics assenyalen la fi de l'edat mitjana el 1492 amb la pretesa descoberta d'Amèrica. Això vol dir que el dia 12 d'octubre del 1492 fou el darrer dia de l'època medieval o el primer de l'edat moderna. Seguint aquest argument dels llibres de text, seria lícita la pregunta *A quina hora es produí el canvi d'època?* El canvi es produí, tal vegada, en el nanosegon en el que es complí el simple gest de Cristòfol Colom de fer una genuflexió i clavar el penó dels catòlics a l'arena de la primera platja amb la que ensopegaren, pensant que havien arribat al Cipangu (Japó)? Aquest raonament, que pot semblar còmic, ens convida a pensar com les etapes històriques són un artifici. La gent de l'edat mitjana (i Colom era un home nat en aquell temps) pensava d'un mode molt diferent. Des dels contemporanis de Carlemany fins als de Colom, tots creien que hi havia dos dues etapes en la història del món: l'antiguitat, dels

grecs i romans, i la modernitat. En conseqüència, tots els homes i dones del món medieval van creure que ells eren els moderns i la paraula *medieval* no existí fins molt temps més endavant. Per a la gent d'aquell període, el fet crucial que establí la fi del món antic i l'inici de la modernitat havia estat l'adveniment de Crist, que en dur el missatge revelador de l'Evangeli canvià la faç de la Terra. L'era cristiana fou l'era nova, i aquells que nosaltres etiquetem com a *medievals* eren els moderns.

A cada època, les distintes generacions que han conviscut contemporàniament al món s'han considerat *els moderns*. Ho foren, com hem dit, els medievals durant més de mil anys, i ho foren els homes del temps del Renaixement i de l'humanisme, els del manierisme i del barroc. Eren moderníssims els homes de la il·lustració del segle XVIII, el famós *siècle de lumiere*, però ho foren també els del *fin de siècle* al tombant del segle XIX i XX, i encara molt més ho foren els dels primers decennis de segle XX amb l'acceleració de la segona revolució industrial. També es creien els més moderns de tots els nostres la generació dels nostres besavis que, a Itàlia, per exemple, encunyaren el concepte *futurisme* i que, a casa nostra, amb uns tints diferents però també pretesament moderns i innovadors, gràcies a la teorització d'Eugeni d'Ors, forjà el concepte noucentista on la idea principal jugava amb el 9 (d'inicis del nou-cents) i del *nou*, perquè els temps nous eren els temps moderns, que més tard ironitzà el gegant del cinema Charles Chaplin.

Nosaltres, amb els nostres *smartphones* i les nostres tauletes, ens creiem els més nous i avançats, perquè justament som els enèsims moderns ja que, com hem assenyalat, cada època –i la nostra, no n'és cap excepció– té els seus moderns.

Si, certament, l'etiquetatge dels anys en segles i d'aquests en èpoques o eres és un artificio dels historiadors, són ells, els historiadors (i, per temps més remots, també els arqueòlegs) els que marquen la seqüència cronològica del temps en fases segons les maneres de fer, de pensar, de vestir, de construir i de crear art i tecnologia dels homes i dones de cada temps.

L'Espanya yeyé

És lícit, per tant, considerar que hi hagué un temps *yeyé*. Ens hem permès etiquetar uns anys de la nostra història recent com els anys *yeyé*. Eren els darrers anys de l'Espanya encarcerada i encotillada d'un franquisme caduc i empolsinat d'anys de nacionalcatolicisme a les escoles, d'aquells anys –per fortuna superats– del blanc i negre del *No-Do*, de les restriccions, del racionament d'una llarga postguerra de censura i repressió.

Foren temps canviants. En la dinàmica dels blocs dels dos sistemes econòmics separats pel teló d'acer, Franco, que s'havia erigit com un bastió contra el comunisme, començà a –com diríem avui– *blanquejar* la dictadura començant per la seva indumentària, canviant el vestit marró pel blanc. Deixà de fer la salutació a la romana, que recordava la seva antiga aliança amb el feixisme de Mussolini i el nazisme de Hitler, per saludar movent el canell des de la balconada del Palau Reial de la *Plaza de Oriente*. Aquell dictador decrepit,

que no amagava amb les seves ulleres de sol la seva feblesa física, al seu despatx del Pardo continuava signant sentències de mort a garrot vil i manant la persecució dels sectors contestataris cada cop més ben organitzats.

Els aliats donaren suport el dictador fins al final, i mentre posaven bases i estacions radiofòniques al país demanaven modernitat al règim. Els canvis del govern eren pocs i arribaven lentament, potser perquè el pagament a la recíproca era escàs. La llet en pols per als infants escolars, certament, era una versió molt minsa del que havien estat els plans Marshall en altres països. Amb tot, l'arribada de matèries primeres de fora permeté superar l'escassetat que tant havia caracteritzat els anys de la desiderata autarquia de la fase prèvia. L'economia reviscolà.

Es tecnificà el govern incorporant els tecnòcrates de l'Opus Dei. Eren els anys del *desarrollismo*, en què cresqueren els pobles propers a Barcelona. El tren *sevillano* vomitava gent i maletes de cartró, i a tot l'extraradi i a l'entorn periurbà de la ciutat comtal s'estenia l'urbanisme gairebé sense mesures de control. Els barris de l'autoconstrucció no tenien serveis, es donaven constantment brots de tifus i còlera infantil. Es flexibilitzaren les normes de conducta moral coincidint amb l'arribada de les sueques i els seus bikinis.

L'etapa anterior (anys 1940–1950), que podríem anomenar *els anys de l'Espanya 'Cañí'*, definitivament quedaran enrere. Aquell nou temps (anys 1960 - 1970) estigué marcat per l'impacte cultural de la música pop d'origen anglosaxó, que va irrompre amb molta força. A l'Espanya *yeyé*, ressonaven els Beatles, però també les versions locals (Los Mustang, Los Sirex, Los Diablos, Los Pekenikes, Los Escualos, etc.). Molts dels *hits* que feien furor a les pistes dels *guateques* i a les *boîtes* tenien uns cors de fons que anaven reblant el que deia el solista amb un afirmatiu i reiteratiu *yes yes*, que és on radica la llavor de la lletra cantada per la popular actriu Concha Velasco, i que plasmà amb l'arquetípica cançó de *La Chica yeyé*. La generació *yeyé* era la nova fornada de moderns. El fenomen fou aclaparador, folklòriques com Lola Flores o Sara Montiel saltaren al carro dels *yeyés* al mateix temps que Manolo Escobar el perdia. D'altres, pocs, defugiren del que implicava. Un d'ells fou el mataroní Pere Pubill Calaf, en Peret que afirmava que ell no es deia *Peter* sinó *Pedro*.

Tot allò coincidí amb el boom del turisme. L'Espanya dels seixanta i els setanta estava en ebullició, i dins l'olla exprés hi havia tots els ingredients. Del vell esquema de l'estiueig clàssic i classista, propi d'una elit aburgesada, es passà a un nou turisme de massa. Espanya es convertí en el lloc predilecte de les famílies europees, amb bombo i platerets es rebé al turista *un milió*. El Ministerio de Información y Turismo esdevingué central en la darrera etapa del franquisme. Fraga, que deia *la calle es mía*, també es ventava de què eren de la seva competència els banyistes de totes les platges –no només la de Palomares–, així com també la flamant xarxa de paradors nacionals.

El Maresme en els anys yeyé

L'arribada del diner fàcil que ofería el turisme acabà decantant tota l'activitat econòmica del país als serveis. Aviat aparegué la realitat del nou país amb el nou model econòmic que hi havia associat. El turisme de sol i platja generà una economia de sol i platja. En aquest nou esquema, el Maresme esdevingué un dels punts centrals del turisme. La proximitat amb Barcelona garantia el flux continu de visitats. La bona connexió viària la permetia la flamant autopista de pagament i la carretera nacional 2, recentment ampliada a quatre carrils.

El Baix Maresme s'omplí de segones residències de barcelonins que s'establiren cada estiu i a l'Alt Maresme proliferaren les instal·lacions hoteleres. Aquí i allà, una xarxa de càmpings garantia lloc de sojorn a gent de tots els estrats socials.

El turisme estranger i les segones residències, juntament amb la nul·la regulació urbanística dels pobles i ciutats de la comarca, generà un gran impacte tant econòmic com social. La principal víctima de la conjuntura fou el patrimoni arquitectònic i artístic, i sobretot el paisatge. Als pobles de mar, que fins aleshores

eren petits nuclis de carrers arreglerats de cases de cós de planta i pis propis de l'arquitectura tradicional, s'aixecaren moltíssim nous blocs de pisos; i als pobles de dalt o de munt proliferaren les urbanitzacions que s'estengueren als turons suaus sobre les antigues feixes de la vinya, que en molts casos eren en desús des dels anys de la fil·loxera del XIX. La major part dels pobles s'ampliaren fins a esdevenir una mena de continu urbanístic.

En paral·lel al turisme, l'economia es diversificava. Les carreteres anaven plenes de cotxes, molts 600, alguns 2CV, més Biscuters que mosquits i, de tant en tant, algun Citroën DS, els famosos *tiburón* amb alguna família de francesos que travessaven la frontera per anar de vacances a la costa del Maresme, que aleshores s'anomenava *Costa Daurada*.

Molts cotxes coincidien a les cues quilomètriques que es feien a Mataró on hi havia l'*scalextric* –just on ara hi ha el monument *Laia l'Arquera*– que marcava l'inici o la fi de l'autopista, i que enllaçava la circulació rodada amb la N-II, just a la zona dels habitatges promoguts pel ministeri del polígon Espartero (avui Pla d'en Boet), un indret on bategava el cor del que era el pol industrial de la comarca. A Mataró i al Maresme, hi havia una indústria completa. El tèxtil era preponderant, de Vilassar fins a Barcelona imperava el filat, el teixit o tissatge, el tint i l'estampació. De Mataró en amunt, era terra de gènere de punt. Arenys de Munt era famós per la cinteria. A Mataró, la metal·lúrgia aplicada a l'automoció de camions i autobusos, o a la creació de maquinaria tèxtil, i les indústries del paper i el cartró completaven el mapa industrial.

A la comarca, el tradicional monocultiu de la patata s'anà substituït pel de la flor tallada, primer amb el clavell, poc més tard amb la rosa. El sindicat agrícola de Vilassar de Mar promogué l'aparició de la Cooperativa Florimar, que aglutinà tots els floricultors de la comarca. Fruit d'aquesta empenta anys més tard nasqué el Mercat de Flor i Planta Ornamental de Catalunya. A l'Alt Maresme començava a destacar el cultiu en massa de maduixa, cirera i pèsol. El camp es modernitzava amb el reg gota a gota. A l'extrem de ponent, reviscolava la producció vitivinícola d'arrels mil·lenàries amb l'empenta de la Denominació d'Origen d'Alella.

Avui

Avui tot ha canviat molt, però el Maresme que es va bastir aleshores és el nostre Maresme, perquè les cicatrius de la febre del *desarrollismo* i del turisme estan entre nosaltres. Ara nosaltres tenim uns nous reptes que deriven dels excessos d'aquells anys bojos. Equilibrar el territori, reduir l'impacte en el medi ambient, salvar com es pugui els mobles d'un entorn que ara sí que ens preocupa. Una de les matèries pendents és pacificar la carretera general, ara que s'ha assolit la reclamació històrica d'alliberar els peatges de l'autopista. Caldrà replantejar si es pot enderrocar el viaducte de Caldetes i si tornem a fer una carretera de noms dos carrils i amb preferència per als vianants o les bicicletes, i replantejar, per exemple, si tornem a plantar-hi plàtans i palmeres com hi havia hagut durant la primera meitat del segle XX.

Ara es busca un turisme que, sense oblidar el sol i la platja, gaudeixi dels atractius culturals i naturals de la comarca, un turisme més familiar que de borratxera. En aquesta tasca ara comptem amb la figura del Consorci de Turisme Maresme Costa de Barcelona que, d'acord amb el Consell Comarcal del Maresme, busca reequilibrar i redistribuir l'impacte, tant positiu com negatiu, i els beneficis que el turisme genera de forma coordinada amb el sector hotel·ler i hostaler.

De l'estiueig clàssic, aquí i allà, conservem un llegat patrimonial notable, que alhora és un actiu pel nou turisme cultural. A més, disposem d'alguns estudis monogràfics, entre els quals destaca el volum de la XIV Trobada d'Entitats de Recerca Local i comarcal del Maresme, que se celebrà a Santa Susanna l'octubre del 2021, i que aporta moltes dades i detalls que analitzen el passat turístic de la comarca. La comarca disposa d'un gran equipament dedicat a la memòria del fenomen del turisme històric, tant de l'estiueig com del primer turisme de masses: el Museu del Turisme a Calella.

El Maresme yeyé. La postal turística al Maresme. 1960's - 1980's

Aquest és el títol de l'exposició i del llibre que des de l'ACM, l'any 2023, vam promoure per tal de donar a conèixer la *Col·lecció de postals i materials turístics del Maresme de Xavier Nubiola de Castellarnau*.

Tant la monografia com l'exposició homònima empenen la postal turística per aproximar-se a un passat no tant llunyà, a vegades, però a voltes aparentment molt distant del nostre. Les postals turístiques són una font històrica de com *es venia* la nostra comarca, com volíem que se'ns conegués. La postal era feta per ser expedida, per compartir un record amb algú, que l'Administració aviat entengué que servia al mateix temps com a reclam turístic per a possibles futurs visitants.

Tant el llibre com l'exposició són fruit de la donació, a l'Arxiu Comarcal del Maresme, de la *Col·lecció de postals i materials turístics del Maresme de Xavier Nubiola de Castellarnau*. Nubiola, un enginyer que en els darrers anys s'ha caracteritzat per la seva recerca entorn de la història del ferrocarril amb la seva implicació en l'entitat Cercle Històric Miquel Biada, és un divulgador nat i un

col·leccionista generós que, amb la seva donació, ha posat a l'abast de tothom aquests rics i extens materials històrics.

Tant l'exposició com la monografia s'estructuren i s'organitzen seguint un seguit de blocs temàtics que agrupen les imatges més representatives de cada eix. Cada apartat de l'exposició i cada capítol de la monografia comencen amb uns textos contextualitzadors breus i sintètics que permeten al lector anar seguint la lògica discursiva. Les postals triades són unes finestres a uns temps amb unes maneres i unes formes de fer que ja no són o que han canviat molt. Aquelles imatges d'un folklore de tipus andalús, de l'*Spain is different*, ja són història, com ho són també les imatges de dones en topless o d'actrius de Hollywood que, temps era temps, promocionaven la nostra comarca. Ara és temps de selfies, de Facebook de Twitter i d'Instagram, i en comptes de les actrius d'altre temps tenim influencers, gamers, youtubers i instagramers.

Les postals que formen la *Col·lecció de postals i materials turístics del Maresme de Xavier Nubiola de Castellarnau* ens aboquen als anys de l'expansió, turística, urbanística i industrial de la comarca, però també ens ofereixen una imatge filtrada a través de panoràmiques, marines i altres elements patrimonials més o menys típics. Les imatges ens aporten una visió d'aquells anys de coincidència del boom del primer turisme de masses amb l'efervescència del fenomen cultural dels *yeyé*. Aquesta realitat ens va moure a titular així aquest llibre. La vestimenta de la gent, l'estètica de les construccions i dels establiments comercials, així com els colors vius i saturats de les postals, ajudaren a la presa de la decisió en aquests extrems.

El fons documental de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP). Turisme i religió a la muntanya catalana

Carles Gorini Santo - cgorini@icrpc.cat
Institut Català de Recerca en Patrimoni Cultural (ICRPC-CERCA)

Resum

Les companyies ferroviàries espanyoles han produït uns fons documentals de gran interès, que reflecteixen la transmissió incessant d'informació escrita necessària per fer-les funcionar amb regularitat. Malgrat tot, resulten opacs per establir la dimensió de la relació del turisme amb el viatge amb tren. Com en tota regla hi ha excepcions. Una d'elles la constitueix el fons documental de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP), la primera empresa ferroviària turística a l'Estat espanyol. El fons d'FMGP el custodia Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC), que recentment ha mostrat la predisposició a fer-lo accessible als investigadors.

Paraules clau: Ferrocarril, Turisme, Arxius, Montserrat, Núria, Història, Documents, Investigació

Resumen

Las compañías ferroviarias españolas han producido unos fondos documentales de gran interés, que reflejan la transmisión incesante de información escrita necesaria para hacerlas funcionar con regularidad. Sin embargo, resultan opacos para establecer la dimensión de la relación entre el turismo y el viaje en tren. Como en toda regla, hay excepciones. Una de ellas es el fondo documental de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP), la primera empresa ferroviaria turística en el Estado español. El fondo de FMGP está custodiado por Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC), que recientemente ha mostrado su predisposición a hacerlo accesible a los investigadores.

Palabras clave: Ferrocarril, Turismo, Archivos, Montserrat, Nuria, Historia, Documentos, Investigación

Abstract

Spanish railway companies have produced highly valuable documentary collections that reflect the constant transmission of written information necessary to ensure their regular operation. However, they are opaque when it comes to establishing the relationship between tourism and train travel. As with any rule, there are exceptions. One such exception is the documentary collection of Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP), the first tourist railway company in Spain. The FMGP collection is held by Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC), which has recently expressed its willingness to make it accessible to researchers.

Keyword: Railway, Tourism, Archives, Montserrat, Nuria, History, Documents, Research

Introducció

La relació dels ferrocarrils espanyols i el turisme ha tingut un abordatge historiogràfic molt fràgil, probablement, pel fet que el temps de la gran expansió del viatge de vacances, el que ha cridat l'atenció dels investigadors, va trobar el tren que anava en franca davallada i els turistes que s'inclinaven per l'automòbil i l'avió. Tanmateix, ferrocarril i turisme van constituir un binomi solidari durant el segle XIX i els primers anys del XX. Ho ha afirmat Rafael Barquín Gil que també assegura que hi va haver un temps en què el tren era l'únic mitjà de transport eficient per traslladar grans contingents humans d'un lloc a l'altre.

Les antigues companyies privades de ferrocarrils, possiblement per influx del que s'esdevenia a França, van adonar-se de seguida de les possibilitats d'algunes destinacions per convocar viatgers i van voler-ho aprofitar per atraure'ls als trens. Ara bé, mantenien un sistema complex de tarifes de transport de viatgers que resulten opaques per deduir la característica que els motivava el viatge. Barquín ha hagut d'analitzar els pics de demanda de viatges en la facturació de l'empresa ferroviària, en relació a la destinació i la temporada, per determinar la presència del viatge turístic. Les seves conclusions demostren que, efectivament, durant el darrer terç del segle XIX hi havia un flux significatiu de viatgers de turisme estival en direcció a les estacions del Cantàbric espanyol, que transportava l'empresa NORTE (Barquín, 2013: 110-136; 2018: 617-651).

Un estudi equivalent en les antigues companyies ferroviàries catalanes proporcionaria uns resultats semblantment satisfactoris. Coneixem la participació dels administradors de les companyies ferroviàries en la promoció d'altres negocis. Podem intuir-la en el turístic. Pels volts del 1865, acabada la construcció de la línia de la costa de llevant, els terrenys a banda de la via fèrria al seu pas pel reconegut lloc balneari de Caldetes van ser adquirits per Manuel Gibert Sans, director gerent d'aquella companyia ferroviària, que va inscriure'ls a nom de la seva esposa, Àngela Olivas Pomareda, amb la intenció d'urbanitzar un carrer, el del

Callao, i donar lloc a una petita colònia d'estiueig en els solars que en van resultar. Més endavant, la companyia catalana Tarragona-Barcelona-França (TBF) va anunciar la venda d'abonaments d'estiu per promoure els banys de mar a Llança, així que va obrir al trànsit la secció Figueres-Portbou (1878). Però uns detalls semblants els coneixem perquè la fortuna ens ha posat al davant un testament o un full volant publicitari conservats en un arxiu, en aquests casos que cito, l'Arxiu General de Protocols de Barcelona (AGPB) i l'Arxiu Municipal de Girona (AMGI), respectivament. En aquests casos encara hem de considerar un altre factor, decisiu: que les destinacions coincidien amb el pas del ferrocarril. Altres llocs que tradicionalment convocaven estadants, viles d'estiueig o balnearis, resulten invisibles en la documentació ferroviària perquè es trobaven gairebé sempre allunyats de les línies, tot i les evidències d'una relació. En un cas que no devia ser únic, la companyia de Saragossa va finançar, el 1858-59, la construcció de la carretera que unia l'estació de Monistrol i el monestir de Montserrat. Tampoc no pot ser gratuït el desvetllament de destinacions d'estiueig de la categoria de Puigcerdà o Camprodon, que van assolir l'empenta definitiva quan el ferrocarril va escurçar raonablement el temps de l'itinerari des de les ciutats de Barcelona, Sabadell, Terrassa o Mataró. Narcís Oller ens fa present el viatge amb tren de Pilar Prim, que cercava inútilment la tranquil·litat en la vila d'estiueig.

Així doncs, les evidències que aporta Rafael Barquín, sumades a unes primeres intuïcions recollides en diferents arxius, municipals i notariaus, i fins i tot en la literatura, serveixen per introduir-nos en la característica complexitat de les fonts primàries i secundàries per al coneixement de la relació del turisme i el ferrocarril. Hi ha, però, una excepció, i per demostrar-la faré servir d'estudi de cas el fons documental de la primera companyia ferroviària turística d'Espanya, Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP), fundada el 1881, que des del 1986 custodia Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC).

Un fons documental per conèixer la transformació material de Montserrat i de Núria

Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP) va ser una iniciativa ferroviària que va tenir per finalitat el foment del turisme a la muntanya catalana. La companyia va ser constituïda a Barcelona el 1881. Va ser la primera que coneixem a l'Estat espanyol amb unes aspiracions fundacionals semblants. Es fonamentava en un projecte de l'enginyer Joaquim Carrera Sairol, que va descriure'l exhaustivament en una memòria manuscrita que s'ha conservat en el fons documental d'FMGP (actualment, el document s'exposa a l'Espai Albert Vilalta d'FGC). La seguirien unes altres iniciatives semblants, com la del Ferrocarril Eléctrico del Guadarrama (1923) o la del Tranvía Eléctrico de Sierra Nevada (1925).

Joaquim Carrera considerava la muntanya de Montserrat superior a la del Rigi, el cim de la qual havia estat posat a l'abast de tothom el 1871 per un ferrocarril cremallera. Explicava, a més, que des dels cims de la

mntanya catalana es podien contemplar uns panorames evocadors. El projecte de Carrera s'ajustava en tot al model suís de negoci dels estrangers —així definia la premsa barcelonina en aquells anys el que més endavant hem anomenat indústria turística— que l'enginyer havia conegut en diversos viatges al país alpí. Pretenia la construcció del ferrocarril, i també la d'hotels, xalets, escoles i un observatori astronòmic en terrenys de la muntanya que havia sol·licitat en concessió. L'atractiu de Montserrat el complementava un detall que al capdavall resultaria transcendental: l'atracció indiscutible de la devoció mariana del seu monestir, detall que va esgrimir que no tenia l'exemple suís. Considerava, doncs, que hi podria fer un doble negoci, un de moral i un altre de turístic. La proposta la va registrar al Congrés el 3 de març de 1877, però el procediment va ser molt lent fins a la seva aprovació final, l'octubre de 1881. Finalment, amb Pràxedes Mateo Sagasta al poder i amb Víctor Balaguer a la vicepresidència de la cambra dels diputats, el projecte va ser aprovat amb una modificació sensible: només es va atorgar l'autorització per a la construcció d'una línia de ferrocarril que partís de Monistrol i ascendís al monestir de Montserrat. Immediatament, Joaquim Carrera s'associaria a Romà Macaya Gibert i Josep Carbonell Brugués amb l'objectiu de fundar la societat de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP), un procediment que va tenir lloc el 31 de desembre de 1881.

La característica religiosa i patriòtica de Montserrat i la seva innegable particularitat paisatgística, que la relacionava amb l'atractiu model suís, per força havien de fer pressuposar els accionistes d'FMGP que aconseguirien ràpidament els beneficis morals i econòmics desitjats. Que FMGP perseguís el foment del turisme no va significar que aquest es presentés immediatament a Montserrat. La documentació que ha conservat la Societat permet interpretar el procés de construcció i consolidació de la destinació, que va dilatar-se uns anys. Així, quan el ferrocarril va ser inaugurat el 1892 els resultats econòmics van mostrar-se molt allunyats dels que els promotors havien previst. El negoci trigaria vint anys a consolidar-se i donar diners. Quan finalment en va donar, va animar la Societat a emprendre nous projectes. Tanmateix, la necessitat de fer rendibles les inversions va topar amb la voluntat ferrenya de la comunitat monàstica montserratina per acaparar-ne els beneficis. El resultat va ser que FMGP buscava un nou escenari per assolir-los. Pels volts de 1918 va considerar que el Santuari de Núria reunia les condicions que anhelava. En conseqüència, la Societat presentaria el 1924 un projecte de ferrocarril de Ribes de Freser al Santuari de Núria, que n'hauria conclòs la construcció el 1931. Al Pirineu les coses tampoc no van presentar-se fàcils per a la Societat, que es veuria arrossegada pels daltabaixos econòmics i socials dels anys de la II República.

Després d'haver construït aquells ferrocarrils i dos funiculars —el de Sant Joan (1918) i el de la Santa Cova (1930)—, la Societat entraria definitivament en crisi el 1932, quan va haver de fer suspensió de pagaments. Fins el 1953 no va aconseguir un acord amb els creditors. Aleshores, la recuperació del transport turístic per carretera va comprometre decisivament la continuïtat del cremallera de Montserrat, que va haver de cessar l'explotació el 1957. El negoci a Núria avançaria per l'exclusivitat del tren en l'accés al Santuari. Finalment, el 1984 la Societat va ser absorbida per la Generalitat de Catalunya, que va integrar-la tot seguit en

l'empresa pública Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC). De la primera peripècia de la Societat a Montserrat, la que acabo de descriure, que era desconeguda, n'he parlat en un parell d'articles. En primer lloc, «The origins of the rack railway of Montserrat and the first attempt to build a Swiss-style mountain in Spain (1877–1889)», que el 2023 va aparèixer a *Journal of Tourism History* (Gorini, 2023:182-200). Seguidament, «Patriotismo y catolicismo en Montserrat. Un ferrocarril por testigo», que ha de publicar la revista *Ayer*. L'episodi de Núria constitueix el nucli de la meua tesi doctoral *La muntanya a Catalunya: institució moral i negoci turístic. El projecte de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes a Núria (1917-1936)*.

Els fons documentals ferroviaris, peculiaritats

Les companyies de ferroviàries van esdevenir les principals iniciatives empresarials del segle XIX i bona part del XX, per la dimensió de les inversions econòmiques i per la magnitud del nombre de treballadors que ocupaven. A Catalunya, després d'unes tentines inicials en mans de comerciants l'administració dels ferrocarrils ben aviat va ser dominada per la racionalitat de l'enginyeria. El maneig científic es va estendre, també, a la producció i gestió documentals. L'arxiu administratiu es trobava sota la tutela del Secretari del Consell d'Administració. Però hi havia uns altres productors de documents, que es corresponien amb els responsables i empleats de les seccions en què es descomponia l'explotació: Administració, Moviment, Material i Tracció i Via i Obres. Les operacions de tots els treballadors estaven pautades en un marc laboral fortament jerarquitzat. Per a cadascuna d'elles existien formularis, talonaris, consignes, i tota mena de documents probatoris de l'activitat laboral. Els fons documentals ferroviaris són un reflex fidel de la complexitat de l'empresa ferroviària i de la transmissió incessant d'informació escrita, necessària per fer-la funcionar amb regularitat. Una part substancial de la documentació produïda històricament pel ferrocarril ha arribat als nostres dies, tot i que la vida dels arxius ferroviaris va ser atzarosa.

A Catalunya, les companyies de via ampla van fusionar-se progressivament. D'una banda, les petites companyies d'abast regional van donar a llum la de Tarragona-Barcelona-França (TBF), el 1875. TBF es fusionaria amb la franco-espanyola Madrid-Zaragoza-Alicante (MZA), el 1899. L'ambiciosa iniciativa dels germans Girona, el ferrocarril de Barcelona a Saragossa, va ser absorbida per la també franco-espanyola NORTE, el 1878. MZA i NORTE serien nacionalitzades el 1941. Juntament amb unes altres companyies privades del ram (Andaluces, OESTE) donarien pas a la Red Nacional de los Ferrocarriles Españoles (RENFE). El resultat va ser que els arxius respectius van abandonar les antigues dependències per aplegar-se sota un mateix i nou mantell. Els dits arxius assolirien la categoria d'històrics el 1979, quan una decisió del Consell d'Administració de la RENFE va segregat-los de l'arxiu administratiu de l'empresa. Actualment, el gruix dels fons històrics són a l'Archivo Histórico Ferroviario, a Madrid. El manteniment i gestió va per càrrec de la Fundació de los Ferrocarriles Españoles (FFE).

Les companyies ferroviàries catalanes de via estreta van seguir un procés diferent a les de via ampla. Van viure una vida econòmica encara més precària que les altres, la qual cosa va tenir un reflex en la conservació i integritat dels seus arxius. N'hi ha que es van fer fonedissos després del cessament de l'explotació, en la dècada dels 60 del segle XX. El del ferrocarril Olot-Girona és un exemple que convé destacar. Contràriament, n'hi ha que han estat curosament conservats. És el cas del fons documental del ferrocarril de Sant Feliu de Guíxols a Girona, clausurat el 1969, que es troba dipositat en l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols (AMSFG). Dues iniciatives empresarials d'una major ambició, la Compañía General de los Ferrocarriles Catalanes (CGFC) i Ferrocarriles de Sarriá a Barcelona-Ferrocarriles de Cataluña (FSB-FFC), van mantenir ininterrompudament l'explotació des de la fundació. Van abandonar l'esfera privada el 1977 quan es trobaven en fallida tècnica i els accionistes van renunciar a la concessió, i van traspasar la propietat a Ferrocarriles del Estado de Via Estrecha (FEVE). El 1979 la Generalitat de Catalunya els reclamaria a l'Estat i els integraria en la nova companyia pública Ferrocarrils de la Generalitat de Catalunya (FGC). El 1984 encara s'hi afegiria la societat Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP). Amb la integració a FGC els arxius de les antigues companyies, principalment CGFC, FSB-FC i FMGP, passarien progressivament a formar part de l'Arxiu Administratiu, que gestiona l'àrea Econòmico-Financera de l'empresa. El matís és important, perquè els fons de les antigues companyies no formen part d'un arxiu històric amb característica i maneig específic. Recentment, FGC ha mostrat la voluntat de fer-lo accessible als investigadors després que hagi estat completada la digitalització. A tall d'exemples comparatius, a banda del de l'Archivo Histórico Ferroviario, que ja hem presentat, l'Arxiu Històric dels Ferrocarrils de la Generalitat Valenciana (AHFGV) es troba incorporat en el Sistema Arxivístic de la Generalitat Valenciana, tot i que encara no és accessible en tota la seva extensió. Semblantment a FGC, l'arxiu històric de Metro de Madrid és d'accés restringit.

L'historiador de l'economia Domingo Cuéllar Villar, per donar una nota del volum ingent de la informació que ha generat el ferrocarril, va assegurar el novembre de 2023 a Madrid, en la jornada tècnica *Fondos documentales ferroviarios en el sector público: situación actual y retos hacia el futuro*, organitzada per la FFE, que la documentació en paper produïda per la divisió de viatgers de RENFE després de 1941 i fins la informatització en els anys noranta, transcendental per a qualsevol estudi, també els que relacionen el turisme i el viatge amb tren, es guardava en un magatzem i ocupava 120 palets. Aquesta documentació encara no ha estat transferida a la FFE i no es troba a disposició dels investigadors. Val a dir que els arxius històrics ferroviaris resulten insuficients per comprendre l'impacte del ferrocarril en la construcció de la nostra societat contemporània. L'al·ludida complexitat de l'empresa ferroviària té per derivada l'existència d'uns altres productors documentals relacionats el més important dels quals és l'Administració. L'Archivo General de la Administración (AGA), els arxius provincials i municipals, també contenen informació imprescindible per interpretar l'evolució tècnica, social i econòmica del ferrocarril. També ho són, naturalment, els fons notariais.

Organització del fons documental d'FMGP

He advertit que els arxius de les companyies catalanes de via estreta van tenir una vida atzarosa. El de la societat d'FMGP és un cas exemplar perquè va deambular per diferents i variats emplaçaments. En una primera etapa, a partir de 1881, la documentació administrativa va ocupar un lloc en l'estança que la Societat tenia llogada al carrer de la Corribia, a Barcelona. Del 1889 al 1923 el productor va traslladar la seu a Lausana, a Suïssa. El 1923 els llibres d'actes del Consell d'Administració, i la documentació relacionada amb la gestió econòmica i social, van retornar a Barcelona i van ser dipositats en una nova seu social, al carrer d'Aragó 279. El 1932, després d'un atzucac financer, van passar al Passeig de Gràcia 26. En paral·lel, la documentació escrita que produïa l'explotació ferroviària es guardava a l'estació de Monistrol-Vila. El 1957, quan la clausura del cremallera de Montserrat, l'enginyer director de la Societat va comunicar al cap d'estació de Monistrol-Vila l'ordre que la documentació que custodiava fos traslladada a Barcelona. La comunicació no obeïa el desig de preservar-la per al futur, sinó la necessitat de documentar diferents aspectes tècnics i econòmics imprescindibles per resoldre la situació administrativa prèvia a l'aixecament definitiu de les instal·lacions. El laberint legal que va envoltar la liquidació de la línia va salvar-nos els papers. Els de l'explotació de la línia de Núria es guardaven a l'estació de Ribes-Vila. Finalment, tot el fons documental va ingressar el 1986 a FGC, després d'uns anys en què l'arxiu va ser víctima de petits pillatges que va facilitar la transitorietat societària, que evolucionava del sector privat al públic. La descripció de les etapes de l'arxiu no és anecdòtica i té la translació en l'organització actual. El d'FMGP resulta un fons documental extraordinàriament interessant, tot i que una mica desendregat i escapçat, per conèixer els orígens de la construcció turística de Montserrat i molt especialment la de Núria.

Taula 1. Organització actual del fons documental de Ferrocarriles de Montaña a Grandes Pendientes (FMGP).

SECCIÓ	SÈRIE	SUBSÈRIE
Núria	Instal·lacions fixes	
Núria	Tallers i material	
Núria	Comercial	
Núria	Assessoria jurídica	
Núria	Correspondència	
Núria	Transports	
Núria	Econòmic-Financer Estadístiques	

Núria	Núria S.A.	
Núria	Estació d'esquí	
Núria	Documentació diversa	
Monistrol-Montserrat	--	
Montserrat	--	
Òrgans directius	Consell Administració/Documentació Sr. Figuerola	Correspondència
Òrgans directius / Consell d'Administració	Documentació Sr. Figuerola	Afers diversos
Òrgans directius/ Consell d'Administració	Traspàs Ferrocarrils de la Generalitat	
Òrgans directius/Consell d'Administració	Llibres d'Actes	
Òrgans directius/Consell d'Administració	Llibres d'Actes/esborranys	
Administració	Memòries 1967-1976	Esborranys
Administració	Memòries 1977-1983	Esborranys
Òrgans directius/Consell d'Administració	Esborranys d'actes	
Òrgans directius/Consell d'administració	Accions Barcelona. 9 de maig de 1928	
Òrgans directius/Consell d'Administració	Accionistes	
Òrgans directius/Consell d'Administració	Accions	
Administració	Balanços	
Òrgans directius/Juntes Generals	Documentació 1944-1969	
Òrgans directius/Juntes Generals	Actes 1958-1983	
Administració	Memòries	
Núria-Montserrat	--	

Personal	Expedients de personal baixes definitives	
Personal	Convenis Col·lectius	
Personal	Rebuts de Salaris	
Personal	Seguretat Social (1939-1945)	
Personal	Seguretat Social	
Personal	Nòmines	
Administració	Correspondència	
Funicular Aeri de Sant Jeroni		
Montserrat (General)		

Font: Elaboració pròpia a partir d'FGC Fons FMGP.

En la Taula 1 podem observar l'organització actual del fons documental de l'antiga societat de Ferrocarrils de Montaña a Grandes Pendientes. L'organització dels documents tradueix la peripècia societària posterior a la suspensió de pagaments del 1er de gener de 1932. Les dues línies –Montserrat i Núria– van ser considerades gairebé negocis diferents. No era una pràctica excepcional, sinó que bevia d'exemples llavors ben coneguts. L'arxiu de la companyia MZA també es componia de dos blocs geogràfics clarament diferenciats –*Red Antigua* i *Red Catalana*– que era el reflex de dues comptabilitats diferents, motivades per unes productivitats laborals desiguals que l'empresa no va voler fondre i que va mantenir en benefici propi.

En detall, les seccions *Montserrat* i *Núria* resulten uns calaixos de sastre que abasten temporalment del 1881 al 1981. Es componen majoritàriament de documentació relacionada amb els successius projectes constructius que va emprendre FMGP i amb el registre de l'explotació dels cremalleres i dels funiculars. Conté, també, un recull interessant de la publicitat que va fer la Societat per promoure les destinacions, especialment la de Núria després que el 1932 fundés el Club Alpí Núria (CAN). La secció *Òrgans directius* conté els *Llibres d'Actes del Consell d'Administració*, imprescindibles per comprendre la marxa de la Societat. La seva lectura fa possible la interpretació de tota una altra documentació, la que es conserva en les subseccions *Juntes*, *Accions*, *Balanços*, etc. Una altra subsecció, *Esborranys*, dibuixa a través dels seus documents la distància entre algunes de les decisions societàries i la forma en què van ser presentades als accionistes en les *Memòries*. La secció *Personal* conté els expedients laborals dels treballadors. Amb tot, la col·lecció no està complerta. La destrucció d'una bona part dels expedients personals antics hem d'atribuir-la a les conseqüències de la Guerra Civil. La subsecció *Correspondència*, de la secció *Núria*, mereix un comentari a part. Conserva, preferentment, la relació epistolar entre el conseller delegat de la Societat del 1923 al 1931, Josep Rogent Pedrosa, el bisbe d'Urgell Justí Guitart Vilardebó i l'Administrador del Santuari de Núria, Antoni

Bataller Tarrés, i encara amb uns altres personatges, en l'etapa de la construcció del cremallera de Núria. El motiu pel qual va ser conservada específicament cal cercar-lo en les condicions prèvies i posteriors a la signatura dels contractes mercantils que FMGP va signar amb el bisbe d'Urgell per a l'explotació turística de la Vall de Núria. Així mateix, en el suport econòmic que el prelat va rebre de la Societat per a la construcció de les noves hostatgeries del Santuari. Francesc Badia, estudiós d'aquest bisbe, no va aconseguir documentar la relació de Guitart amb el projecte del ferrocarril a Núria, coneguda a través de fonts indirectes (Badia, 2017). L'excepcionalitat resulta del fet que, segons ha confirmat l'Arxiu Capítular i Diocesà d'Urgell, tota la correspondència del bisbe Guitart prèvia al 1936 va ser cremada. Probablement, la consulta d'aquest arxiu va proporcionar la informació necessària a Carles Salmerón Bosch per a la redacció de *El cremallera de Núria* (1980) i *El tren de Montserrat* (1987).

El 1985 el fons documental de l'extingida societat Aeri de Sant Jeroni va ser incorporat en el d'FMGP. Malgrat que és de petites dimensions, conté informacions rellevants sobre la gènesi i explotació d'aquest giny, precursor en la seva classe a Espanya, que també va ser concebut per incentivar els atractius turístics de Montserrat.

Planas Archive: Fotografia i Turisme

Marina Planas Antich

Fundadora del Centre d'Investigació de la Imatge Contemporània Casa Planas. Artista Visual i Investigadora

Alelí Mirelman

Directora de Projectes del Centre d'Investigació de la Imatge Contemporània Casa Planas

proyectos@casaplanas.org www.casaplanas.org

Resum

El Planas Archive és un proto-arxiu de 3 milions d'imatges relacionades amb el turisme de masses, fundat per Marina Planas, hereva de l'empresa familiar Casa Planas. Aquest centre interdisciplinari a les Balears preserva, investiga i reinterpreta la memòria turística a través de projectes artístics i acadèmics. Els seus eixos inclouen sostenibilitat, gènere i relacions geopolítiques, fomentant la creació responsable.

Paraules clau: Arxiu, Turisme, Imatge, Memòria, Sostenibilitat, Creació, Patrimoni, Art.

Resumen

El Planas Archive es un protoarchivo con 3 millones de imágenes sobre turismo de masas, fundado por Marina Planas, heredera de la empresa familiar Casa Planas. Este centro interdisciplinario en Baleares preserva, investiga y reinterpreta la memoria turística mediante proyectos artísticos y académicos. Sus ejes incluyen sostenibilidad, género y relaciones geopolíticas, fomentando la creación responsable.

Palabras clave: Archivo, Turismo, Imagen, Memoria, Sostenibilidad, Creación, Patrimonio, Arte.

Abstract

The Planas Archive is a proto-archive with three million images on mass tourism, founded by Marina Planas, heir to the family business Casa Planas. This interdisciplinary centre in the Balearic Islands preserves, researches, and reinterprets tourism memory through artistic and academic projects. Its key themes include sustainability, gender, and geopolitical relations, promoting responsible creation.

Keywords: Archive, Tourism, Image, Memory, Sustainability, Creation, Heritage, Art.

*“Fan falta imatges per fer història
Però també fa falta imaginació per tornar a veure les imatges
i, per tant, per tornar a pensar la història.”
George Didi-Huberman. “Cuando las imágenes toman posición”*

Els arxius conformen la nostra història i identitat. Preserven la nostra memòria i construeixen un relat. Quin paper juga el pensament contemporani en la conservació del patrimoni de la història del turisme?

En aquest document desitgem compartir el cas d'Estudi del Planas Archive.

Planas Archive no és un arxiu, és un proto-arxiu. Sense catalogar i digitalitzar, el seu fons de 3 milions d'imatges, és probablement, l'arxiu més extens sobre el turisme de masses.

Planas Archive és un concepte artístic que inicia la investigadora i artista visual Marina Planas quan el 2015 rep el patrimoni familiar amb un important fons de l'empresa familiar del seu padrí, Josep Planas i Montanyà (Cardona 1924 - Palma 2016). Aquest fons es pot classificar en tres seccions principals: els arxius documentals de l'empresa Casa Planas, principal productora de postals de les Balears i material de promoció turística; objectes de col·lecció sobre la tecnologia de la imatge fixa i el moviment (2000 objectes) i documentació fotogràfica de col·lecció vinculada a la fotografia i el turisme.

Volem compartir el periple administratiu de com conservar i digitalitzar aquest arxiu en el primer Seminari d'Arxius i Turisme i, sobretot, destacar la metodologia innovadora per l'estudi i la interpretació dels arxius des de l'art contemporani.

No es pot entendre el turisme sense imatge ni postal. La construcció d'un nou paisatge i una nova identitat té la seva història i es conserva al Planas Archive.

Avui en dia, el Turisme és l'economia de major creixement en l'àmbit global, i la Costa del Sol espanyola va tenir un paper rellevant. Els arxius han de servir per preservar la memòria, la identitat, i la transformació social, econòmica i paisatgística d'un territori.

Actualment, Casa Planas és un centre interdisciplinari de creació i interpretació contemporània del turisme ubicat a les Illes Balears. A través de programes d'investigació anem analitzant el desenvolupament turístic des de múltiples disciplines i espais d'innovació.

El projecte *Uncovering Archive* és un estudi col·lectiu dirigit per Marina Planas i coordinat per Alelí Mirelman sobre com es pot despertar els fons patrimonials.

Hem detectat que, si bé, la conservació és urgent i necessària, la socialització dels arxius també és una tasca pendent en el territori espanyol. El paper de l'artista així com el d'investigador acadèmic, desperta, connecta, actualitza i dissemina nous relats dels arxius.

Els arxius, com també els comercials/empresarials, custodien l'herència cultural pròpia del passat d'una comunitat, mantinguda fins a l'actualitat i transmesa a les generacions futures.

El cas d'estudi del *Planas Archive* ens permet pensar com imaginem els arxius i com la creació és vital per construir un futur més responsable.

La incorporació polifònica de projectes artístics i acadèmics entorn de l'Arxiu, ens han anat generant una sèrie de més de trenta projectes artístics a partir dels següents eixos temàtics de l'*statement* de Marina Planas com a artista en xarxa amb temes com: indexació-taxonomies, cos i arxiu, experiències tecnològiques, Alemanya - Mallorca i altres relacions geopolítiques vinculades al viatge i la fotografia, gènere, memòria col·lectiva, turisme - sostenibilitat, salut mental - turisme, acció social - creació contemporània i Turisme - Fotografia - Sostenibilitat.

Entre els agents culturals que han passat per l'Arxiu destaquen: Joan Fontcuberta, Pedro G. Romero, Antoni Muntadas, Angela Bonadies, Marenka Krasomil, Lilly Lulay entre d'altres.

Sergio Monje

Marina Planas

Projecte sobre els ases i el Turisme.
Artista: Sibylle Feucht

Mirades estereoscòpiques: Lourdes Peñaranda

Crèdits de les imatges: © Planas Archive. Drets reservats.

Chemnitz European Capital of Culture 2025: How city archives support tourism development and digital preservation

Paolo Cecconi

Resum

L'arxiu de la ciutat de Chemnitz té un paper clau en el desenvolupament del turisme i la preservació digital en el marc de la seva candidatura a la Capital Europea de la Cultura 2025. A través de la recollida de testimonis orals i la col·laboració amb entitats locals, promou la història local i l'educació cultural. També es destaca la creació d'un arxiu digital per a la conservació a llarg termini de dades municipals, amb l'objectiu de garantir la transparència i la seguretat legal de la informació.

Paraules clau: Arxiu, Chemnitz, Turisme, Digitalització, Preservació, Cultura, Testimonis orals, ECoC.

Resumen

El archivo de la ciudad de Chemnitz juega un papel fundamental en el desarrollo del turismo y la preservación digital dentro de su candidatura a Capital Europea de la Cultura 2025. Mediante la recopilación de testimonios orales y la colaboración con instituciones locales, promueve la historia y la educación cultural. Además, se resalta la creación de un archivo digital para preservar los datos municipales a largo plazo, garantizando la transparencia y seguridad legal de la información.

Palabras clave: Archivo, Chemnitz, Turismo, Digitalización, Preservación, Cultura, Testimonios orales, ECoC.

Abstract

The Chemnitz City Archives play a key role in tourism development and digital preservation within the context of its bid for European Capital of Culture 2025. By collecting oral testimonies and collaborating with local institutions, it promotes local history and cultural education. The creation of a digital archive for the long-term preservation of municipal data is also emphasised, ensuring transparency and legal security of information.

Keywords: Archive, Chemnitz, Tourism, Digitization, Preservation, Culture, Oral testimonies, ECoC.

According to the Archives Act of Saxony (Sächsisches Archivgesetz), the management of an archive is a mandatory task of a public institution; therefore, a public institution cannot exist without an archive under its direct responsibility and control¹. In this regard, I would also like to mention the privilege granted at European level to archives by the GDPR with the art. 89 regarding the further processing of personal data for archival purposes².

Both the mission and the range of action of a municipal archive are strictly connected to the territory, to which it belongs. A municipal archive is thus the first interlocutor for schools, associations and citizens who want to explore and discover the past and the uniqueness of their place of life and which therefore characterizes and defines their vision of the world.

For this reason, the statute of the Chemnitz City Archives allows them to support local schools, associations and citizens' initiatives in their historical researches³. The Chemnitz City Archives belong currently to the municipal Cultural Department, which was established in 2015⁴ and since 2017 is responsible for managing Chemnitz's candidacy for European Capital of Culture 2025 (ECoC) and supports its subsequent organisation⁵.

The ECoC-candidacy was for Chemnitz a process that required extensive participation of citizens and their collaboration with the various local cultural institutions. In order to define both aims and contexts of this collaboration, it was also necessary in 2018 to establish a wide-ranging cultural strategy with the name "Making Space for Culture", which also goes beyond 2025 (in our case, it has 2030 as a time horizon)⁶, and which, under the lead of the cultural sector, promotes cultural integration and development on different levels: at an individual one by identifying and representing the cultural interests of citizens for a broader

1. See: § 13 SächsArchivG: <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/2628-SaechsArchivG#p13> (URL read April, 22nd 2024); BERGER, Hannes *Sächsisches Archivgesetz. Kommentar*. Hamburg. 2018. P. 196-199.

2. See: "Safeguards and derogations relating to processing for archiving purposes in the public interest, scientific or historical research purposes or statistical purposes", Art. 89 GDPR: <https://gdpr-info.eu/art-89-gdpr/> (URL read April, 22nd 2024); KÜHLING, Jürgen; BUCHNER, Benedikt *DS-GVO – BDSG. Datenschutz-Grundverordnung. Bundesdatenschutzgesetz. Kommentar*. Munich. 2024. P. 1605-1606.

3. "Archivsatzung der Stadt Chemnitz": https://chemnitz.de/chemnitz/media/rathaus/satzungen/47_100.pdf (URL read April, 22nd 2024).

4. B-323/2014 "Neuorganisation im Bereich Kultur - Stadtbibliothek, Volkshochschule, Museum für Naturkunde, Kulturbüro und Musikschule": https://sessionnet.krz.de/chemnitz/bi/vo0050.asp?__kvonr=6970998 (URL read April, 22nd 2024).

5. B-003/2017 "Bewerbung der Stadt Chemnitz um den Titel Kulturhauptstadt Europas 2025": https://sessionnet.krz.de/chemnitz/bi/vo0050.asp?__kvonr=6972316 (URL read April, 22nd 2024).

6. B-008/2019 "Kulturstrategie der Stadt Chemnitz" "Kultur Raum geben. Kulturstrategie für die Jahre 2018 bis 2030": https://sessionnet.krz.de/chemnitz/bi/vo0050.asp?__kvonr=6973294 (URL read April, 22nd 2024); "Culture Strategy up to 2030" <https://chemnitz2025.de/en/culture-strategy-up-to-2030/> (URL read April, 22nd 2024).

accessibility of culture for everybody; at a municipal one, by defining the guidelines for city-wide projects; finally at a European one, by bringing Chemnitz in broader international cultural networks.

All those three levels are being developed through six main themes: “Modern life in Chemnitz”, “Make space! Creating the prerequisites, developing funding models”, “Industrial culture”, “Culture and the creative industry as drivers”, “Cultural education” and “Cultural communication, cultural marketing and international collaboration”⁷.

The research into cultural themes of both European relevance and local interest required the creation of a broad networking between the city administration and the same citizens, which happened in 2018 with the 875th jubilee of the first documentary mention of the city of Chemnitz, under the lead of the local tourism management⁸.

On that occasion the City Archives coordinated and managed, together with other cultural institutions like the Museum of Industrial History (Sächsisches Industriemuseum), the Museum of Local History (Schloßbergmuseum – Museum für Stadtgeschichte), the Archaeological Museum (Sächsisches Archäologie Museum Chemnitz – SMAC) and the local historical association (Chemnitzer Geschichtsverein), a tight calendar of cultural events made up of 12 talks, 4 panel discussions, 4 guided tours and 1 concert organized throughout the whole year⁹. In the same time the City Archives co-lead together with the mentioned Museum of Industrial History the task force for the development of the industrial culture in the context of the aforementioned Cultural Strategy.

Citizens’ participation in the programmes for 2018 has created and established also the network for an extremely particular project, that highlights a historically marginalised area of Chemnitz, the Fritz-Heckert-Area, a socialist new town founded in 1974 and object of a scientific publication of the City Archives in 2019, year of the 45th anniversary of the laying of the foundation stone for this city’s largest residential area in October 1974¹⁰. This publication analyses from the very beginnings the history of that residential area; this book was also the basis for a cultural public initiative for 2024 called Fritz50 (because of the 50th anniversary of the foundation of that residential area), which will be managed by several partners like: the city administration, the local historical association, several quarter associations and citizens’ forums, the

7. “Cultural Strategy of the City of Chemnitz”. P. 10-14. https://chemnitz2025.de/en/wp-content/uploads/sites/2/2019/06/Cultural_strategy_chemnitz2030.pdf (URL read April, 22nd 2024).

8. B-285/2016 “Vorbereitung und Durchführung des Stadtjubiläums 875 Jahre Chemnitz”: https://sessionnet.krz.de/chemnitz/bi/vo0050.asp?_kvonr=6972289 (URL read April, 22nd 2024).

9. Press release Nr. 11/2018 City of Chemnitz, <https://www.chemnitz.de/chemnitz/de/aktuell/presse/pressemitteilungen/2018/11.html> (URL read April, 22nd 2024).

10. <https://www.chemnitz.de/chemnitz/de/aktuell/publikationen/broschueren/14721.itl> (URL read April, 22nd 2024).

local automobile-museum, the tramway-museum, a local Radio and the ECoC-Project “Garagen Campus”¹¹.

The aim is to give new light to the Fritz-Heckert-Area and to show to other people how a socialist city was planned and built and how it adapted itself to the post-1989 changes. In 2019, the City Archives dedicated their spaces during the “Night of the Museums” of Chemnitz to this topic and then published the mentioned book¹². The first positive feedback was the achievement of the 1st prize for local history of Saxony in 2020 for this book¹³.

The awarding of the ECoC-2025 title gave a new and broader dimension to this project; thus, Fritz50 for 2024 has been linked to Fritz51 for 2025, making the Fritz-Heckert area one of the few ECoC programmes that have two years to develop their own topics. Indeed, Fritz 51 in the context of ECoC will use this opportunity to develop several projects with the residents of the Fritz-Heckert area as well as with creative artists, eyewitnesses (such as engineers, architects, and city planners) using different forms of expression (photos, texts, videos, discussions, tours, and research projects), the results of which will be presented in Chemnitz in 2025.¹⁴.

Furthermore, the inclusion of the legacy of the former German Democratic Republic (GDR) within ECoC has played an extremely relevant role in the discovery of this historical period and its valorisation for tourism. For instance this topic has become part of one of the four thematic areas of ECoC Bidbook II with the captivating title of “Eastern State of Mind”¹⁵, which includes not only the aforementioned Fitz51 but also other projects, that explore and highlight the urban and architectural heritage of the GDR, such as the flagship project “3KG – 3000 Garages” which focuses on development and valorisation of the local garage areas as spaces for personal freedom in the GDR, far from the eyes of the regime. Thanks to records from the City Archives it was possible for instance, to begin mapping the garages in the city. Subsequently, garage owners and residents started to collaborate with European artists to transform their garages into vibrant spaces for encounters and festivals.¹⁶.

11. <https://www.fritz-50.de/uber-uns/>, (URL read April, 22nd 2024).

12. https://chemnitz.de/chemnitz/media/kultur/hoehepunkte/museumsnacht/museumsnacht_2019_programm_museen.pdf (URL read April, 22nd 2024).

13. “Chemnitzer erhält Sächsischen Landespreis für Heimatforschung” in “Amtsblatt Chemnitz” Nr. 46, November, 13th 2020 P. 4. https://chemnitz.de/chemnitz/media/aktuell/amtsblatt/pdf_word/201113_amtsblatt_neu.pdf (URL read April, 22nd 2024).

14. Chemnitz European Capital of Culture 2025. Bidbook II. “C the unseen” P. 31. https://chemnitz2025.de/wp-content/uploads/2020/10/BidBook2_Chemnitz2025_CtheUnseen_issuu.pdf (URL read April, 22nd 2024).

15. Chemnitz European Capital of Culture 2025. Bidbook II. “C the unseen” P. 28-33. https://chemnitz2025.de/wp-content/uploads/2020/10/BidBook2_Chemnitz2025_CtheUnseen_issuu.pdf (URL read April, 22nd 2024).

16. Chemnitz European Capital of Culture 2025. Bidbook II. “C the unseen” P. 29. https://chemnitz2025.de/wp-content/uploads/2020/10/BidBook2_Chemnitz2025_CtheUnseen_issuu.pdf (URL read April, 22nd 2024).

ECoC has thus made Chemnitz well known within European landscape, so much so that, despite the contact restrictions due to the Covid-19 pandemic, Chemnitz recorded in 2023 an increase in visits and bookings of 19.1% compared to 2022¹⁷, and an examination of the reports of the regional statistical office concerning tourism from 2019 to 2022 and a comparison with the other two autonomous cities of Saxony Leipzig and Dresden (which however had populations of 628,718 and 572,240 respectively as of 31st December 2023, while Chemnitz had 251,485 at the same time - reveals the following picture¹⁸:

Arrivals in hotels between 2019 and 2022¹⁹:

Year	Dresden	Leipzig	Chemnitz
2019	2.316.451	1.929.694	269.694
2020	1.182.401	984.503	134.405
2021	994.721	948.014	116.474
2022	1.822.053	1.703.602	211.032

Overnight stays between 2019 and 2022²⁰:

Year	Dresden	Leipzig	Chemnitz
2019	4.709.886	3.602.857	522.012
2020	2.612.918	1.959.147	289.898
2021	2.242.719	2.032.368	284.840
2022	3.834.500	3.369.687	442.714

17. <https://sachsen.tourismusnetzwerk.info/2024/02/23/tourismus-im-fokus-das-erfolgreiche-jahr-2023/> (published on February, 23rd 2024). (URL read April, 22nd 2024). See also Robert Preuße, “Immer mehr Touristen: Darum ist Chemnitz plötzlich voll im Trend”. Morgenpost / TAG 24. October 19th 2023. <https://www.tag24.de/chemnitz/lokales/immer-mehr-touristen-darum-ist-chemnitz-ploet-zlich-voll-im-trend-2987137>, (URL read April, 22nd 2024).

18. “Statistische Berichte / G / IV / 6” (05/2023). https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/SNHeft_mods_00023290, (URL read April, 22nd 2024).

19. T 3.6.2. “Statistische Berichte / G / IV / 6” (05/2023). https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/SNHeft_mods_00023290, (URL read April, 22nd 2024).

20. T 3.6.3. “Statistische Berichte / G / IV / 6” (05/2023). https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/SNHeft_mods_00023290, (URL read April, 22nd 2024).

Average length of stay (in days) between 2019 and 2022²¹:

Year	Dresden	Leipzig	Chemnitz
2019	2,0	1,9	1,9
2020	2,2	2,0	2,2
2021	2,3	2,1	2,4
2022	2,1	2,0	2,1

As can be seen, the recovery after the drop in attendances due to pandemic restrictions has consolidated, and the level of 2019 is expected to be reached soon.

However, the valorisation of the historical memory of a territory is not limited to the valorisation of its spaces, but also embraces the people who live there and their oral memories, which also provide new data and information about previously unknown features and histories of the city and its region. Thus, given that Chemnitz is a city with one of the highest average ages in Europe²², and that intergenerational dialogue suffered greatly due to the pandemic restrictions, the City Archives have established a collaborative network in order to develop an intergenerational oral history project called “History of Citizens” within the ECoC project “Generationen feiern”²³.

“History of Citizens” involves local partners, primarily the “Kulturkirche 2025” network (a catholic and evangelical interdenominational group, although the catholic church has taken on the role of project leader for this task²⁴) and also several schools of Chemnitz.

The main aim of this project is to collect oral testimonies from the inhabitants of Chemnitz and its region concerning their life experiences in the years after the great political and social changes in 1989 (years characterized not only by the German reunification and the fall of the USSR but also by the great economic crisis in the former GDR).

21. T 3.6.4. “Statistische Berichte / G / IV / 6” (05/2023). https://www.statistischebibliothek.de/mir/receive/SNHeft_mods_00023290, (URL read April, 22nd 2024).

22. Fabian Windrich “Statistik zeigt bittere Wahrheit: Chemnitz hat die älteste Bevölkerung in Europa”, Morgenpost / TAG 24, October, 14th 2021, <https://www.tag24.de/chemnitz/lokales/statistik-zeigt-chemnitz-hat-die-aelteste-bevoelkerung-in-europa-2161200> (URL read April, 22nd 2024).

23. <https://chemnitz2025.de/event/online-informationsveranstaltung-ausschreibung-04-23-generationen-feiern/> (URL read April, 22nd 2024).

24. <https://kulturkirche2025.de/stadtbiografien-history-of-citizens/> (URL read April, 22nd 2024).

The oral testimonies will be collected and artistically reworked by children and young people, in order to encourage an intergenerational transfer of information and to foster encounters between different age groups of society, which will hopefully also help mitigate the effects of social isolation.

The role of the City Archives in this project is first of all to provide the necessary historical materials for the contextualization of the interviews and to receive at the end of the project the final records and documentation for a long-term archival preservation. Furthermore, the City Archives have helped to expand the project not only to local schools and civil society but also to archives, associations and schools in the other two ECoC 2025 cities of Nova Gorica in Slovenia and Gorizia in Italy²⁵.

At this point, a question naturally arises: Why is all of this necessary?

The answer is simple: documenting the facts and identity of a territory is a legal duty of an archive. In our historical era, we are also witnessing a huge change in the forms of transmitting data and information. After the birth and use of paper as a means of transmitting information—from the beginning of paper production on European soil in 1144 in Spain—we saw, in the 20th century, the birth of magnetic storage media, which are now being replaced in the current century by electronic and digital media.

For this reason, given that a public institution must have its own archive (§ 13 SächsArchivG applies especially for municipal ones), back in 2017 the archives of the city and provinces of Saxony started a collaboration with the local council of cities (Sächsischer Städte- und Gemeindetag²⁶) and other partners (Sächsischer Landkreistag with the support of the Sächsisches Staatsarchiv and of the Sächsischer Landesverband of the Verband deutscher Archivarinnen und Archivare e. V. – VdA), in order to create a common electronic archive by 2022 into which they can preserve their digital data: the so-called “elektronisches Kommunalarchiv des Freistaates Sachsens – elKA”²⁷. Its aim is to find an answer to the urgent question of how archives can permanently secure and make digital information accessible, so that the history and achievements of our democratic society remain transparent, legally secure, and understandable for everybody.

If you look at the organization and structure of elKA, it “consists of a control centre, the archive storage [...] and an OAIS-compatible archiving solution”²⁸ and its tasks include, not only the preservation and develop-

25. <https://www.go2025.eu/en> (URL read April, 22nd 2024).

26. <https://www.ssg-sachsen.de/de/> (URL read April, 22nd 2024).

27. SAKD “Elektronisches Kommunalarchiv”, <https://www.sakd.de/elka.html> (URL gelesen 20. Juli 2023) und <https://www.sakd.de/index.php?id=elka#c4252> (URL read April, 22nd 2024). CECCONI, Paolo; GÜNTHER, Britta “Wir dürfen nur Akten produzieren, die wir auch archivieren können” in SIMON, Julia; MARCHIVUM “Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen”. Mannheim. 2024. P. 18-19.

28. SAKD “Satzung der Sächsischen Anstalt für kommunale Datenverarbeitung (SAKD) über die Benutzung des sächsischen elektronischen Kommunalarchivs (Benutzungssatzung elKA) vom 22. November 2021”. Sächsisches Amtsblatt, 16. Dezember 2021. § 3 Abs. 1: <https://www.sakd.de/fileadmin/elka/Benutzungssatzung.pdf> (URL read April, 22nd 2024).

ment of migration scenarios for the records but also technical support for the municipal archives²⁹.

elKA is therefore the first “contact person [...] for electronic archiving and ensures that the professional and technical requirements for a digital long-term archive are implemented. It will thus monitor and implement current developments and the status of electronic archiving research”³⁰.

Considering the experience of both working and communicating from home due to the pandemic restrictions in 2020 and the following years, there is also continuous pressure for the intensive modernization of administrative work³¹.

For this reason, the municipal council of Chemnitz approved the digital agenda of the city administration on 14th October 2020, which responds to society’s demand for faster and more modern administrative services and to the “Law for the Improvement of Online Access to Administrative Services (Online-Zugangsgesetz – OZG)”, which mandates that administrative services must also be offered electronically by creating a user-friendly digital IT infrastructure³².

The Digital Agenda of Chemnitz is thus divided into six programs:

1. Implementation of the OZG
2. Electronic file management
3. Digital post service and communication
4. elKA
5. IT service management
6. New work

These programs essentially represent the life cycle of a digital record in public administration³³.

29. See: § 4 Abs. 1 and § 6 Abs. 1 “Benutzungssatzung elKA”.

30. See: § 4 Abs. 3 Benutzungssatzung elKA.

31. WALTER, Michael “Startschuss für die Umsetzung der Digitalen Agenda in der Stadtverwaltung Chemnitz” in: *Sachsenlandkurier* 05. 2022. P. 166.

32. See: OZG, <https://www.gesetze-im-internet.de/ozg/> (URL read April, 22nd 2024). “BA-111/2020 Digitale Agenda der Stadt Chemnitz”. Stadt Chemnitz. https://sessionnet.krz.de/chemnitz/bi/vo0050.asp?__kvonr=6974574 (URL read April, 22nd 2024).

33. WALTER, Michael “Die Digitale Agenda als Voraussetzung einer gesamtstädtischen Digitalisierungsstrategie” in *Sachsenlandkurier* 03. 2020. P. 99. WALTER, Michael “Startschuss für die Umsetzung der Digitalen Agenda in der Stadtverwaltung Chemnitz” in *Sachsenlandkurier* 05. 2022. P. 167. CECCONI, Paolo; GÜNTHER, Britta “Wir dürfen nur Akten produzieren, die wir auch archivieren können” in SIMON, Julia; MARCHIVUM “Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen”. Mannheim. 2024. P. 17.

Based on the legal duty of public administrations to offer all their documents to their archives regardless of their format³⁴, i.e. both paper and electronic documents, and the fact that elKA was the first program to become operative on January 1st, 2022, it was therefore essential that the guidelines for the permanent archiving of digital records (e.g. the file formats and the corresponding meta information even after a file migration³⁵) became the same guidelines used for producing digital records³⁶.

In conclusion, I would like to say that the simultaneous progress of local territorial development in the context of ECoC (with the consequent creation of digital and non-digital documents by citizens and institutions) and the development of a digital archive, in which this documentation will be preserved after 2025, received its first confirmation of strategic validity even in its early stages. This was evident as early as 2019, when the City Archives were mentioned in the 1st Bidbook for the ECoC candidacy as evidence of the professionalism of Chemnitz' administrative infrastructure, especially regarding the preservation of the city's digital records³⁷. Subsequently, in 2020, the international jury for 2025 was welcomed on its virtual journey through Chemnitz by Norbert Engst, author of the aforementioned book on the City Archives and the Fritz-Heckert-Area³⁸.

For this reason, I would like to encourage my colleagues to establish contacts not only with civil society, citizens, and tourism management, in order to support them in discovering and enhancing their living environment, but also with the IT sector in order to create the necessary digital infrastructure for the long-term preservation and future use of collected digital data.

For this reason, please never forget that only archives possess the competencies, skills, and legal authority for the safe long-term preservation of records and cultural sources. If archives do not undertake this responsibility, there are no other institutions legally authorized and capable of ensuring it. If archives won't do that, there are no other institutions which is legally allowed to do and able to ensure that.

34. See: § 2 Abs. 2 SächsArchivG, <https://www.revosax.sachsen.de/vorschrift/2628-SaechsArchivG#p2> (URL read April, 22nd 2024).

35. RUUSALEPP, Raivo *Digital Preservation in Archives: Overview of Current Research and Practices*. National Archives of Sweden. 2005. P. 20 and 26-33.

36. See: "Katalog archivischer Dateiformate (KaD)" Koordinationsstelle für die dauerhafte Archivierung elektronischer Unterlagen (KOST) <https://kost-ceco.ch/cms/empfehlung.html> (URL read April, 22nd 2024).

37. Aufbrücke. Opening Minds. Creating Spaces. Chemnitz. 2025. European Capital of Culture Candidate City – Bid Book 1". Chemnitz. 2019. S. 57: <https://chemnitz2025.de/bid-book1/> (URL read April, 22nd 2024).

38. <https://chemnitz2025.de/reportagen-auf-mdr-sr/> ; https://chemnitz.de/chemnitz/de/unsere-stadt/stadtmarketing/die-stadt-bin-ich/macherderwoche/2022/norbert_engst.html; <https://kulturnews.de/bewerbung-um-kulturhauptstadt-nun-virtuell/> (URL read April, 22nd 2024).

Investigando espacios culturales y de ocio enfrentados en la segunda mitad del siglo XX

Peter Anderson

Universidad de Leeds/Universidad Complutense de Madrid ¹

Resum

El 1964, Robert Graves va denunciar el turisme de masses com a destructor de la cultura i la natura, criticant l'impacte a Mallorca. Fonts com "The Travel Trade Gazette" i "Editur" documenten el boom turístic dels anys 50-60, destacant el paper dels vols xàrter, l'especulació urbanística i l'auge d'Espanya com a destí líder. Aquesta transformació va generar tensions socials i culturals, amb classes mitjanes buscant espais més "autèntics".

Paraules clau: Turisme, Cultura, Urbanització, Mallorca, Vols xàrter, Classes socials, Autèntic, Tensions.

Resumen

En 1964, Robert Graves criticó el turismo masivo por destruir la cultura y naturaleza en Mallorca. Fuentes como "The Travel Trade Gazette" y "Editur" documentan el auge turístico en los años 50-60, destacando los vuelos chárteres, la especulación urbanística y la consolidación de España como destino líder. Esta transformación generó tensiones sociales y culturales, con clases medias buscando espacios más "auténticos".

Palabras clave: Turismo, Cultura, Urbanización, Mallorca, Vuelos chárter, Clases sociales, Auténtico, Tensiones.

Abstract

In 1964, Robert Graves denounced mass tourism for its destruction of culture and nature in Mallorca. Sources like The Travel Trade Gazette and Editur document the tourism boom of the 1950s-60s, highlighting charter flights, urban speculation, and Spain's rise as a leading destination. This transformation caused social and cultural tensions, with the middle classes seeking more "authentic" spaces.

Keyword: Tourism, Culture, Urbanization, Mallorca, Charter flights, Social classes, Authentic, Tensions.

1. Quiero expresar mi agradecimiento al British Academy y la Universidad de Leeds por la financiación de la investigación en que se basa este texto.

El día 3 de marzo de 1964, el famoso poeta británico Robert Graves llegó al Ateneo de Madrid, un auténtico templo de la cultura española, con un discurso en mano para denunciar el turismo de masas, fenómeno que consideraba una auténtica destrucción de la cultura. Graves provenía de una familia privilegiada del Reino Unido y había estudiado en uno de los colegios más elitistas del país, Charterhouse, antes de ingresar en la Universidad de Oxford. Tras experimentar en primera persona los horrores de la Primera Guerra Mundial en las trincheras, en 1929 se fue a vivir a la isla de Mallorca, un lugar que se convertiría en la pasión de su vida. En los años previos a la Guerra Civil, disfrutaba recorriendo sus 500 kilómetros de costa *‘sin casi encontrarse con nadie’*.²

Con el estallido de la guerra, huyó de Mallorca y no regresó hasta después de la Segunda Guerra Mundial. Lo hizo, concretamente, en 1946, en un avión privado que alquiló y pagó de su propio bolsillo.

Sin embargo, la Mallorca que Graves había amado tenía los días contados. En su intervención en el Ateneo, se lamentó de que, en 1964, cada verano aterrizaban en la isla más de 5.000 aviones. Para él, aquello representaba una invasión de bárbaros: gente humilde procedente de una sociedad de consumo desenfrenada que, a su juicio, despreciaba todos los valores de la poesía, la historia y la pintura. Concluyó su discurso con un ataque frontal al turismo de masas, afirmando:

*‘Solamente muy pocos de cada grupo de turistas en masa, de cualquier nacionalidad, tienen suficiente bagaje histórico o artístico para poder apreciar lo que les enseñan.’*³

Las críticas de Graves contra la llegada a la isla de una clase de gente distinta a la suya nacen de las tensiones que genera el turismo en el uso del espacio. Para él, Mallorca representaba un lugar donde la naturaleza y la arquitectura permanecían “intactas”, ajenas al consumismo y a las masas incultas.⁴

Como todos sabemos, el espacio se define por relaciones económicas, diferencias de clase y estratificación cultural. Basta con recorrer los barrios de ciudades como Madrid y Barcelona para observar cómo el territorio se divide según el poder adquisitivo, entre otros factores. El turismo, por supuesto, juega un papel clave en esta estratificación. Ejemplo de ello es el caso de una mujer de 88 años en Cádiz que, recientemente, ha sido amenazada con el desahucio debido al incremento de los pisos turísticos, o el de un bloque de viviendas en Lavapiés, en Madrid, donde varios vecinos de toda la vida se enfrentan a procesos similares.⁵

Hoy en día, estos fenómenos llenan muchas columnas en los periódicos y provocan manifestaciones multi-

2. GRAVES, Robert *El fenómeno del turismo*. Ateneo Madrid. XXV Aniversario de la Paz Española. Madrid. 1964. P. 7.

3. GRAVES *El fenómeno...* P. 23.

4. *Weekend Telegraph* 14/05/1965 ‘Invasion of the Island’. P. 33.

5. <https://elpais.com/espana/2024-05-16/el-desahucio-de-maria-de-88-anos-pone-al-barrio-mas-antiguo-de-cadiz-en-guerra-contra-la-turistificacion.html>. https://www.eldiario.es/madrid/somos/lavapiés/hartazgo-frente-turismo-masas-incompatible-vida-lavapiés-corazón-gentrificado-madrid_1_11330257.html

tudinarias, como las que han tenido lugar en las Islas Canarias. Sin embargo, por más actuales que parezcan estas preocupaciones, las tensiones entre turismo y espacio tienen una larga historia que, en España, se remonta a los inicios del boom turístico en los años 50 del siglo XX.⁶

La cuestión, sin embargo, no es sólo trazar una línea directa entre las disputas sobre el dominio y el uso del territorio derivadas del turismo, sino preguntarnos cómo podemos reconstruir y estudiar esta historia a partir de fuentes archivísticas en las que podamos confiar en mayor o menor medida. En este sentido, quisiera detenerme en una paradoja: existen tres fuentes que constituyen, probablemente, la documentación más relevante en cuanto a la prensa de la época, pero que han pasado desapercibidas para la mayoría de los historiadores. Cuando se mencionan, suele ser de manera ocasional, a menudo por la mera casualidad de haberse encontrado un número suelto de la revista o del periódico en un archivo, y no como resultado de un estudio sistemático.

Mi propuesta, por tanto, es que una exploración más profunda de estas fuentes nos permitiría avanzar en la comprensión del auge del turismo de masas y sus consecuencias sociales, especialmente en lo que respecta a la ocupación del espacio y las tensiones que provoca.

Tres son estas fuentes. La primera es el periódico *The Travel Trade Gazette*, lanzado en 1953 bajo la dirección, sobre todo, de Lesley Stone, un perspicaz periodista que supo anticipar el crecimiento del turismo de masas y las oportunidades que ofrecía para un nuevo medio de comunicación. Y no se equivocó, porque en 2024, *The Travel Trade Gazette* sigue en activo y presume en su página web de ser el periódico profesional del sector turístico más antiguo del mundo.

La segunda fuente es el periódico/revista español *Editur*, un medio similar a *The Travel Trade Gazette*, aunque su publicación no comenzó hasta el 17 de marzo de 1960. Desde su fundación, *Editur* tuvo muy clara su misión:

‘El sector de turismo y viajes constituye en nuestro país un conjunto cuya importancia y valor trascendente para la vida nacional nadie puede poner seriamente en duda. Lo que quizás está pendiente es que los mismos protagonistas de la gestión de este mundo turístico sean conscientes de la envergadura de su misión.’⁷

Tal como se indica en esta cita, la revista era una ferviente defensora de la industria del turismo y partidaria de la tendencia de escribir la historia de los grandes empresarios del turismo como héroes en la construcción del ‘milagro español’.⁸

6. <https://elpais.com/economia/2024-04-20/canarias-tiene-un-limite-las-manifestaciones-contras-el-turismo-en-las-islas-en-imagenes.html>.

7. *Editur. Documentación e información turística*, 1, 1. 17 de marzo de 1960.

8. Ejemplos incluyen: VILA FRADERA, Jorge *La gran aventura del turismo en España*. Editur. Barcelona. 1997. PALOMINO, Ángel. *El*

La tercera fuente se encuentra en el Archivo General de la Administración en Alcalá de Henares y dentro del fondo documental del Ministerio de Información y Turismo. Se trata de una gran colección de recortes de prensa británica sobre el turismo en España, especialmente de los años 50 y 60 del siglo XX.

El análisis del *Travel Trade Gazette* (TTG) nos permite comprender mejor el boom de los vuelos *chárter*, un fenómeno que tanto irritaba a Robert Graves. Es una historia del declive de los transportes ferroviarios y marítimos frente al auge de los aviones a reacción. Hay que destacar que, a través de la lectura del TTG, se constata que estos cambios no eran tan evidentes para la sociedad. En 1954, por ejemplo, la prestigiosa compañía marítima Cunard afirmaba que, a la hora de planificar la construcción de nuevos barcos, era fundamental considerar las tendencias que iban a marcar los próximos diez a quince años. Con esa confianza, la empresa estrenó en ese mismo año el *Saxonia*, un nuevo transatlántico para la ruta de Liverpool-Canadá.⁹ Sin embargo, la competencia no se lo iban a poner fácil: ya en 1954, la British Overseas Airways Corporation incrementó en un 25% su capacidad de transporte entre el Reino Unido y Canadá, anticipando así la transformación del sector.¹⁰

El *Travel Trade Gazette* (TTG) no solo nos revela la historia del auge del transporte aéreo, sino también el destino de los turistas que viajaban en vuelos *chárter* y, en consecuencia, el ascenso de España como el principal destino del Mediterráneo. En 1954, el TTG informaba de que el gobierno británico había aprobado la primera ruta aérea directa entre el Reino Unido y la Costa de Rimini, en Italia, que en aquel momento superaba en popularidad a los destinos españoles. Sin embargo, España ya comenzaba a despuntar y ese mismo año, British European Airlines decidió duplicar su capacidad de transporte de pasajeros entre el Reino Unido, Gibraltar y Tánger.¹¹

Cabe destacar que empresas como British European Airlines o British Overseas Airways Corporation eran propiedad estatal y su clientela pertenecía a las clases medias o altas. No obstante, en 1954, los periodistas del TTG, con su agudo sentido de la anticipación, ya pronosticaban el cambio drástico que Robert Graves denunciaría una década después. En septiembre, hicieron hincapié en el hecho de que estaban llegando nuevas compañías aéreas dirigidas a un público de clases humildes que nunca antes había viajado al extranjero.¹²

La llegada de la tecnología jet y la construcción de aeropuertos en España desempeñaron un papel clave en esta transformación, reduciendo significativamente los tiempos de viaje. Esta tendencia se manifestó

milagro turístico. Plaza & Janés. Barcelona. 1972.

9. *Travel and Trade Gazette*. 3/09/1954. 'Cunard's 'Saxonia' Opens New Era'.

10. *Travel and Trade Gazette*. 31/12/1954. BOAC to Increase its Seating Capacity'.

11. *Trade and Travel Gazette*. 29/01/1954. BEA Extend Night Operations'.

12. *Travel and Trade Gazette*. 24/09/1954. 'New Travel Patterns for 1955'.

primero en los vuelos transatlánticos, afectando gravemente a compañías marítimas como Cunard. En 1959 – un año transcendental en la implantación de la tecnología jet - la aerolínea australiana Qantas inauguró su servicio Boeing Londres-Nueva York, reduciendo el trayecto en 7 horas y 45 minutos, dejándolo en tan solo 8 horas y 15 minutos.

Para los vuelos chárteres, los jets representaban un cambio muy significativo. Un ejemplo ilustrativo es el de la aerolínea británica Eagle Airways, que en 1960 aún mantenía un gran interés en Italia. Sus vuelos a Pisa (para la Costa de Rimini) redujeron su duración de 5 horas a solo 3 horas y 5 minutos.¹³ Sin embargo, a lo largo de la década de 1960, la compañía comenzó a apostar por los jets como por la expansión del mercado español. En 1963, introdujo los aviones ‘Jet Prop Britannias’ en sus rutas a Perpiñán, desde donde los pasajeros eran trasladados en autobús a la Costa Brava, con destinos como Lloret de Mar. Para entonces, el 60 % de sus clientes británicos ya viajaba a la Costa Brava.¹⁴

El caso de Eagle Airways ilustra un fenómeno clave que el TTG documenta: el reemplazo de Italia por España como el destino turístico preferido por los británicos. Italia, por supuesto, contaba con enormes atractivos, una historia turística consolidada y una reputación de prestigio. No obstante, para los periodistas del TTG, tenía dos grandes inconvenientes: la costumbre de cobrar por el acceso a las playas y un alto costo de vida. Este último problema se agravaba por la pertenencia de Italia a la Comunidad Económica Europea, lo que limitaba su capacidad para devaluar su moneda según las fluctuaciones del mercado internacional. En contraste, el régimen franquista tenía un control absoluto sobre la política monetaria y supo aprovecharlo con gran habilidad para atraer turismo extranjero.

Ya en febrero de 1962, Horizon Holidays, un touroperador pionero británico, afirmó que España se había convertido en el destino más codiciado por sus clientes, relegando a Italia al segundo lugar. Dentro de España, la Costa Brava destacaba como el lugar más deseado.¹⁵

El impacto del auge de los vuelos chárter y la llegada de los jets sobre los destinos turísticos fue enorme, como revelan las cartas enviadas al *Travel Trade Gazette* (TTG). En 1963, por ejemplo, el director de Go Holidays denunciaba en una de ellas la “*gran ola de cemento*” que, en apenas cinco años, había cubierto muchas zonas de Mallorca. Advertía, además, que esta especulación descontrolada desembocaría en una crisis en la que muchos inversores perderían su capital.¹⁶

Mientras tanto, Valencia comenzaba a crecer como destino con un creciente número de vuelos, aunque todavía sin contar con grandes complejos turísticos. En este caso, la relación entre las nuevas rutas, la cons-

13. *Travel Trade Gazette*. 14/04/1960. P. 10-11 Anuncio ‘Eagle announce great expansion of 1960 services’.

14. *Travel Trade Gazette*. 01/02/1963. P. 5Advert, full page, for Cunard Eagle, ‘Spain the Leader Again in 1963’.

15. *Travel Trade Gazette*. 24/02/1961. P. 17. ‘Spain Leads the Great Holiday Rush’.

16. *Travel Trade Gazette*. 02/08/1963. P. 6. ‘Majorca Must Control Hotel Building’.

trucción de aeropuertos y el desarrollo urbanístico era evidente. Para los periodistas del TTG, resultaba insostenible diseñar rutas sin contar previamente con una infraestructura turística adecuada, es decir, hoteles y servicios suficientes para absorber la demanda. En este sentido, la Costa Blanca aún estaba lejos del nivel de desarrollo que ya había alcanzado la Costa Brava.¹⁷ Sin embargo, el desenlace era previsible: la llegada de los vuelos chárteres provocó una rápida urbanización en localidades como Dénia y Calpe, donde en los años sesenta se construyó sin planificación ni control.¹⁸

A esta transformación del paisaje le acompañó un crecimiento sin precedentes en la llegada de turistas británicos. En 1963, un millón de británicos eligieron España para pasar sus vacaciones¹⁹, lo que representaba el 23 % de todos los viajeros que salieron del Reino Unido ese año. Y tras este porcentaje había otro dato igual de impresionante: el 50 % de los 4,5 millones de británicos que viajaron al extranjero lo hicieron en vuelos chárter.²⁰

En este sentido, Robert Graves no se equivocaba en sus advertencias. En 1964, Mallorca recibió un total de 748.588 turistas, de los cuales 169.627 procedían del Reino Unido y 134.958 de Alemania.²¹

La relación entre el transporte aéreo, el crecimiento del turismo en España y el papel de los aeropuertos en la reestructuración del territorio alcanzó un punto de inflexión en 1967. Ese año, una crisis financiera desembocó en la devaluación de la libra esterlina. Mientras que Italia, al estar integrada en la Comunidad Económica Europea, no pudo ajustar su moneda, España sí lo hizo. La consecuencia fue la caída del 20-25 % en el número de turistas que viajaban a Rimini.²²

El contraste con España, que devaluó la peseta a la par que la libra esterlina, no podía ser más evidente. Además, el día 1 de abril de ese mismo año se abrió el nuevo aeropuerto de Girona, eliminando la necesidad de trasladar a los turistas en autobús desde Perpiñán hasta la Costa Brava.²³ Unas pocas semanas después, el día 4 de mayo de 1967, se abrió el aeropuerto de Alicante, consolidando la Costa Blanca como un destino aún más accesible y explotable que nunca.²⁴

17. *Travel Trade Gazette*. 29/11/1963. P. 24–25. COCKLIN, Tony 'Major Developments Begin as Valencia Makes Bid as Top Holiday Centre'.

18. VERA REBOLLO, José Fernando *Turismo y urbanización en el litoral alicantino*. Instituto de Estudios Juan Gil-Albert. Alicante. 1987. P. 301–322.

19. *Travel Trade Gazette*. 18/09/1964. P. 10–11.

20. *Travel Trade Gazette*. 10/07/1964. P. 1 'Half Going Abroad Take Tours—BTHA'.

21. *Travel Trade Gazette*. 09/07/1965. P. 17. 'Stewart MacArthur, 'Costs—and complacency—May Curb Mallorca Boom'.

22. *Travel Trade Gazette*. 15/09/1967. P. 27. Robin Prestage, 'Rimini Looks to a Psychologist and a Computer for Urgent Help'.

23. *Editur. Seminario de información y documentación turística*. N. 369. 7 de abril de 1967. *Travel Trade Gazette*. 22/12/1967. P. 10.

24. <https://www.aena.es/es/alicante-elche-miguel-hernandez/conocenos/historia.html#:~:text=El%204%20de%20mayo%20de,Me-tropolitan%20de%20la%20compa%C3%B1a%20C3%ADa%20Aviaco>. (Páginas web vistas el día 19 de mayo de 2024).

Desde las páginas de *Editur* podemos observar cómo las autoridades españolas interpretaban el crecimiento del turismo. Su visión era completamente opuesta a la de Robert Graves. En lugar de preocuparse por la conservación de la naturaleza y la cultura, apostaban sin reservas por el desarrollo, prácticamente sin límites. Por supuesto, desde este punto de vista, la estructuración del territorio a través del turismo y los aeropuertos se consideraba el principal objetivo. Un editorial de junio de 1960 nos transmite esta idea de manera explícita. Mientras Graves lamentaba la transformación de Mallorca, los responsables turísticos que trabajaban en *Editur*, declaraban:

‘Ojalá pudiéramos llevar a Mallorca a grupos de escépticos en materia de Turismo. Sin duda, viéndola, creerían’

A continuación, el artículo criticaba a los escépticos, atribuyendo su falta de fe en el turismo a la desinformación, a ciertas actitudes psicológicas y a la escasez de viajes personales.

“Algunos, o bastantes, de nuestros compatriotas todavía no se han enterado de que ‘eso del Turismo’ constituye uno de los más relevantes fenómenos sociales de nuestro tiempo y, para nuestro país concretamente, un factor económico trascendental y un impulsor de progreso. Lo peor es que estos ciudadanos escépticos no se encuentran solamente en un rincón perdido, sino también en las grandes urbes y en puestos elevados de la minoría dirigente.”²⁵

Aquí se evidencia una paradoja: la lectura de *Editur* revela que los responsables del sector turístico en España, al mismo tiempo que se enorgullecían del espectacular crecimiento del turismo, temían que el auge no se mantuviera debido a la competencia de otros países, lo que podría frustrar su ambición de convertir España en el destino más visitado de Europa.

El periódico también exponía los numerosos problemas a los que se enfrentaba el turismo español en esos años, que tanto preocupaban a las autoridades españolas. Para no agotar la paciencia del lector, nos limitaremos a unos pocos ejemplos ilustrativos. En 1960, la Costa Brava, y concretamente localidades como Lloret de Mar, experimentaron un notable descenso en la llegada de turistas británicos. Aunque las causas fueron diversas, uno de los factores fue el excepcional verano de 1959 en el Reino Unido, que redujo la necesidad de viajar al extranjero, mientras que la costa mediterránea sufrió una temporada climática muy adversa. Además, comenzaba a extenderse una imagen negativa de la Costa Brava: los escándalos de hoteles sin terminar, la contaminación de las playas, el mal estado de las carreteras, el mercado negro de divisas derivado del Plan de Estabilización de 1959... todas estas cuestiones, según *Editur*, estaban deteriorando el atractivo turístico de la costa de Girona.²⁶

25. *Editur. Documentación e información turística*. 1. N. 18. 15 de junio de 1960. ‘Mallorca. Argumento contra los escépticos’.

26. *Editur. Documentación e información turística*. 1. N. 21. 1960. ‘Análisis de una recesión’.

La principal cuestión era qué espacios del Mediterráneo se consolidarían como los principales destinos de ocio. Los responsables de *Editur*, por supuesto, abogaban por la primacía de España, oscilando entre el optimismo y el pesimismo, con momentos de incertidumbre seguidos de episodios de plena confianza. Desde su punto de vista, en 1962, Grecia representaba un competidor con enormes ventajas: sol, playas, islas paradisíacas e historia. Sin embargo, se argumentaba que no podía competir con España debido a su mayor distancia de los mercados del norte de Europa, a la imposibilidad de llegar en coche, a la falta de inversión privada en infraestructura hotelera, a los elevados costes de construcción y a la escasez de profesionales en el sector turístico. En todo caso, se consideraba un competidor menor: los 50.000 turistas internacionales que visitaron Grecia en 1960 apenas igualaban la cifra de visitantes que Mallorca había recibido ese mismo año.²⁷

Mientras en *Editur* se preocupaban de convertir el litoral español en el primer destino de ocio de Europa, los ‘travellers’ británicos ponían el foco en los cambios del paisaje y en la transformación cultural provocada por la llegada masiva de turistas de otras clases sociales. Toda esta cuestión se refleja en los recortes de prensa británica conservados en el Archivo General de la Administración en Alcalá de Henares, donde se evidencian las críticas dirigidas a quienes visitaban los complejos turísticos de la costa. Para estos ‘travellers’, estos espacios habían dejado de ser auténticamente españoles, porque la cultura local había desaparecido. Un ejemplo ilustrativo fue Tossa de Mar, que algunos periodistas describían como un destino completamente “cutre”. En 1968, el periodista Patrick Hamilton-Flint pasó por Tossa y denunció que en todos los restaurantes se servían “patatas con huevos fritos” al estilo británico y que las jóvenes dependientas de las tiendas no hablaban ni una palabra de español.²⁸

Sin embargo, los periodistas supuestamente cultos no permanecieron callados a la hora de ofrecer a los ‘travellers’ consejos sobre dónde podían ir para ‘escapar’ de estos espacios ‘inauténticos’. Se generó una especie de competición por ‘descubrir’ destinos alejados, tanto física como culturalmente, de los complejos turísticos. Entre las recomendaciones figuraban lugares como Logroño, donde aún era posible asistir a una feria tradicional sin la versión adulterada del flamenco que proliferaba en la Costa Brava.²⁹ No es de extrañar que *The Times* encabezara esta tendencia de las clases medias y altas, que optaban por retirarse del litoral en busca de un espacio que consideraban culturalmente más valioso. Un ejemplo característico de esta postura apareció en 1969, cuando Antonia Cardwell, indignada por lo que consideraba un desarrollo descontrolado de la Costa del Sol—con edificios altos, feos y abarrotados de turistas—, recomendó dirigirse al interior. Su elección fue Coín, un destino que, según ella, permitía viajar en el tiempo para experimentar la vida en plena naturaleza, sin coches y con la compañía de burros.³⁰

27. *Editur. Documentación e información turística*. 2. N. 80. 22 de septiembre de 1961.

28. *House & Garden*. Diciembre – Enero 1967 – 1968. HAMILTON-FLINT, Patrick. ‘What a Way to Go’

29. *Harrow Observer & Gazette*. 03/01/1969. ‘Off the Tourist Trail in Spain’.

30. *The Sunday Times*. 05/01/1969. CARDWELL, Antonia. ‘Off-beach’.

Para la gente que iba de vacaciones a destinos como Lloret, su experiencia no era la de sentirse incultos, sino la de disfrutar de un nuevo espacio de ocio donde podían acceder a una calidad de vida que en Inglaterra les resultaba inalcanzable. En 1968, por tan solo 44 libras esterlinas, un británico podía disfrutar de unas vacaciones de 15 días en Lloret de Mar con todo incluido. Los periodistas con simpatías por la clase trabajadora hablaban positivamente de Lloret: destacaban su playa, el paseo marítimo, las calas, la calidad de las piscinas, las terrazas, la comida y los espectáculos. Además, la oferta de actividades era variada: tenis, remo, equitación y muchos otros deportes, todo ello a solo dos horas de Manchester.³¹ Más aún, los turistas se asombraban de la comodidad y el lujo que podían permitirse por ese precio, algo impensable en su país. Esta percepción queda reflejada en el título de un artículo publicado a principios de 1969 que proclamaba: ‘Estamos desesperados por estar en España’. ¿La razón? Pues, por menos de 3 libras al día, se podía disfrutar de una habitación con ducha, baño privado y, a pocos metros del mar, una magnífica piscina.³² En definitiva, estos turistas dejaban atrás sus barrios, donde a menudo faltaban servicios básicos, para encontrarse en un lugar que les parecía de otro mundo.

A través de estas tres fuentes —*Travel Trade Gazette*, *Editur* y los recortes de prensa conservados en el Archivo General de la Administración—, podemos observar un cambio radical en la configuración del espacio turístico en España. En primer lugar, la expansión de los vuelos chárter y los aviones a reacción acortó las distancias físicas, facilitando la llegada masiva de turistas. Del mismo modo, se redujeron las distancias sociales: sectores de la población que antes no podían permitirse viajar comenzaron a acceder a los mismos espacios que, hasta los años 50 y 60, habían sido reservados a las élites. Los aeropuertos desempeñaron un papel fundamental en esta reestructuración y resignificación del espacio; especialmente en lugares como Mallorca, Girona o Alicante, donde se especuló y se urbanizó sin planificación alguna.

Mientras tanto, los ‘travellers’ británicos, reacios a la masificación, abandonaban estos destinos y se dirigieron hacia el interior en busca de espacios “puros”. De este modo, buscaban reforzar su identidad en contraste con el turismo de masas y procuraban reproducir un orientalismo más agudo que nunca.

Paradójicamente, estos complejos turísticos tan despreciados por ‘travellers’ y ecologistas, se convirtieron en espacios transformadores para quienes nunca habían salido de su país. En destinos como Lloret de Mar, estos turistas encontraron un estilo de vida y unas posibilidades de ocio que no podían alcanzar en sus lugares de origen. Y, sin lugar a duda, fue en España y en su costa mediterránea donde se consolidó este modelo de turismo accesible. De modo que el *Travel Trade Gazette*, *Editur* y los recortes de prensa en el Archivo General de la Administración son fuentes imprescindibles para acercarnos más a la historia social y espacial del turismo.

31. *Knaresborough Post*. 10/01/1969. ‘Pleasures of the Costa Brava’.

32. *Daily Sketch*. 04/01/1969. ‘No Wonder We Can’t Wait to Get to Spain’.

Turisme i cinema familiar: retrat del comportament social a les platges de la Costa Brava a través de les pel·lícules familiars conservades al CRDI (1926-1986)

Pau Saavedra Bendito
CRDI – Ajuntament de Girona

Resum

L'article analitza el valor documental del cinema familiar per estudiar l'evolució del turisme a les platges de la Costa Brava (1926-1986). Aquest cinema, centrat en moments feliços, mostra el pas de les platges d'espais d'elit burgesa a destinacions familiars massificades amb les vacances pagades dels anys 60. Les filmacions reflecteixen el canvi en hàbits socials i culturals, des de banyadors modestos fins a biquinis, i el paper central dels nens com a protagonistes de la memòria familiar.

Paraules clau: Cinema familiar, Turisme, Costa Brava, Platges, Vacances, Nens, Memòria, Cultura.

Resumen

El artículo examina el valor documental del cine familiar para estudiar la evolución del turismo en las playas de la Costa Brava (1926-1986). Este cine, centrado en momentos felices, muestra la transformación de las playas de espacios exclusivos para la élite burguesa a destinos familiares masificados con las vacaciones pagadas de los años 60. Las filmaciones reflejan cambios en los hábitos sociales y culturales, desde bañadores modestos hasta bikinis, y el protagonismo de los niños en la memoria familiar.

Palabras clave: Cine familiar, Turismo, Costa Brava, Playas, Vacaciones, Niños, Memoria, Cultura.

Abstract

In 1964, Robert Graves denounced mass tourism for its destruction of culture and nature in Mallorca. Sources like The Travel Trade Gazette and Editur document the tourism boom of the 1950s-60s, highlighting charter flights, urban speculation, and Spain's rise as a leading destination. This transformation caused social and cultural tensions, with the middle classes seeking more "authentic" spaces.

Keywords: Home movies, Tourism, Costa Brava, Beaches, Vacations, Children, Memory, Culture.

L'objectiu d'aquesta comunicació és posar de relleu el valor documental de les pel·lícules familiars com a font per a l'estudi de l'evolució del turisme a les platges del nostre entorn. En aquest sentit, cal destacar que les excursions familiars a la platja constitueixen un dels temes més recurrents en aquest tipus de pel·lícules. Prova d'això la tenim en l'anàlisi dels descriptors temàtics assignats al conjunt de pel·lícules familiars conservades al CRDI, on el terme "Platges" és un dels més repetits. El trobem concretament 109 vegades en un conjunt d'aproximadament 700 títols enregistrats en rotilles de pel·lícula en formats de 9,5 mm, 8 mm, Super-8 i 16 mm.

Per situar l'objecte d'aquest estudi, cal definir en primer lloc què entenem per cinema familiar o domèstic. En el seu article *El cine doméstico en la institución familiar* Roger Odin defineix aquest tipus de cinema com aquell realitzat "(...) por un miembro de una familia a propósito de personajes, acontecimientos u objetos ligados de una u otra manera a la historia de esa familia, y de uso preferente por los miembros de esa misma familia"¹. És a dir, que els membres de la família esdevenen al mateix temps els productors, els actors i els espectadors de les seves pel·lícules. Pel que fa als aspectes tècnics, podem dir que no existeix una planificació prèvia ni un discurs narratiu, sinó que la càmera es deixa endur de forma espontània per l'atenció d'aquell que mira a través de l'objectiu de la càmera. Tampoc no acostuma a haver-hi un muntatge posterior i en la majoria dels casos no existeix una banda sonora.

No hem de confondre el cinema familiar o domèstic amb el cinema amateur, en el qual sí que hi ha una voluntat creativa. En diversos fons de pel·lícules ingressats al CRDI conviuen tots dos tipus de cinema. Per citar només dos exemples, en el fons Antoni Varés trobem pel·lícules de ficció en les quals hi ha un argument o un guió més o menys elaborat, una caracterització dels personatges i un muntatge, mentre que en el fons Joaquim Puigvert predomina el cinema documental on existeix el propòsit de reflexionar al voltant d'un aspecte de la realitat per deixar-ne testimoni. Doncs bé, en tots dos fons també trobem pel·lícules familiars on el tema principal és la filmació d'un infant nadó en els seus primers mesos de vida.

Cronològicament situem el punt de partida d'aquest tipus de cinema l'any 1923, moment en què apareixen al mercat dos sistemes que permeten fer pel·lícules en l'àmbit domèstic: el Pathé Baby, en format de 9,5mm, i el de la companyia Eastman Kodak, en format de 16mm. Tots dos tenien en comú que feien servir pel·lícula en base d'acetat de cel·lulosa, un material segur, exempt del risc d'inflamabilitat que patien les pel·lícules de nitrat que es projectaven a les sales de cinema. Aquests sistemes es caracteritzaven també per emprar càmeres i projectors de petites dimensions, molt més manejables que els equips de 35 mm i d'un cost més assequible.

1. ODIN, Roger. "El cine doméstico en la institución familiar" dins *La casa abierta: el cine doméstico y sus reciclajes contemporáneos*, coord. per Efrén Cuevas Álvarez. 2010. P. 39-60.

El cinema familiar té un valor documental destacat, en tant que en permet conèixer com era la vida de les famílies en una època determinada. Ara bé, cal tenir en compte que aquestes imatges no ens dibuixen la realitat sencera. El que veiem són només els aspectes feliços d'aquestes vides, ja que (com passa també avui dia) la duresa i les contrarietats de la quotidianitat no acostumen a immortalitzar-se. És a dir, que el que mostren aquestes pel·lícules no és la realitat, sinó una recreació fictícia de la vida familiar construïda a partir d'elements reals. En el mateix article citat abans, Roger Odin ho expressa d'aquesta manera: *“La diégesis del cine doméstico es una recreación mítica del pasado vivido. Una ficción familiar nacida del trabajo de los destinatarios sobre elementos que no poseen por sí mismos ese carácter ficcional.”*

Aquestes filmacions se centren majoritàriament en els moments de celebració i de lleure que s'allunyen de la rutina quotidiana: el Nadal a casa, els batejos i les comunions, els viatges a l'estranger, les festes majors o les festivitats religioses com la Setmana Santa o el dia de Corpus i, en nombroses ocasions, les excursions a la platja.

Les primeres colònies de vacances

Pel que fa a les platges, podem afirmar que aquestes no han estat sempre un espai per al lleure durant el període estiuenc. Si fem un repàs a la premsa escrita del segle XIX en l'àmbit gironí, la majoria de referències a la platja tenen a veure amb naufragis, ofegaments o desembarcaments de vaixells en temps de guerra. No és fins a la darrera dècada del segle que comencem a trobar les primeres cròniques de societat referents a les vacances a la platja.

Pel que fa als testimonis gràfics, si observem el fons fotogràfic del CRDI, veurem que les primeres platges fotografiades a finals del s. XIX apareixen despoblades o ocupades per pescadors que feinegen a les barques. Hem d'avançar fins als anys 10 del segle XX per trobar els primers banyistes i els primers visitants que acudeixen a la platja amb el principal objectiu de gaudir de l'entorn.

Imatge. 1. Autor desconegut. [Banyistes a la platja en un indret no identificat, 1910-1920]. Fons Vila de Sarrià

És en aquest context cronològic en què apareixen les primeres pel·lícules familiars. Les més antigues conservades al CRDI corresponen al fons Josep Pérez Tolsanas, ingressat l'any 2020, procedent de la donació d'un dels seus nets, José Ignacio Pérez Flor. El fons recull un període que va des de 1926 fins a l'any 1958 aproximadament. Bona part de les pel·lícules dels primers anys (1926 i 1927) són filmacions en 9,5 mm de les vacances de la família a les platges de Llançà.

Josep Pérez Tolsanas (Girona, 1890 – 1960?) pertanyia a una d'aquestes famílies de la burgesia gironina pioneres en passar les vacances a la platja. Era descendent de la família Pérez Xifra: fill del militar Lluís Pérez Xifra (1862-1909) i d'Elvira Tolsanas Català (Girona, 1870 - Llançà, 1956). També era nebot de Josep Maria i Narcís Pérez Xifra. El primer, Josep Maria (1858-1944), era el propietari d'una farmàcia al carrer Abeuradors 2 i 4, coneguda no només pels seus productes farmacèutics, sinó també perquè hi tenien lloc assíduament tertúlies entre els prohoms i intel·lectuals de la ciutat. En aquesta mateixa farmàcia el fotògraf Valentí Fargnoli hi venia les seves postals i un jove Francesc Cambó hi va treballar de dependent abans de traslladar-se a Barcelona. Josep Maria Pérez Xifra fou, a més, senador per la província de Girona, president de la Societat Econòmica d'Amics del País i empresari de la construcció. A la seva mort, la seva esposa Pilar Perxés i Darner es posaria al capdavant dels negocis immobiliaris de la família i construiria, entre altres, el bloc Pérez Xifra de la Gran Via Jaume I. L'altre oncle, Narcís Pérez Xifra (1866-1940), era propietari d'una drogueria i botiga de comestibles a la Rambla de la Llibertat. Fou tinent d'alcalde a l'Ajuntament de Girona a principis del s. XX i es va casar amb Rosa Perxés Darner, germana de la seva cunyada, ambdues procedents de la família Perxés d'Agullana. Els Pérez Xifra eren, així mateix, nebots de l'enginyer Narcís Xifra Masmitjà, pioner en l'arribada de l'electricitat a Catalunya.

Poc sabem de Josep Pérez Tolsanas més enllà que va acabar els estudis de batxillerat l'any 1907 a l'institut de Girona i els estudis de farmàcia a la Universitat de Barcelona l'any 1913, una formació que li serviria per heretar la farmàcia del seu oncle. L'any 1928 es va casar amb Josefa Gómez Aleman, a l'església del Carme. Aquesta era neboda de Pompeu de Quintana i Serra, diputat a les Corts espanyoles, de la nissaga dels Quintana de Torroella de Montgrí. Algunes de les pel·lícules contenen imatges filmades a Can Quintana, actual seu del Museu de la Mediterrània. També existeix una pel·lícula filmada en una casa del carrer Portal Nou de Girona, possiblement la residència d'Albert de Quintana i Serra, que va ser alcalde de Girona en dues ocasions (1917-1918 i 1920-1921).

Així doncs, les famílies Pérez Xifra i Pérez Tolsanas formen part d'aquesta burgesia que va ser la primera en acostar-se a les platges per passar les vacances. Com diu Lluís Mundet i Cerdan, en la primera meitat del segle XX la Costa Brava es veu ocupada per una reduïda elit social: *“Un reduït nombre de turistes, però amb un elevat nivell cultural i econòmic i una gran sensibilitat pels valors patrimonials, s'apropia de part del territori, i s'inicia el seu procés d'elitització”*².

2. MUNDET i CERDAN, Lluís. “De l'estiueig dels forasters a la invasió dels visitants” dins *Revista de Girona*, n. 200. Maig-juny 2000. P. 107-116.

Un article del diari de Diari de Girona d'Avisos i Notícies de 21/08/1897³, titulat “*El veraneo en Llançà*”, descrivia com eren aquestes colònies de vacances i enumerava el conjunt de famílies que passaven l'estiu a Llançà, principalment de les comarques de Girona, però també de Barcelona:

“... el gran número de distinguidas familias que han venido a instalarse aquí, durante esta época, pertenecientes a la buena sociedad de Gerona, Barcelona y Figueras y otros puntos, mencionando tan solo, entre las muchas que siento no recordar, a la del notario señor Gay, la de la señora viuda de Rigau, la del catedrático de Figueras señor Pérez, la del teniente de carabineros señor Medrano, la del teniente coronel del mismo instituto señor Martí, la del procurador señor Puig de la Bellacasa; la del comandante de somatenes del distrito de Figueras señor Piserra y a las de Batlle, Giralt, Alegret, Pagés, Galter Salleras, Perxés, Fornés, Ferratjes, Massot, Gusiñer, Soler, Carreras, Boddalles y Llapart. La señora viuda de Veray con sus simpáticos sobrinos Lola y Ramón de Arana también ha pasado estos días entre nosotros.

Las familias de Dalfau, Plaja, Majuelo, Pérez Xifra, Tolsanas y otras, contribuyen poderosamente con su habilidad a hacer más grata la estancia de los forasteros en esta población, por tener residencia permanente en ella.”

A finals del s. XIX, la platja es veia com un espai amb propietats saludables on les famílies es podien allunyar dels maldecaps quotidians. El mateix article ho expressava d'aquesta manera:

“Diariamente la colonia de bañistas se reúne, entre once y doce de la mañana, en las casetas situadas junto al mar y formando allí numerosos corros sentados en la arenosa playa, transcurre rápidamente el tiempo en íntima y familiar conversación, comentándose los sucesos del día o las noticias recibidas por el último correo, en tanto que los señores bañistas aprovechan aquellos momentos preciosos para zambullir sus cuerpos en las aguas, de-sechando recuerdos tristes y olvidando, quizás, recientes desengaños”.

Imatge 2. Fons Josep Pérez Tolsanas.
Família a Llançà. [1926-1927]

3. *Diario de Gerona de Avisos i Noticias*. 21/08/1897. P. 7. <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=0000485056&page=7&search=>

Aquesta descripció és força coincident amb allò que veiem a les pel·lícules de Josep Pérez Tolsanas filmades 30 anys després, per la qual cosa suposem que en aquestes primeres dècades d'estiueig a les platges, el comportament social d'aquelles famílies, així com el paisatge de l'entorn, no va canviar gaire.

La democratització del període vacacional amb l'arribada als anys 60 de les vacances pagades va fer augmentar l'assistència a les platges i va canviar els hàbits de lleure. Aquests grups reduïts que s'organitzaven per jugar i realitzar excursions van donar pas al lleure unifamiliar. En les pel·lícules dels fons Pérez Tolsanas, Foto Lux i Antoni Varés, datades entre els anys 20 i principis dels 50, trobem moltes activitats de lleure col·lectives: concursos com els de salts de palanca o jocs tradicionals com l'empaitada d'ànecs i el pal enseuat.

En canvi, en pel·lícules posteriors veiem com aquestes comunitats d'estiuejants tendeixen a desaparèixer i donen pas a una imatge de la platja molt més propera a la que coneixem, la de la família amb les tovalloles, l'ombrel·la i els flotadors per als nens. De fet, els nens són els veritables protagonistes de les pel·lícules familiars. Podem pensar que el principal objectiu per a moltes famílies a l'hora d'adquirir una càmera ha estat precisament enregistrar els fills des que són nadons i durant el seu procés de creixement. Aquests records reforcen el nostre sentiment de pertinença a una família. Són el nostre passat, però també el llegat que deixarem als nostres descendents. L'aparició dels avis, de nosaltres mateixos quan érem nens, d'un entorn geogràfic i social que ha canviat, ens ajuda a visualitzar el pas del temps i a reforçar la nostra identitat. No hi ha pràcticament cap pel·lícula de platja en la qual no apareguin els nens. La seva presència empeny els adults al joc, i aquests mostren la seva vessant més infantil i rejuvenida. Aquesta idea connecta amb aquells moments feliços als quals fèiem referència

Imatge 3. Fons Foto Lux. *Família en una cala*. [1940-1945]

Imatge 4. Fons Jaume Curbet. [Família Curbet a la platja de Sa Conca. 1974-1975]

Del vestit de bany al biquini

Les imatges de platja ens permeten, doncs, conèixer com gaudia de l'estiu la societat de l'època, però hi ha també altres aspectes relacionats que podem abordar a través d'aquests documents, com per exemple, la reacció social davant la nuesa a les platges, i en especial la nuesa femenina. A través de la premsa és fàcil constatar com la moral catòlica del primer franquisme atacava durament la manca de decòrum en els vestits de bany i com, fins i tot, s'enviaven circulars prohibint ensenyar diverses parts del cos. En les pel·lícules dels fons Antoni Varés, Foto Lux i Francesc Solà dels anys 40, podem veure com només els nens portaven banyadors que mostraven el tors. Els homes i les dones s'abillaven amb vestits de bany que cobrien des dels genolls fins a les espatlles. En el cas de les dones, la part inferior del vestit acostumava a acabar en faldilla. L'any 1953 una d'aquestes circulars a què fèiem referència deia això:

"En cumplimiento de órdenes recibidas del Excmo. señor Ministro de la Gobernación y en consideración a la temporada de verano, en la que es necesario adoptar medidas de prevención conducentes a prohibir terminantemente cualquier extralimitación que, con motivo de baños o de mal entendidas prácticas higiénicas, pueden menoscabar el decoro público o la moralidad de costumbres, y con el fin de lograr esa finalidad de proteger las más elementales normas de pudor y decencia, este Gobierno ha tenido a bien reproducir las instrucciones dictadas en el año anterior sobre el particular y, en su virtud, prohibir terminantemente.

Primero. El uso de prendas de baño que resulten indecorosas, exigiendo que cubran el pecho y la espalda debidamente, además de que lleven faldas para las mujeres y pantalón de deporte para los hombres.

Segundo. La permanencia en playas, Clubs, Bares Restaurantes y establecimientos análogos, Bailen, excursiones y embarcaciones, en traje de baño, ya que éste tiene su empleo adecuado dentro del agua, y no puede consentirse más allá de su verdadero destino.

Tercero. Que hombres o mujeres se desnuden o vistan en la playa fuera de casetas cerradas para cambiar el traje de calle.

*Cuarto. Cualquier manifestación de desnudismo o de incorrección en el mismo aspecto, que pugne con la honestidad y buen gusto tradicionales entre los españoles."*⁴

Per posar-ho en un context internacional, en aquesta mateixa època ja existia el biquini i es publicaven fotos d'actrius de Hollywood amb el banyador de dues peces. Una imatge icònica és la de l'actriu Brigitte Bardot, que al Festival de Cannes de 1953 va posar en biquini a la platja. Aquesta peça de bany havia estat presentada per Louis Réard el 1946 i el seu nom feia referència a un dels atols de les Illes Marshall on l'exèrcit dels Estats Units va dur a terme diverses proves nuclears durant els anys 40 i 50, en referència al caràcter "explosiu" que tindria el seu impacte en la societat.

4. *Los Sitios de Gerona*. 17/07/1953. P. 2. <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=685477&view=hemeroteca&lang=ca>

Pel que fa als fons custodiats al CRDI, els primers biquinis apareixen en una pel·lícula del fons Narcís Sans de l'any 1955. Aquest fons no el podem incloure en el gènere de pel·lícules familiars, ja que Sans treballava principalment per encàrrec, tant per part de Televisió Espanyola com per part d'administracions com la Diputació de Girona i empreses privades.

Entre el conjunt de pel·lícules que van ingressar al CRDI el 1995 trobem alguns documentals, però aquest fons està constituït principalment per filmacions en brut o descarts de les seves pel·lícules. Així per exemple, en el documental de l'any 1955 titulat *Costa Brava* -realitzat amb tota probabilitat per a la promoció turística del nostre litoral- no hi trobem cap biquini, però sí en un dels descarts que creiem que formen part de la mateixa filmació. El documental està datat l'any 1955 i la datació dels descarts l'hem fet per comparació basant-nos en la presència d'uns patins de vela a la platja de la Mar Menuda de Tossa de Mar, que semblen els mateixos en tots dos documents. Doncs bé, en els descarts hi ha diversos plans de joves amb aquests patins de vela i noies que vesteixen aquesta peça. El patí de vela, també anomenat patí català pel seu origen, fou una embarcació d'esbarjo que es va fer molt popular en aquella època, no només a Catalunya, sinó també arreu d'Europa.

Imatge 5. Narcís Sans. *Costa Brava*. 1955

Imatge 6. Narcís Sans. [Descarts, 1955]

Sempre s'ha dit que els primers biquinis van arribar a la Costa Brava amb les turistes estrangeres, però ens resultaria difícil determinar quines persones provenen de l'estranger i quines són autòctones, simplement observant com van vestides.

El debat sobre la manera de vestir a les platges continua sent present en els anys posteriors. L'any 1964 es publica aquest article al diari Los Sitios de Gerona titulat *Fugaz aparición del mini-bikini en Cadaqués*:

*“Hemos sido informados que durante el pasado fin de semana una bañista, al parecer de nacionalidad francesa, se exhibió en Cadaqués, con un «mini-bikini». El primer día como fuera que iba, la citada señora, con un albornoz, nadie, apenas se percató del escueto traje de baño. Pero al día siguiente, al aparecer sin el albornoz, un agente de la autoridad rogó a la bañista, que se cubriera o qué de lo contrario abandonara la playa. Así lo hizo. El hecho ha sido muy comentado en Cadaqués”.*⁵

Més endavant, l'article continua parlant sobre la moda que arriba dels Estats Units de les “Dues peces menys una”, en referència al que coneixem com a topless. Als anys 80 el debat es trasllada a les platges nudistes. La premsa de l'època ja no era tan bel·ligerant amb aquest moviment, sempre que quedés restringit a determinades cales més o menys apartades. Un article titulat *Libertad y veto al nudismo deia el següent*:

*“Concretamente en nuestra Costa Brava, existe alguna cala donde se arrinconan sobre las rocas tomando el sol los cuerpos desnudos de hombres o mujeres, jóvenes o viejos, pues de todo hay, ¿Y qué ocurre? Pues que no hay patrón de embarcación marinera que se resista a llevar a sus amigos a contemplar el espectáculo”.*⁶

Aquest voyeurisme es fa palès en una pel·lícula familiar del fons Josep Antoni Arrayás Díaz a la cala de l'Illa Roja a Begur. Mentre ell filma la gent nua estirada a la sorra des de dalt del penya-segat, algú des de baix apunta al sol amb un mirall per tal que els reflexes el dissuadeixin de continuar filmant.

Imatge 7. Fons Josep Antoni Arrayás Díaz. [Don pollo a l'ast Callís. 1978-1983]

Als anys 80 arriba el topless, que elimina la part superior del biquini i permet a la dona mostrar el pit. El context de llibertat que arriba amb el final del franquisme i la transició democràtica fa que aquest fet no

5. *Los Sitios de Gerona*. 03/07/1964. P. 10. <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=1441112&view=hemeroteca&lang=ca>

6. *Los Sitios de Gerona*. 19/08/1981. P. 5. <https://pandora.girona.cat/viewer.vm?id=1489178&view=hemeroteca&lang=ca>

provoqui cap escàndol i s'assimili amb naturalitat. També en aquesta època es comencen a reivindicar algunes platges com a nudistes. L'exposició del cos de la dona, però, és un debat que ens ha acompanyat fins als nostres dies, i cal citar, per exemple, la controvèrsia que va suscitar no fa gaire a les platges franceses l'ús de l'anomenat burkini, peça que utilitzen algunes dones de confessió musulmana.

La massificació de les platges i la transformació del litoral

S'ha estudiat molt el fenomen de la transformació urbanística del litoral a partir del boom turístic. Com diem, als anys 60 ja no són només les famílies burgeses les que acudeixen a la platja, sinó que aquests espais es popularitzen i es comencen a massificar. La línia de la costa s'altera amb la construcció d'edificis d'apartaments, hotels i restaurants que canviaran per sempre la seva fesomia.

Aquesta transformació s'intueix en les pel·lícules del fons Francesc Solà a Sant Antoni de Calonge. La datació d'aquestes pel·lícules va des de mitjans dels anys 40 fins a principis dels 70. Tot i que molt sovint els plans són molt tancats i no ens permeten veure el paisatge que els envolta amb claredat, hi ha alguns fotogrames que són testimonis d'aquesta transformació.

Imatges 8 i 9. Francesc Solà Camps. [Sant Antoni de Calonge, 1960-1965]

No obstant, per seguir la transformació urbanística del litoral, les pel·lícules del fons Sans són una font imprescindible, aquells reportatges que realitzà per encàrrec per a promocionar les urbanitzacions que s'es-

taven construïnt al llarg de la Costa Brava. En són alguns exemples les urbanitzacions de Masnou a Platja d'Aro, les promocions a la Fosca de Palamós, el Puig-Rom de Roses o la urbanització Roca Grossa de Lloret de Mar.

Imatges 10 i 11. Narcís Sans. [Roca Grossa. Anys 60]

La platja com a *locus amoenus*

El contrast amb aquesta massificació el trobem en la platja en el període hivernal, on l'espai apareix buit de gent amb les barques varades a la sorra. Si entrem en el terreny de les obres de creació d'amateurs, han estat diversos els cineastes que han buscat en la platja una mena de *locus amoenus*, un paisatge idíl·lic oposat al caos de la ciutat i la vida moderna. La platja a l'hivern com a element estètic o bucòlic apareix en les pel·lícules de Joaquim Puigvert i Jordi Bosch Mollera: *Marinada*, *Costa Brava a l'Hivern* i *Curculla*, entre altres.

La platja recupera el seu estatus original allunyat de les incomoditats de la vida moderna: les cues a la carretera, la dificultat per trobar una plaça on aparcar el cotxe o un lloc per posar la tovallola. Aquest espai que a l'estiu ha perdut el seu encant el recupera durant l'hivern. L'escuma del mar o els reflexos de l'aigua tenen un component estètic que serveix als cineastes amateurs per experimentar amb el color i les formes.

Així doncs, a partir de les imatges de platja podem abordar diversos temes com el lleure de la burgesia, la moral de l'època, la massificació i urbanització descontrolada del litoral, etc. Aquesta és una de les principals

característiques de les pel·lícules familiars, que tot i no tenir una intenció documental, poden esdevenir una font important per a la recerca en àmbits com la història, la història de l'art, la sociologia, l'antropologia o el turisme.

Imatge 12. Jordi Bosch Mollera. *Costa Brava a l'hivern*. 1964

Empremtes del primer estiueig: l'inici de les exposicions virtuals de la Xarxa d'Arxius Municipals de la Diputació de Barcelona

Anna de Rocafiguera – Albert Rumbo – Jaume Enric Zamora

Resum

La Xarxa d'Arxius Municipals (XAM) va crear exposicions virtuals per difondre documents històrics. La primera, "Empremtes del primer estiueig" (2013), explorava el fenomen de l'estiueig a Catalunya amb 75 documents de 20 municipis, mostrant-ne l'impacte arquitectònic, social i cultural. L'objectiu és promoure la recerca, la història local i la participació ciutadana amb accés remot, fomentant la conservació i difusió del patrimoni.

Paraules clau: Arxius, XAM, Exposicions virtuals, Estiueig, Patrimoni, Història, Municipis, Documents.

Resumen

La Xarxa d'Arxius Municipals (XAM) creó exposiciones virtuales para difundir documentos históricos. La primera, "Empremtes del primer estiueig" (2013), exploraba el fenómeno del veraneo en Cataluña con 75 documentos de 20 municipios, mostrando su impacto arquitectónico, social y cultural. El objetivo es promover la investigación, la historia local y la participación ciudadana con acceso remoto, fomentando la conservación y difusión del patrimonio.

Palabras clave: Archivos, XAM, Exposiciones virtuales, Veraneo, Patrimonio, Historia, Municipios, Documentos.

Abstract

The Xarxa d'Arxius Municipals (XAM) launched virtual exhibitions to showcase historical documents. The first, "Empremtes del primer estiueig" (2013), examined the phenomenon of summer retreats in Catalonia through 75 documents from 20 municipalities, highlighting architectural, social, and cultural impacts. The aim is to promote research, local history, and citizen engagement with remote access, fostering heritage preservation and dissemination.

Keywords: Archives, XAM, Virtual exhibitions, Summer retreats, Heritage, History, Municipalities, Documents.

Tot buscant una eina de difusió

Comunicar i difondre els documents i els seus continguts són funcions essencials dels arxius municipals, com un dels equipaments culturals més propers a la ciutadania. Des de la Xarxa d'Arxius Municipals (XAM), coordinada per l'Oficina de Patrimoni Cultural (OPC) de la Diputació de Barcelona i, concretament des del Programa de Manteniment, que assisteix actualment 163 arxius d'ajuntaments de fins a 10.000 habitants, gestionats per un equip d'arxivers itinerants, teníem una assignatura pendent amb la funció de difusió cultural. Com podíem donar a conèixer i difondre els documents d'uns ajuntaments petits i no tan petits en un territori divers com és la demarcació de Barcelona, a través dels avantatges de la xarxa ?

Ens vam proposar conèixer quins recursos de difusió existien en l'univers del patrimoni documental en particular i del cultural en general. Vam anar localitzant recursos a la xarxa que ens van inspirar a concretar finalment el nostre projecte. I aleshores, vam materialitzar l'esquema del que havia de ser una exposició virtual de documents d'arxius municipals, amb un format eminentment visual per arribar al màxim nombre de públics de la xarxa.

Estructura de les exposicions virtuals

Aquestes exposicions virtuals que hem anat fent des de l'any 2013 han seguit la següent estructura. La presentació del tema escollit i tractat per part d'un expert. La mostra, que es redacta des de l'Oficina de Patrimoni Cultural de la Diputació de Barcelona i que té la funció d'explicar el context de la generació de la idea o el tema de l'exposició, així com el conjunt de documents municipals seleccionats pels arxivers itinerants. El nucli de l'exposició és la galeria d'imatges formada pels documents dels diversos arxius d'ajuntaments de l'esmentat Programa de Manteniment de la XAM. En aquesta part rau el valor afegit de mostrar documents de diversos ajuntaments, de geografia molt variada, que ajuden a copsar la riquesa de semblances, diferències i matisos diversos, tant formals com de contingut, que es tradueixen en documents textuais, projectes, plànols, fotografies, cartells, premsa local, etc. També hi trobem un mapa de localització dels documents en els municipis participants. I finalment, els crèdits de la mostra.

La primera exposició virtual

La primera exposició virtual que vam realitzar va ser a l'any 2013 centrada en el fenomen de l'estiueig amb el títol *Empremtes del primer estiueig* (El tema - Exposició virtual estiueig - Diputació de Barcelona (diba.cat), motiu pel qual hem decidit explicar aquesta experiència en el present seminari. L'exposició va reunir 75 documents procedents de 20 arxius municipals, amb una cronologia que anava des de finals del segle XIX fins a l'any 1936. La tria del tema responia al fet que es tractava d'un fenomen històric atractiu, suggeridor i encara no excessivament estudiat i difós, que va comportar notables canvis en diferents àmbits com l'arquitectònic, l'urbanístic, el social, el cultural i l'econòmic en nombrosos municipis catalans i que ha deixat fins als nostres dies algunes de les empremtes que recollia la mostra. El text del tema fou encarregat i redactat pel doctor Joaquim M. Puigvert, director de la Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona. Com a norma general d'aquestes exposicions, es pretén que l'autor relacioni en la mesura del possible aquesta presentació amb els documents de la mostra. La galeria d'imatges presentava els documents ordenats alfabèticament per municipis i, alhora, cronològicament.

Des del 2013 hem mantingut aquest esquema d'exposició virtual que hem evolucionat amb la creació d'àmbits temàtics que ordenen els continguts dels documents i l'elaboració d'un vídeo de curta durada que complementa el tema tractat amb la participació d'experts i testimonis escaients.

La galeria d'imatges

Com dèiem, l'exposició va reunir 75 documents procedents de 20 arxius municipals, amb una cronologia que anava des de finals del segle XIX fins a l'any 1936.

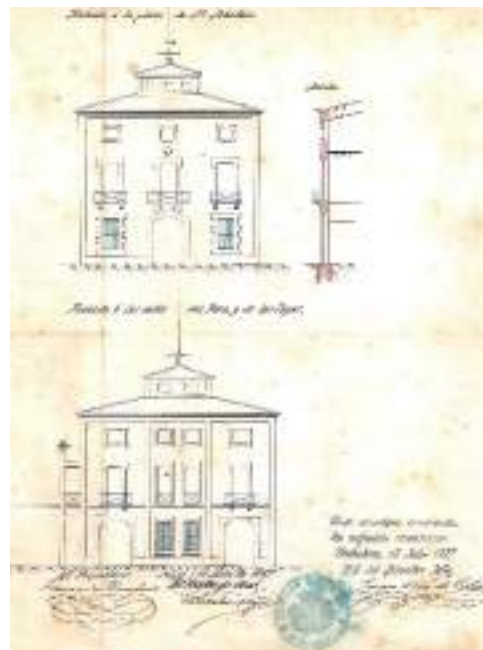
Els 20 municipis representats foren: Avià, Avinyó, Cabrera de Mar, Castellbell i el Vilar, Cercs, l'Esquirol, Figaró-Montmany, Gelida, Gualba, Llinars del Vallès, Moià, Prats de Lluçanès, Roda de Ter, Sallent, Sant Feliu de Codines, Sant Julià de Vilatorrada, Santa Maria d'Oló, Tiana, Tona i Vilada; com veiem, amb una distribució geogràfica força variada que va de la costa de les comarques barcelonines, passant per les comarques interiors properes a la ciutat de Barcelona, les comarques centrals i arribant al Prepireneu, de la demarcació de Barcelona.

Si fem una revisió dels documents presentats, tal com dèiem, en podem diferenciar les diferents tipologies presentades: projectes, plànols, documents textuais, fotografies, programes de festa major, cartells, premsa local, anuncis publicitaris, sempre relacionats amb el fenomen de l'estiueig.

A continuació, en presentem una petita mostra:

Torre de Graugés en construcció de la família Rosal, darrera dècada s. XIX, Avià. Arxiu Municipal d'Avià.

Projecte de can Rocafort, 1887, Moià. Arquitecte: Juan Vigo de Solans. Arxiu Municipal de Moià.

Donatius de la colònia d'estiuejants de la Festa Major, 1929, Sant Julià de Vilatorrada. Arxiu Municipal de Sant Julià de Vilatorrada.

Jugant a tennis, ca. 1900, Sant Julià de Vilatorrada. Arxiu Municipal de Sant Julià de Vilatorrada.

Projecte de la casa de Jaume Subirana, 1927, Tona. Arquitecte: Manuel Gausa Raspall. Arxiu Municipal de Tona.

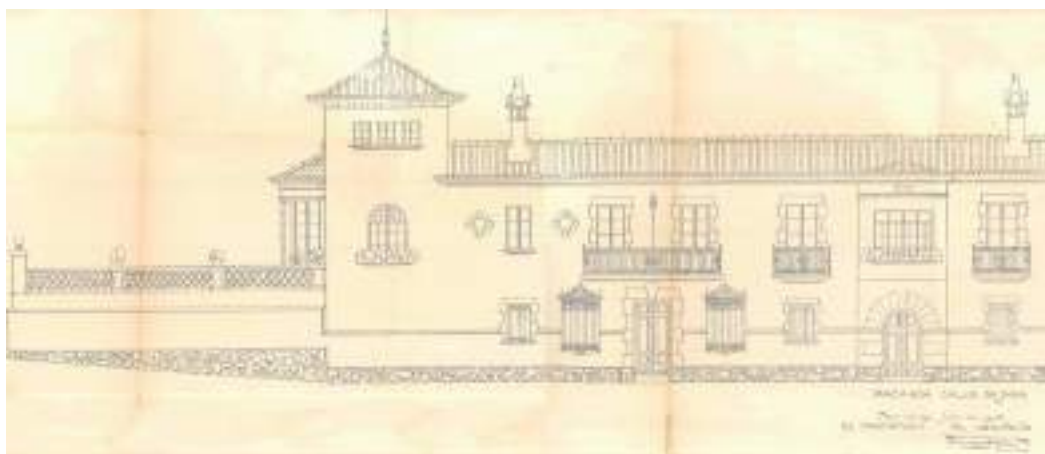
Anunci de l'Hotel Picancel, entre 1927 i 1936, Vilada. Arxiu Municipal de Vilada.

Hotel Picancel, Vilada. Arxiu Municipal de Vilada.

Projecte de casa de banys, 1926, Montgat (Tiana). Arxiu Municipal de Tiana.

Instància sol·licitant casa de banys, 1926, Montgat (Tiana). Arxiu Municipal de Tiana.

Anunci de venda de xalet en el programa de Festa Major de Gelida, 1927. Arxiu Municipal de Gelida.

Projecte de la casa de José Joaniquet, 1928, Sant Feliu de Codines. Arxiu Municipal de Sant Feliu de Codines.

A tall de conclusió: potencialitats de l'exposició virtual

L'exposició virtual que hem presentat té diferents funcions, usos i potencialitats:

- Donar visibilitat al treball en xarxa dels arxius municipals gestionats pels arxivers itinerants de la XAM, aprofitant l'accés en remot.
- Promoure més accions de comunicació i difusió per a la recuperació de la identitat i la història local, des de l'arxiu municipal (visites, itineraris, xerrades,...).
- Aprofundir en la temàtica del primer estiu de diferents vessants: històric, cultural, arquitectònic, urbanístic, social, sanitari, esportiu, de comunicacions, econòmic, turístic, tant a nivell local com supralocal.
- Compartir coneixement i fomentar la recerca per a interessats i investigadors locals i també amb un abast territorial més ampli.
- Fomentar les donacions de documents sobre la temàtica de cada exposició a l'arxiu municipal.

Podem concloure que aquesta exposició virtual que elaborem i presentem des de l'OPC cada any durant la Setmana Internacional dels Arxius, al voltant del 9 de juny, encara que tingui un plantejament senzill, esdevé la culminació d'uns arxius organitzats i mantinguts per l'equip d'arxivers itinerants de la Diputació de Barcelona, arxius que, a banda de ser accessibles per la mateixa administració municipal, també disposen d'aquesta eina de difusió per al conjunt de la ciutadania.

70 años de camping: Un viaje a través de la historia del camping en Catalunya

Dolors Vidal – Geraldine Barragán F. – Anamaría Carmona H. – Laura Toso

Resum

La història del càmping a Catalunya mostra la seva evolució d'una opció econòmica a una alternativa sostenible i familiar. Una recerca liderada per la Universitat de Girona recopila documentació històrica mitjançant fonts digitals, articles i fotografies, amb l'objectiu de preservar i difondre aquest patrimoni. Es destaca el paper dels càmpings catalans com a referents en qualitat i sostenibilitat, i es publicarà un estudi per accés públic.

Paraules clau: Càmping, Catalunya, Història, Sostenibilitat, Turisme, Documentació, Recerca, Qualitat

Resumen

La historia del camping en Cataluña refleja su evolución de una opción económica a una alternativa sostenible y familiar. Una investigación liderada por la Universidad de Girona recopila documentación histórica mediante fuentes digitales, artículos y fotografías, para preservar y difundir este patrimonio. Se destacan los campings catalanes como referentes en calidad y sostenibilidad, y se publicará un estudio de acceso público.

Palabras clave: Camping, Cataluña, Historia, Sostenibilidad, Turismo, Documentación, Investigación, Calidad

Abstract

The history of camping in Catalonia showcases its evolution from an affordable choice to a sustainable and family-friendly option. A study led by the University of Girona collects historical data from digital sources, articles, and photographs to preserve and share this heritage. Catalan campsites stand out as leaders in quality and sustainability, with plans to publish findings for public access.

Keywords: Camping, Catalonia, History, Sustainability, Tourism, Documentation, Research, Quality

La historia del camping en Catalunya, desde sus inicios como una opción económica y aventurera hasta su actual auge como una alternativa sostenible y familiar, refleja la evolución del turismo y la relación con la naturaleza. La Dra. Dolors Vidal, de la Facultad de Turismo de la Universidad de Girona, lidera una investigación en el marco del proyecto “Recopilació històrica del sector càmping a Catalunya” de la Asociación de Campings de Girona, con el apoyo de los establecimientos de campings catalanes. Este estudio se centra en la gestión documental online y la recolección de diversos materiales, como artículos de revistas, noticias, notas de prensa, y fotografías, para reconstruir la evolución del camping en Catalunya. El objetivo es crear un centro de documentación online que permita unificar y dar voz a los diversos actores del territorio, con la finalidad de preservar y difundir esta historia de manera accesible y duradera.

Objetivos

- Desarrollar una recopilación histórica del camping en Catalunya.
- Reconstruir la historia del camping desde la gestión documental.
- Desarrollar la gestión documental de la investigación para el libre acceso a la misma.

Introducción - Contexto

El camping en Catalunya no es solo una forma de alojamiento, sino que se ha convertido en un elemento esencial de la historia turística de la región. A lo largo de las décadas, el concepto de “camping” ha experimentado una transformación constante, reflejando cambios en los tipos de usuarios, su conexión con la naturaleza y el papel que desempeña como promotor de experiencias en el entorno natural. Esta investigación se embarca en un viaje a través del tiempo, explorando hitos históricos clave para el camping en Catalunya.

Esta investigación ha sido posible gracias a la valiosa colaboración entre la Asociación de Campings de Girona¹, el grupo de investigación *Laboratori Multidisciplinar de recerca en turisme* perteneciente al INSETUR² y el grupo de investigación ONIT³ de la Facultad de Turismo de la Universidad de Girona, quienes establecieron un convenio para el desarrollo de la investigación sobre a la “*Recopilació històrica del sector càmping a Catalunya*”.

1. Asociación de Campings de Girona. (s. f.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://campingsingirona.com/es/>

2. Instituto de Investigación en Turismo INSETUR. (s. f.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://www.udg.edu/es/instituts/insetur>

3. Universitat de Girona. (s. f.). *Xarxes organitzatives, innovació i desenvolupament d'estratègies i productes turístics ONIT*. Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://www.udg.edu/ca/grupsrecerca/ONIT>

Para comprender la evolución del camping en Catalunya, es fundamental sumergirse en un análisis exhaustivo de la temática desde la gestión documental⁴. El grupo de investigación se enfoca en la recopilación histórica realizando una búsqueda de información por medio de la gestión documental, abordando el concepto de “camping” desde sus antecedentes hasta la actualidad, reconstruyendo la historia del camping en Catalunya, priorizando información histórica online y digitalizada de diversas fuentes, garantizando la calidad, fiabilidad y preservación de la misma.

Dentro de los principales temas abordados en la historia del camping se relacionan una amplia gama de aspectos, desde los tipos de usuarios y su vínculo con la naturaleza, hasta el rol promotor de experiencias que genera el entorno natural. En este recorrido identifica el notable reconocimiento que han alcanzado los campings catalanes a nivel nacional e internacional posicionándose como referentes en calidad y sostenibilidad. Su historia se enriquece con hitos que reconstruyen el relato que genera impacto en la región, narrando su evolución desde las tiendas de campaña hasta las modernas y lujosas instalaciones, con amplios servicios que hoy en día se ofrecen en las instalaciones de los campings. Este estudio permite poner en evidencia la evolución del equipamiento de los complejos turísticos, complementado por las innovaciones que han impulsado su crecimiento, destacando el valor social y cultural del camping en Catalunya.

En resumen, esta investigación ofrece una mirada profunda y detallada a la historia del camping en Catalunya a través de la gestión documental, con un enfoque sistemático y riguroso, que explora la evolución del concepto, su impacto en la región y su papel como referente en calidad y sostenibilidad.

Desarrollo - metodología

El proyecto busca reconstruir la historia de los campings en conmemoración de sus 70 años de existencia, en colaboración entre la Universidad de Girona y la Asociación de Campings de Girona. Para este fin, se lleva a cabo una exhaustiva búsqueda de fuentes de información institucionales, públicas y académicas, así mismo se realiza una recopilación de datos organizados cronológicamente en una línea de tiempo, abarcando todas las fuentes consultadas, con un índice general que destaca los temas más relevantes.

La investigación se enriquece con el acercamiento de 36 campings de la región, permitiendo obtener una visión amplia y diversa del panorama histórico del camping en Catalunya con el meticuloso proceso de gestión del archivo fotográfico, llevando a cabo reuniones para facilitar el acceso a documentos de gran relevancia para el estudio.

4. ISO 15489-1. (2016). *Information and Documentation Records Management. Part 1: Concepts and principles*. Recuperado de [https://www.informacionpublicapgr.gob.sv/descargables/sia/normativa-internacional/GEStexto1\(CS\).pdf](https://www.informacionpublicapgr.gob.sv/descargables/sia/normativa-internacional/GEStexto1(CS).pdf)

La información seleccionada de las bases documentales se filtra y se redacta a partir de un índice general y cronológico de tres capítulos, divididos en subtemas como deporte, cultura, turismo, promoción, eventos e infraestructura; se contemplan elementos académicos, documentos investigativos y otros estudios relacionados con el turismo y el camping. Los resultados de esta investigación se publicarán en formato editorial impreso y en formato digital de acceso público.

Proceso metodológico

1. Definición del alcance y objetivos: Reconstrucción de la historia del camping para la conmemoración de los 70 años de historia usando la gestión documental para su desarrollo.
2. Identificación de fuentes de información: Realización de la búsqueda online de fuentes institucionales, privadas de acceso público y académicas. Contacto con los campings para recopilar información.
3. Recopilación y análisis de información: Construcción de una línea de tiempo de la información relacionada con la palabra “camping”, agrupando en su totalidad todas las fuentes consultadas, referenciándolas. A partir de la información recogida se construye un índice general denotando los temas mencionados en esta extracción primaria de información.
4. Elaboración de la recopilación histórica: Primero, se realiza un filtro para catalogar y extraer la información relevante; segundo, se realiza la redacción de 3 capítulos (*cronológicos*) los cuales serán los ejes del documento final, estos a su vez se dividen en subtemas agrupados por afinidad (*ej: deporte, cultura, turismo, etc.*), y se seleccionan los momentos más relevantes del camping; tercero, se realiza una integración a los capítulos de contenido académico.
5. Difusión de la investigación: Se realiza la presentación y publicación de los resultados en un formato editorial (libro) y digital con acceso público.
6. Divulgación en medios de comunicación: Difundir los resultados de la investigación en medios de comunicación especializados en turismo y camping.
7. Gestión documental: Se realiza la gestión documental para organizar y almacenar la información recopilada en el drive, que está catalogada por tipologías (*periódicos y revistas, artículos, fotografías y audiovisuales*). Se garantiza la conservación de la información recopilada en una base de datos facilitando el acceso a todo el público.

Diagrama general de la investigación (Metodología, tiempo, equipos y acciones)

Diagrama 1. Elaboración propia.

La temporalidad de la investigación se desarrolla desde octubre de 2023 hasta junio de 2024 con una proyección editorial. Se establecieron los siguientes tiempos de trabajo:

Diagrama cronograma del proyecto y actividades

Diagrama 2. Elaboración propia.

a. Roles y equipo

El equipo de investigación se compone de becarios y docentes de la Facultad de Turismo de la Universidad de Girona, quienes aportan una estructura integral y experiencia para la consolidación de la recopilación documental. Se sentaron las bases desde diferentes alcances: 1. Red de contactos para acceder a toda una gama de documentos; 2. Capacidad en el manejo de las plataformas de archivos documentales; 3. Conocimientos en la historia y la práctica del turismo; 4. Atención al detalle y coherencia de fuentes documentales. Por otra parte, está la Asociación de Campings que permite el acceso a archivo fotográfico, información de relevancia y contacto con diferentes campings de la región.

b. Selección de fuentes

Se realizó a partir de criterios establecidos conjuntamente con una selección de fuentes de carácter regional desde periódicos, revistas y noticias oficiales de estado, periódicos locales de diferentes zonas de Catalunya, publicaciones de las Asociaciones y clubes, Bases de datos de artículos científicos y revistas especializadas en turismo y hemerotecas.

Se establecieron criterios objetivos para la selección de fuentes, priorizando la credibilidad y la relevancia histórica. Se indagó en repositorios institucionales y se consideraron diversos formatos como informes gubernamentales, revistas y periódicos oficiales locales. Se aseguró la exactitud cronológica y se seleccionaron elementos relevantes relacionados con el camping. Se mantuvo la neutralidad en la extracción de la documentación y se verificó la fiabilidad mediante referencias y enlaces públicos.

Como parte de la prueba piloto, se inició una búsqueda desde el ámbito local (Girona) hacia lo más general. Se seleccionó el repositorio Regira como base documental debido a su extensa colección de documentos sobre la provincia y de libre y fácil acceso. Esta elección permitió familiarizarse con la gestión de archivos digitales, una oportunidad que no siempre está disponible en otros buscadores que no ofrecen acceso digital a ciertos documentos.

Fuentes documentales consultadas				
Nombre de la Fuente	Detalle	Criterio de selección	Tipo de consulta	Documentos seleccionados
Regira Repositori documental de Girona ⁵	Es un repositorio cooperativo de la Diputación de Girona que contiene noticias y hechos históricos.	Credibilidad: periódicos y fuentes oficiales locales e incluye normativas de Girona. Exactitud: engloba diversos periódicos y revistas de las comarcas del Gironés, Relevancia histórica: contiene acontecimientos importantes.	Digital	Archivos digitales de periódicos, revistas, Fotografías, Boletines oficiales, publicidad.

Fuentes consultadas: 1. *Butlletí Oficial de la Província de Girona*; 2. *Hora Nova: periòdic independent de l'Empordà*; 3. *Àncora: setmanari de la Costa Brava*; 4. *Diari de Girona*; 5. *Mar i Montanya Butlletí del Centre Excursionista*; 6. *Misión*; 7. *La Comarca d'Olot*; 8. *Llum i Guia*; 9. *Gaceta D'Olot*; 10. *Acció ciutadana: setmanari republicà d'esquerra catalana*; 11. *Emporda Federal setmanari*; 12. *Ciutat d'Olot: setmanari d'informació catalanista republicà*; 13. *Esquerra*; 14. *La Tradició catalana: setmanari catòlic*; 15. *AEEPA Portaveu de l'Agrupació Excursionista Esportiva Penya Alegre*; 16. *Bancari olotí: butlletí trimestral del Sindicat de Treballadors del Crèdit i de les Finances*; 17. *¡Arriba España! semanario de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S.*; 18. *Ampurdán: semanario comarcal de FET y de las JONS*; 19. *Vida Parroquial portaveu mesal de Figueres*; 20. *Canigó sports: revista literaria cultural deportiva*; 21. *Miranda: boletín del Centro Cultural de Llansà*; 22. *Turissa revista mensual*; 23. *Ressorgiment*; 24. *La Garrotxa, el semanario de Olot*; 25. *Rufaca publicació d'Amics de la Cerdanya*; 26. *L'Olotí Setmanari d'informació i opinió de la Garrotxa*; 27. *L'Escalenc butlletí cultural i informatiu*; 28. *El Carrilet la revista de la Vall d'Aro*; 29. *Tallaferro: Revista d'opinió i informació vilatana*; 30. *Drecera butlletí de la Colla Excursionista Cassanenca*; 31. *El Pont Nou, l'informatiu de la vall de Camprodo*; 32. *Doble set informació i opinió de la Garrotxa*; 33. *El Punt. Edició Alt Empordà*; 34. *El Rec clar: revista de Vidreres*; 35. *Revista municipal Aguae: Caldes de Malavella*; 36. *La Punxa*; 37. *La Farga revista de Salt*; 38. *Es Pedrís Llarg: revista d'informació municipal i cultura de Begur*.

5. Biblioteca de Girona. (n.d.). Regira. Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://www.bibgirona.cat/regira>

La Vanguardia Hemeroteca ⁶	Contiene noticias de diferentes épocas, temas y autores, así como reportajes, entrevistas y análisis.	Credibilidad y fiabilidad: periódicos y fuentes oficiales con información corroborada.	Digital	Archivos digitales de periódicos, revistas, Fotografías, publicidad.
Hemeroteca digital de Barcelona ⁷	Acceso abierto a investigadores y al público en general para consultar títulos digitalizados de prensa histórica.	Credibilidad y fiabilidad: periódicos y fuentes oficiales con información corroborada. Relevancia histórica y coherencia cronológica: Testimonio de la actividad periodística de la ciudad y una de las muestras más completas que se conserva del periodismo.	Digital	Archivos digitales de periódicos, revistas, Fotografías, publicidad.
Fuentes consultadas: 1. <i>Barcelona Atracción</i> ; 2. <i>Diari de Barcelona</i> ; 3. <i>Noticiero universal</i> ; 4. <i>Solidaridad nacional</i> ; 5. <i>Hojas de lunes</i> , 6. <i>Periódico La Vanguardia</i> , 7. <i>Suplemento de La Vanguardia</i> , 8. <i>Revista “Vivir” de La Vanguardia</i> , 9. <i>Edición Especial de La Vanguardia</i> .				
Filmoteca de Catalunya	Disponen de medios que permiten acceder a documentales, videografía y cinematografía de Catalunya.	Credibilidad y fiabilidad: es el principal referente documental de la Generalidad de Catalunya para la investigación fílmica.	Digital	Base de datos de producciones audiovisuales sobre los campings en Catalunya.

6. *La Vanguardia* Hemeroteca. (n.d.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://hemeroteca.lavanguardia.com/>

7. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. (n.d.). Hemeroteca digital. Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://ahcbdigital.bcn.cat/es/hemeroteca>

Arxiu documental Catalunya ⁸	Recupera documentación de carácter privado que posee un valor testimonial y significativo para comprender la historia nacional.	Relevancia histórica: contiene la historia nacional. Fiabilidad: adscrito al Departamento de Cultura dentro de la Dirección General del Patrimonio Cultural. Integrado en el Sistema de Archivos de Catalunya (SAC), siendo el principal de los Archivos de la Generalitat de Catalunya.	Digital	Archivo fotográfico, postales.
Documentos de Asociación de Campings de Girona	Acceso a diversidad de documentos de diferentes campings asociados.	Fiabilidad: aportan documentos de sus archivos locales, facilitando información de fuentes primarias.	Digital impresa	Libros, Fotografías, folletos, documentos institucionales.
Artículos académicos e informes estadísticos	Contexto internacional sobre historia relación turismo y camping.	Fiabilidad: Artículos indexados en base de datos e informes estadísticos oficiales. Credibilidad: Artículos científicos con revisión por pares e información oficial de organismos nacionales e internacionales.	Digital	Artículos científicos, informes estadísticos nacionales e internacionales.
TDX (Tesis Doctorales en Red)	Compendio de tesis doctorales leídas en universidades catalanas y otras comunidades autónomas.	Fiabilidad y credibilidad: Gestionado y coordinado por el Consorci de Serveis Universitaris de Catalunya (CSUC).	Digital	Tesis doctorales que desarrollan temas de turismo, campings, políticas turísticas, historia del desarrollo turístico de Catalunya.

8. Arxiu Nacional de Catalunya. (n.d.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://anc.gencat.cat/es/inici/>

Fuentes consultadas: 1. Web of Science; 2. Scopus; 3. ProQuest, 4. Google Scholar, 5. Eurostat, 6. Instituto Nacional de Estadística de España, 7. Instituto de Estadística de Catalunya, 8. Filmoteca de Catalunya, 9. TDX Tesis Doctorals en Xarxa.

Tabla 1. Elaboración propia.

c. Recopilación de documentos

Frente a este punto se llevó a cabo una selección minuciosa de los documentos recopilados, priorizando aquellos que aportan mayor valor histórico, centrándose en aspectos como cultura, patrimonio, gastronomía, sostenibilidad y evolución de servicios. Se realizó una búsqueda exhaustiva en plataformas de revistas, periódicos y archivos públicos de Catalunya y Girona, utilizando términos clave como “camping” + “turismo”. Se recopilaron documentos de interés como artículos científicos, revistas de turismo y noticias relevantes.

d. Catalogación de la información

Se llevan a cabo acciones secuenciales para la catalogación de la información. Comienza con el enfoque en la “historia del camping en Catalunya”, seguido por la creación de un índice general cronológico y temático dividido en tres capítulos, estructurado de manera cronológica y un capítulo especial de contexto general, políticas y promoción turística. Se realiza una búsqueda exhaustiva de noticias e información en buscadores y plataformas específicas. Se selecciona la fuente más relevante y se extrae la información principal, que se transcribe en una línea de tiempo junto con

su fuente correspondiente. Posteriormente, se filtra la información para identificar lo más relevante para la investigación. Finalmente, toda la información seleccionada se redacta y organiza en el documento final.

Capítulos de la Investigación Recopilació històrica del sector càmping a Catalunya

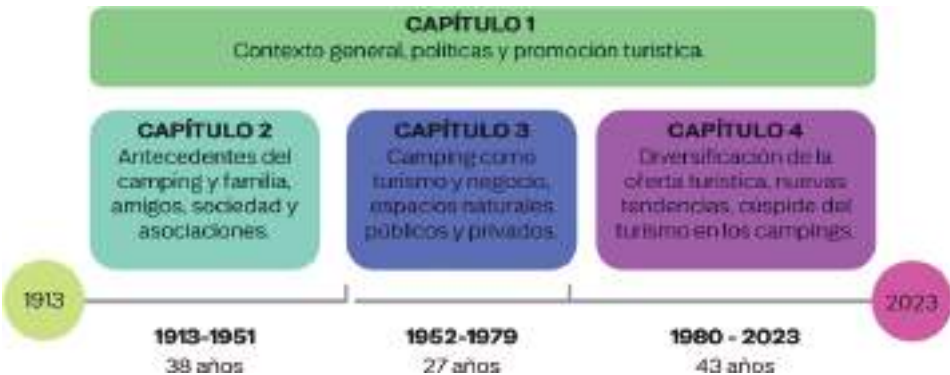

Diagrama 3. Elaboración propia.

e. Colaboración con otras entidades y aliados

En términos de colaboración con otras entidades, se establecieron alianzas con apoyo de la Asociación de Campings de Girona para la adquisición de registro fotográfico, libros, documentos de valor documental, etc. A continuación, se mencionan las entidades colaboradoras y aliados:

i. *Asociación de Campings de Girona*

Se estableció una colaboración estrecha con la Asociación de Campings de Girona para solicitar la recolección de archivos fotográficos y documentales de los establecimientos de camping en la región. Se definieron criterios para la selección y catalogación de estas fotografías.

ii. *Asociación de Campings de Girona*

Complementario a esto la Asociación de Campings colaboró con la gestión de reuniones con algunos campings de Catalunya para socializar el proceso de investigación que se realiza y así mismo solicitando aportes de archivo documental para lograr adquirir más documentación de importancia haciendo un esfuerzo por recopilar integralmente la historia del camping.

iii. *Colaboración con otros archivos*

Se organizó una sesión de trabajo con empresarios del camping para compartir hitos y temas relevantes que pudiesen contribuir a la reconstrucción de una línea de tiempo completa sobre la evolución del camping en Catalunya. Se documentaron las aportaciones recibidas durante esta sesión.

f. Construcción de documento final - producto de investigación

Se desarrolló un documento final en castellano, pasando por una revisión y, una vez aprobado, se procedió a sacar un producto editorial impreso donde se adjunta la información consolidada de 200 páginas aproximadamente. Se creó un gran producto que permitirá tanto al público en general como a investigadores o empresarios del turismo tener una mirada retrospectiva del camping en Catalunya y adquirir en detalle cualquier texto de interés del libro y de sus fuentes bibliográficas.

g. Preservación y catalogación

Se siguen los estándares técnicos actuales para la preservación y catalogación del archivo documental y fotográfico. Esto incluye la digitalización de los documentos y fotografías, si es requerido, la asignación de metadatos descriptivos y su respectivo almacenamiento en un centro de documentación digital seguro y accesible tanto en la Universidad de Girona como en la Asociación de Campings de Girona. Se emplearon herramientas para garantizar la integridad y accesibilidad a largo plazo de los archivos. Se registrará esta investigación y será publicada con su respectivo ISBN para facilitar búsqueda y acceso.

Resultados y discusión

Dada la investigación, el camping en Catalunya tiene una rica y extensa historia que contiene años de historias, experiencias y acontecimientos que permitieron una evolución del turismo de naturaleza acompañado de la innovación frente a los servicios ofrecidos en el camping, adaptándose a los cambios sociales, económicos y culturales. Para comprender y gestionar adecuadamente esta investigación tan compleja, se realizó un análisis DAFO (Debilidades, Amenazas Fortalezas y Oportunidades) para reflexionar acerca del estado del desarrollo de la investigación.

Matriz DAFO de la Investigación <i>Recopilació històrica del sector càmping a Catalunya</i>	
Debilidades: La dispersión de la información sobre la historia del camping en Catalunya en diferentes archivos y publicaciones, dificultando su acceso para la investigación y la divulgación; la ineficiencia de los buscadores y plataformas digitales que dificultan el acceso a la información; la falta de recursos humanos y financieros en las instituciones encargadas de custodiar la información del camping en Catalunya; la limitada disponibilidad presupuestaria para el proyecto, lo que dificulta la gestión documental exhaustiva; el bajo conocimiento público sobre la historia del camping en Catalunya, lo que reduce su potencial turístico y cultural; y la necesidad de capacitación en gestión documental para manejar adecuadamente la documentación adquirida.	Fortalezas: La riqueza y diversidad de la historia del camping en Catalunya, que constituye un valioso patrimonio cultural; la existencia de numerosas fuentes documentales, a pesar de su dispersión, incluyendo archivos, repositorios, publicaciones y testimonios orales; el interés del sector del camping en Catalunya por conocer y preservar su historia; y la capacitación en gestión documental, que proporciona un soporte efectivo para el desarrollo y acceso a la información histórica para futuros investigadores, empresarios y el público en general.

Amenazas: La pérdida de información debido a la falta de un sistema de gestión documental adecuado; el desinterés del público y los campings por la historia del camping en Catalunya, dificultando su valorización y difusión; y la competencia de otros destinos turísticos con una historia de camping más establecida, lo que puede afectar la atracción de turistas a Catalunya.	Oportunidades: El creciente interés por la historia del camping, impulsado por la sostenibilidad y la disminución del impacto negativo del turismo; el desarrollo de las tecnologías de la información y comunicación (TIC), que ofrecen herramientas para una gestión documental más eficiente; y el potencial turístico y cultural del camping en Catalunya, que puede inspirar nuevos productos y servicios turísticos, así como actividades educativas y culturales.
---	--

Tabla 2. Elaboración propia.

Conclusiones

El estudio resalta los desafíos y las oportunidades clave en la gestión documental del camping en Catalunya, destacando la importancia de la integración de tecnologías de la información y la comunicación (TIC) para mejorar el acceso y la centralización de la información dispersa sobre la historia del camping en la región. Se enfatiza la necesidad de establecer un centro especializado de documentación público que incluya el turismo como un aspecto fundamental, dado el papel histórico de Catalunya como destino turístico europeo destacado.

Se subraya el potencial del camping en Catalunya para la investigación y el desarrollo de productos y servicios turísticos sostenibles, así como para la promoción de la identidad y el estilo de vida asociados al camping.

Se propone un plan estratégico ambicioso que involucra a la universidad, asociaciones de campings y campings individuales para mejorar la gestión documental mediante la consolidación de recursos humanos, financieros y tecnológicos, con el objetivo de crear un repositorio digital único que preserve y difunda la información histórica y de gestión relevante. Esta estrategia no solo busca contrarrestar la pérdida de información y el desinterés del público, sino también maximizar el potencial turístico y cultural del camping en Catalunya, contribuyendo a diversos campos de investigación como el turismo, la historia y el marketing.

Camí de Ronda®. La travessa a peu de la Costa Brava per etapes. De la recerca arxivística a la creació d'un producte turístic d'èxit

Daniel Punseti

Resum

El Camí de Ronda® és una ruta turística per etapes que ressegueix els camins tradicionals de la Costa Brava i Costa Vermella. Fruit d'una recerca històrica i arxivística rigorosa, inclou diverses modalitats adaptades al públic. Triptek Solutions gestiona directament aquest projecte sostenible, que reinverteix l'1% dels beneficis en el territori. Rutes autoguiades, serveis i mapes específics completen una experiència única i respectuosa amb el medi ambient.

Paraules clau: Camí de Ronda, Costa Brava, Rutes turístiques, Recerca històrica, Sostenibilitat, Autoguiades, Mapes, Patrimoni.

Resumen

El Camí de Ronda® es una ruta turística por etapas que sigue los caminos tradicionales de la Costa Brava y Costa Vermella. Basado en una investigación histórica y archivística rigurosa, incluye diversas modalidades adaptadas al público. Triptek Solutions gestiona directamente este proyecto sostenible, que reinvierte el 1% de los beneficios en el territorio. Rutas autoguiadas, servicios y mapas específicos completan una experiencia única y respetuosa con el medio ambiente.

Palabras clave: Camí de Ronda, Costa Brava, Rutas turísticas, Investigación histórica, Sostenibilidad, Autoguiadas, Mapas, Patrimonio.

Abstract

Camí de Ronda® is a staged hiking route following traditional trails along the Costa Brava and the Costa Vermella. Built on thorough historical and archival research, it offers various tailored options. Managed by Triptek Solutions, this sustainable project reinvests 1% of profits into the region. Self-guided routes, dedicated services, and detailed maps create a unique and environmentally friendly experience.

Keywords: Camí de Ronda, Costa Brava, Hiking routes, Historical research, Sustainability, Self-guided, Maps, Heritage.

La utilització de mètodes de recerca històrica entre els quals destaca la recerca arxivística, ha permès assentar unes bases sòlides sobre les quals s'ha fonamentat la creació d'un producte turístic vinculat al viari tradicional, als camins costaners i al destí Costa Brava i Costa Vermella (litoral rossellonès). Ens referim al producte *Camí de Ronda®*, *la travessa a peu de la Costa Brava per etapes*, i per tal de comprendre la seva gènesi, el mètode utilitzat i la creació del mateix producte cal que dividim el present escrit en dues parts ben diferenciades. En concret, en un primer apartat detallarem la composició del producte i en una segona part els mètodes de recerca arxivística utilitzats per a crear-lo.

Camí de ronda® La travessa a peu de la Costa Brava per etapes

La ruta del Camí de Ronda® és un recorregut per fer a peu que ressegueix els antics camins litorals de la Costa Brava i de la Costa Vermella, des de Blanes fins a Portbou i des de Cervera fins a Cotlliure i Argelers. La gran majoria del recorregut transcorre per corriols estrets només aptes per a circular-hi a peu, amb desnivells, pujades i baixades contínues i a vegades una mica tècniques. En algunes ocasions també passa per passejos marítims, platges i trams completament plans.

El producte està subsegmentat en diferents recorreguts com a resposta als estudis de mercat i a les anàlisis econòmiques realitzats en relació al poder adquisitiu dels usuaris, la disponibilitat i el grau de coneixement del medi natural. Així diferenciem:

- Camí de Ronda® Integral amb inici a Blanes i final a Portbou (Costa Brava) amb una extensió del recorregut fins arribar a Cotlliure i Argelers (Costa Vermella). Consta de 19 etapes fins a Portbou (239km) i de 2 o 3 etapes més des de Portbou fins a Cotlliure o Argelers seguint el sentier Littoral (43,5km).
- Camí de Ronda® Lineal amb inici a la població de Sant Feliu de Guíxols i final al poble de Begur, ruta de 43 km que es pot realitzar en 2 o 3 dies.
- Camí de Ronda® Circular (140km) amb inici i finalització a la ciutat de Girona. Travessa el massís de les Gavarres, la plana del gironès, el massís de l'Ardenya, el litoral des de Sant Feliu fins a Begur, la plana del Baix Empordà, i la zona nord de les Gavarres passant pel santuari dels Àngels.
- Camí de Ronda® Weekend Light amb inici a la població Palamós i final a Tamariu, ruta de 18 km que

es realitza en 2 dies. Destinada a famílies i usuaris novells que s'introdueixen en la pràctica de l'excursionisme per etapes.

Totes les rutes són autoguiades i es poden realitzar per lliure (pack free) o bé de manera organitzada contractant els serveis que desitgi l'usuari com ara allotjaments de diverses categories en règim de mitja pensió, transport de maletes entre hotels, guies, trasllats de passatgers, lloguer de GPS,...

De la mateixa manera que s'ha creat la ruta, conjuntament amb els serveis cartogràfics de l'Editorial Alpina i els coneixements tècnics de l'Editorial GeoNomada també s'han publicat mapes cartogràfics específics que garanteixen el seguiment de la ruta sense cap contratemps (publicacions multilingües que incorporen el català, castellà, anglès, francès i alemany) i que van acompanyades d'una guia descriptiva del recorregut i informació addicional.

- Camí de Ronda® - Costa Brava Hiking Map E/1:100.000 des de Blanes a Portbou arribant fins a Cotlliure i Argelers. ISBN 978-84-121902-1-2
- Camí de Ronda® Circular E/ 1:40.000 que inclou la zona geogràfica de les Gavarres (Girona-Sant Feliu de Guíxols-Begur-Girona). ISBN 978-84- 121902-3-6
- Camí de Ronda® Lineal E/1:25.000 que inclou tot el recorregut des de Sant Feliu de Guíxols fins a Begur. A la guia s'ha fet una selecció de les 10 millors platges del Camí de Ronda, amb indicació de les coordenades GPS de les platges, la descripció dels accessos, les característiques físiques de cadascuna i les hores d'insolació. ISBN 978-84-121902-2-9

Tant les guies com els mapes estan editats en color i s'hi indiquen els elements geogràfics del terreny com ara els noms de les platges, camins, corriols, xarxes de senders de la comarca del Gironès, del Baix Empordà, de la Selva, de l'Alt Empordà, la xarxa de camins itinerància,...

Per a l'edició dels mapes es va realitzar un minuciós treball de camp que va comportar una detallada recerca arxivística, però també la documentació oral a través d'entrevistes o simples converses amb gent del territori que van permetre incorporar i recuperar noms d'indrets que havien quedat oblidats de la toponímia tradicional.

En total s'han editat més de 10.000 exemplars i aquest 2024 ja es compta amb la quarta edició. Es troben a la venda en llibreries especialitzades de Catalunya, d'Espanya i de la resta de països europeus però també a les recepcions dels hotels, en algunes oficines de Turisme de la Costa Brava i en multitud de portals en línia.

Model singular de comercialització, promoció, dinamització i conservació del territori

Triptek Solutions S.L. està constituïda com agència de viatges, DMC (Destination Management Company) registrada legalment a Catalunya, especialitzada única i exclusivament en la comercialització, promoció i dinamització de la ruta del Camí de Ronda®.

La comercialització dels productes de Camí de Ronda® es fa de forma directa, sense necessitat de comptar amb la intermediació de touoperadors, incidint directament en el públic finalista i controlant tot el producte des de la seva conceptualització, comercialització i atenció al client les 24h del dia, 365 dies l'any. La promoció del producte s'efectua mitjançant xarxes socials i canals de comercialització directa, tant en línia com fora de línia.

A través del portal web www.camideronda.com els usuaris i clients finalistes d'arreu del món poden adquirir directament tots els productes de Camí de Ronda®, *configurant la seva reserva en 10 segons i materialitzant la compra en menys d'un minut*. Aquesta web és l'única plataforma que aglutina l'oferta i des de la seva creació i publicació el 2013-14 va esdevenir en pocs mesos una web de referència ja que concentra informació totalment actualitzada, incorporant allotjaments, serveis i mapes interactius de tots els recorreguts.

Des de Triptek Solutions SL, som conscients que el turisme en general és un motor econòmic per al desenvolupament dels territoris, que beneficia àmpliament diversos sectors de la societat, però, a vegades genera tota una sèrie de càrregues que afecten directament als habitants d'aquests territoris, a més del patrimoni natural i cultural.

Així, amb el producte Camí de Ronda® intentem maximitzar els beneficis que suposa l'activitat tu-

rística fent-la extensiva al sector més ampli possible de sectors i empreses del territori, però a la vegada intentem reduir al mínim els efectes nocius del turisme, aplicant tota una sèrie de polítiques empresarials pal·liatives. Sense aquestes mesures, mai hauríem considerat tirar endavant el producte fins ara descrit.

Ja des de l'estadi inicial del projecte es va prendre la decisió d'adoptar dues mesures concretes en aquest sentit:

1. Programa 1% pel Territori – Nature & Heritage Costa Brava – Girona i

2. Senyalització.

El programa 1% pel territori té com a objectiu tornar al territori, almenys, l'1% dels ingressos que generem, i destinar-los a la protecció, conservació i millora del patrimoni natural, paisatgístic, cultural i social de la Costa Brava-Girona. Des de Camí de Ronda® creiem fermament en el patrimoni natural, paisatgístic, cultural i social, a la vegada que som conscients de l'impacte que pot causar el turisme i les activitats d'aquest sector en els fràgils medis naturals.

Si bé la ruta del Camí de Ronda® és una activitat respectuosa amb el medi natural, també som conscients que hem de contribuir entre tots a preservar el ric patrimoni de la Costa Brava perquè les generacions futures heretin un entorn igual o en millors condicions de les que nosaltres coneixem. Mitjançant aquest esforç, des de Camí de Ronda® també volem inspirar altres persones, col·lectius, associacions i empreses a prendre consciència del valor i de la fragilitat de l'entorn de la Costa Brava – Girona, promovent accions que assegurin la preservació d'aquest patrimoni i retornin al territori part del profit obtingut.

Pel que fa a la senyalització, cal ser conscients que la ruta del Camí de Ronda® a diferència d'altres rutes similars, és una *ruta sense senyalització pròpia que aprofita els senyals existents en el territori* però que es pot seguir a través dels tracks digital oficials incorporats en dispositius mòbils sense cap contratemps. Aquesta voluntat de “*no senyalitzar el recorregut*” neix del convenciment que en el territori ja hi ha una senyalització existent, la qual històricament ha estat mantinguda pels centres excursionistes i les entitats locals, amb la regulació de la FEEC (Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya) que serveix per uniformitzar tot el territori català.

Des de Camí de Ronda® estem convençuts que no cal “*embrutar*” més els espais naturals incorporant nova retolació i senyalitzacions addicionals. Avui en dia les noves tecnologies permeten als usuaris adquirir fàcilment dispositius i aplicacions informàtiques per orientar-se perfectament en el medi a través de suports digitals i cartografia d'última generació elaborada sobre unes excel·lents bases topogràfiques.

D'aquesta forma aconseguim reduir l'impacte ambiental de la nostra activitat, reduint els costos d'execució, manteniment i reposició d'aquestes infraestructures, alhora que l'usuari gaudeix d'un entorn natural més net, més endreçat i en el seu estat original.

En resum, la ruta del Camí de Ronda® posa en valor i comercialitza el territori com un producte finalista en contraposició a la fórmula clàssica de promocionar els camins municipals o rutes locals com a productes turístics d'oferta complementària. Igualment, i des d'un punt de vista de turisme responsable, amb aquest producte es minimitzen els impactes ambientals, socials i culturals negatius que puguin generar els turistes en la destinació escollida, i per això també es va crear la iniciativa 1% Nature & Heritage (*Preservem el territori – preservem la Costa Brava*) per tal de contribuir a la conservació del patrimoni natural, el patrimoni cultural i a la preservació de la diversitat. En aquest sentit, la realització de la ruta per part dels usuaris proporciona experiències agradables i contribueixen a la interconnexió amb la població i a una major comprensió de les qüestions culturals i ambientals locals. En conseqüència es tracta d'un producte que permet un consum responsable del territori, alhora que suposa una oferta diferencial en la comercialització, la dinamització de l'entorn i posa en valor la singularitat dels elements de la destinació.

La recerca arxivística

La creació d'un producte turístic d'aquestes característiques no respon a un simple rampell, sinó que ha significat un llarg estudi històric i econòmic previ que es va desenvolupar intensivament entre els anys 2007-2012 però que restava en estat embrionari des de uns quants anys abans.

La voluntat original consistia en crear una ruta amb contingut històric que connectés les poblacions de Blanes amb Portbou resseguint els camins tradicionals situats arran de mar, els camins que durant els últims decennis s'han conegut amb el nom de *camins de ronda* (*Posem camins de ronda en cursiva perquè com desenvoluparem més endavant al llarg d'aquest escrit, és una terminologia extremadament moderna que no reflecteix el nom original d'aquests corriols*).

Essent conscients que es tractava d'una ruta d'uns 240km i que la pressió urbanística a la qual ha estat sotmès el litoral gironí podria haver fragmentat o fet desaparèixer alguns camins, vam realitzar estudis previs de recerca arxivística i aplicació de tècniques de prospecció arqueològica per tal d'inventariar-los, situar-los, diagnosticar-ne l'estat i valorar-ne una futura viabilitat econòmica per a la creació del producte turístic.

En concret s'ha consultat multitud d'arxius públics i privats (sobretot de premsa), de titularitat municipal, comarcal o provincial, arxius de l'administració central, militars, nacionals i internacionals dels quals se n'ha extret informació molt rellevant que ha permès sintetitzar l'origen d'aquests camins, la seva formació i situació però també la toponímia històrica del litoral, l'evolució del paisatge, les agressions urbanístiques i fets històrics rellevants. El resultat d'aquesta recerca arxivística ens va portar a concloure la següent síntesi:

- (1) A nivell històric no s'ha documentat mai un camí continu que uneixi les poblacions de Blanes amb Portbou i s'han confós els límits geogràfics de la Costa Brava (de Blanes a Portbou) amb l'existència

d'un camí que enllaçava ambdues poblacions. Així doncs, la recerca arxivística ens ha permès documentar molts camins històrics que servien per unir les poblacions del litoral amb platges o cales de proximitat amb la voluntat d'aprofitar els recursos naturals propers al nucli, per al salvament o simplement per a l'esbarjo. Aquests camins costaners o litorals foren utilitzats per pescadors, mariscadors, població local i/o contrabandistes, però mai han tingut una continuïtat més enllà de la voluntat de connectar les poblacions del litoral amb les platges o cales properes. Aquests camins serien els més antics cronològicament parlant i actualment els hem trobat citats amb multitud de formes com ara Camí vell del Cadaqués al Cap de Creus, Camí de Cala Fredosa també al Cap de Creus, Camí d'en Nasi a Portbou, Camí de Can Toni Pau a Tossa de Mar,...

- (2) Camí de Salvament o Camí de Salvament de Nàufrags. Denominació amb la qual documentem la gran majoria de camins costaners, i el salvament no deixa de ser una funció que es desenvolupa en aquests camins. Com bé indica la terminologia, foren utilitzats pels pescadors per retornar a la població d'origen en cas d'enfonsament de la seva embarcació o per salvar els supervivents en cas de naufragis més complexos. Aquesta funció de salvament es ve desenvolupant des que existeix la navegació. El Llibre del Consolat de Mar (1484) conté alguns articles relatius als drets de les mercaderies provinents de naufragis però cap sobre els nàufrags, i no serà fins a la publicació de les "Ordenanzas Generales de la Armada Naval" (1798) que es troben les primeres indicacions relatives al salvament, més endavant recollides en la creació de la Sociedad Española de Salvamento de Náufragos (1880). La gran majoria de poblacions de la Costa Brava tenien delegacions d'aquesta societat i edificacions on es guardava l'equipament necessari com ara bots salvavides i altres elements. L'única caseta de Salvament que es conserva a dia d'avui és la de Sant Feliu de Guíxols, començada a construir el 1889 i acabada el 1890. Actualment és una sub-seu del museu d'història d'aquesta població.

Font: Arxiu Municipal Sant Feliu de Guíxols (AMSFG)

- (3) Carrabiners i Guàrdia Civil. “Fer la ronda”. Una altra funció dels camins costaners. Amb la publicació del Reial Decret de 9 de març de 1829 es va fundar el Real Cuerpo de Carabineros de Costas y Fronteras amb la principal funció de controlar el perímetre fronterer de l'Estat espanyol i evitar el contraban i l'estraperlo. Durant la guerra civil (1936-39), aquest cos armat va ser l'exèrcit d'elit de la república i un cop acabada la guerra, segons queda estipulat a la llei de 15 de març de 1940, es suprimeix el Cos de Carrabiners i el seu personal i funcions queden integrades a la Guàrdia Civil. Aquests cossos de seguretat per tal d'executar les seves funcions organitzaven partides de vigilància a través d'aquests camins costaners. D'aquí provenen els mots “fer la ronda” i per derivació el nom de Camí de Ronda. És important destacar i així ho hem trobat documentat profusament, que a l'època en que es realitzaven aquestes rondes, el camí no va ser mai conegut amb la terminologia Camí de Ronda, sinó que conservava el nom de Camí de Salvament o Camí de Carrabiners. Per posar un exemple, Josep Pla a la seva obra el *Quadern Gris* (1918) en descriure un passatge de la vida del seu amic Pere Brincs de Begur diu: *“2 de juliol (...) Pere Brincs (...) ben fumat, amb el tràmec, fa el tomb a la vinya (...) la vinya és a la vessant de migdia del cap de Begur, sobre Fornells (...) a mitjan lloc hi ha el pou, amb dues pilastres i una branca de pi a l'arc, i el safareig, blau, per fer el sulfat. Al capdavant la vinya toca el corriol dels carrabiners. El corriol és una cinta blanca que fa unes giragonses dolces sobre el penya-segat que dona al mar. Passant-hi se sent la fortor d'alga i de fonoll marí.”* Altres autors, com ara Gaziel, Ruyra o guies excursionistes publicades més tardanament si be fan alguna descripció d'aquests camins tampoc els anomenen Camins de Ronda. Pel que sembla, la denominació de Camí de Ronda comença a utilitzar-se de manera molt subsidiària cap als anys 90, possiblement en el moment en què aquests camins perden la seva funcionalitat i la Guàrdia Civil deixa de realitzar-hi les rondes.
- (4) Confusió entre camins costaners i camins litorals amb camins de ronda. Com ja s'ha comentat, un camí litoral o costaner és un camí que sol connectar una població o un paratge amb un altre resseguint més o menys la línia de costa però mai s'ha utilitzat per a la vigilància o per a fer la ronda. Tot i això, també podria ser que un camí litoral amb la funció inicial de comunicar un indret amb un altre s'hagués aprofitat per als cossos de seguretat amb la funció de fer la ronda. En aquest cas la funció inicial seria la de comunicació, mentre que una altra utilitat subsidiària i més moderna des d'un punt de vista cronològic, seria realitzar la ronda. Tot sovint, amb la voluntat de simplificar la terminologia s'han mal interpretat aquests camins litorals i s'estan anomenant equivocadament camins de ronda a passeigs marítims, passeres que porten a un mirador o senders de Gran Recorregut (GR®), Petit Recorregut (PR®) o Senders Locals (SL).
- (5) Confusió entre camí, ruta o itinerari. Un camí és una unitat física i normalment és utilitzat per anar d'un indret a un altre, mentre que una ruta o itinerari és un recorregut dissenyat expressament amb un interès d'esbarjo o d'excursionista i que per dissenyar-la s'han utilitzat diversos camins. Posem per exemple: el Camí de Port de Selva a Sant Pere de Rodes seria un camí físic que connecta la població

de Port de la Selva amb el monestir de Sant Pere de Rodes mentre que la ruta o itinerari del romànic de Sant Pere de Rodes podria ser una ruta o itinerari circular que utilitza el camí de Port de la Selva a Sant Pere de Rodes però continua pel camí de Santa Helena de Rodes, segueix fins a l'església de la Vall de Santa Creu i torna a Port de la Selva pel litoral.

- (6) Confusió entre GR®92 “Sender de la Mediterrània” i Camí de Ronda. El GR®92 “Sender de la Mediterrània” és un itinerari dissenyat i conceptualitzat per la FEEC (Federació d'Entitats Excursionistes de Catalunya) que travessa el Principat de nord a sud, des de Portbou fins a Ulldecona. Té senyalització pròpia i es realitza un manteniment exhaustiu a través de voluntaris o mitjançant convenis amb administracions. Aquest itinerari, algunes vegades, coincideix amb camins litorals però sovint va per camins d'interior. A la publicació Camí de Ronda® de Blanes a Portbou i Cotlliure i Argelers es pot veure detalladament la diferència entre ambdós recorreguts.
- (7) Confusió entre servitud de Pas i existència de camins litorals o camins costaners. Legislativament, la primera llei que regulava els usos del litoral peninsular va ser promulgada per Isabel II i publicada el 7 d'agost de 1866. Els camins costaners ja existien, la funció de salvament ja es realitzava i els carrabiners ja feien les rondes des de 1829. Aquests conceptes queden clarament reflectits a la llei:

Art.8.º Las heretades colindantes al mar o sus playas están sometidas a las servidumbres de salvamento y de vigilancia litoral.

Art.9.º La servidumbre de salvamento comprende una zona de 20 metros, contados tierra adentro desde el límite interior de la playa y de ella se hará uso público en los casos de naufragio para salvar y depositar los restos, efectos y cargamentos de los buques naufragados. (...)

Art.10.º Consiste la servidumbre de vigilancia del litoral en la obligación de dejar expedita una vía, que no excederá de seis metros de anchura demarcada por la Administración pública. Esta vía se hallará dentro de la zona litoral terrestre de que habla el artículo anterior: en los parajes de tránsito difícil o peligroso podrá internarse la vía lo estrictamente necesario. Las heretades que no hubiesen estado hasta aquí sometidas a la servidumbre de vigilancia, obtendrán la correspondiente indemnización por este gravamen.

Art.11. La servidumbre de salvamento no es obstáculo para que los dueños de las heretades contiguas al mar o sus playas siembren, planten o levanten dentro de la zona litoral terrestre y en terreno propio, edificios agrícolas y casas de recreo. Para la edificación en tales sitios se dará previo conocimiento a la autoridad de Marina, la cual solamente podrá oponerse cuando hubiese de resultar notorio impedimento al ejercicio de la servidumbre del art.9.º

La servidumbre de vigilancia da paso a la vía de que trata el artículo anterior, por terrenos cercados lo mismo que por los abiertos.

En aquesta llei queda molt explícit el domini públic i la servitud de pas, conceptes que s'han arrossegat fins a l'actual Llei de Costes, en la qual es fixa una servitud de trànsit de 6 metres i en casos excepcionals, pot ampliar-se fins a 20 metres. Tot i haver-hi aquesta servitud de pas, en cap cas vol dir que hi hagi un camí o que les administracions tinguin l'obligatorietat de construir-n'hi un.

A part de tot el que s'ha explicat fins aquí, la recerca arxivística també ens ha servit per documentar béns immobles que estan relacionats directament amb aquests camins. Si bé els camins són molt senzills, sense cap tipus d'obra d'enginyeria ni cap infraestructura rellevant, les edificacions relacionades amb aquests camins són de vital importància tenir-les ben inventariades, documentades i si és possible, preveure'n la seva conservació. Ens referim a les casetes de Salvament de Nàufrags, l'única que coneixem i que està en bon estat és la de Sant Feliu de Guíxols, però també les casernes dels carrabiners. N'hi havia en diverses poblacions de la Costa Brava, però la gran majoria han estat enderrocades. L'única que es conserva dempeus és la del Cap de Creus, i alberga un restaurant. Les altres estan completament enderrocades, sent l'última a desaparèixer la de Platja d'Aro – Calonge aquest 2023.

Deporte, Paisaje y Turismo Rural en Girona: Una revisión documental

Geraldine Barragán Ferreira y Anamaría Carmona Higuera

Resum

L'estudi explora la connexió entre esport, paisatge i turisme rural a Girona, destacant el paper de la gestió documental. A partir de fonts històriques i acadèmiques, s'analitzen activitats com senderisme, ciclisme i esports aquàtics, i com han evolucionat amb el turisme rural. Es ressalta la influència cultural, econòmica i ambiental d'aquestes pràctiques i la necessitat de preservar-les mitjançant documentació rigorosa. L'estudi també proposa noves vies per a futures investigacions sobre turisme sostenible.

Paraules clau: Esport, Paisatge natural, Turisme rural, Senderisme, Ciclisme, Windsurf, Gestió documental, Sostenibilitat

Resume

El estudio analiza la relación entre deporte, paisaje y turismo rural en Girona, destacando el papel de la gestión documental. Se examinan actividades como senderismo, ciclismo y deportes acuáticos, y su evolución en el turismo rural. La investigación subraya su impacto cultural, económico y ambiental, enfatizando la importancia de preservar estas prácticas con una documentación adecuada. También se plantean líneas futuras de investigación sobre turismo sostenible en la región.

Palabras clave: Deporte, Paisaje natural, Turismo rural, Senderismo, Ciclismo, Windsurf, Gestión documental, Sostenibilidad

Abstract

This study examines the connection between sports, landscapes, and rural tourism in Girona, highlighting the role of document management. Activities like hiking, cycling, and water sports are analyzed, focusing on their evolution alongside rural tourism. The research underscores the cultural, economic, and environmental impact of these practices, advocating for rigorous documentation. Future research avenues on sustainable tourism in the region are also proposed.

Keyword: Sports, Natural landscape, Rural tourism, Hiking, Cycling, Windsurfing, Document management, Sustainability

Este estudio profundiza en la interacción entre el deporte, el paisaje natural y el turismo rural en Girona, centrándose en cómo la gestión documental puede ser una gran herramienta para definir y enriquecer las experiencias dentro de la provincia en torno a estos tres temas. A través de una exhaustiva revisión de documentos, se examina cómo las actividades deportivas al aire libre y la valoración del entorno rural como destino turístico se entrelazan para ofrecer experiencias únicas y significativas. Este enfoque documental revela la importancia y el impacto de estas dinámicas en Girona, destacando su relevancia cultural, económica y ambiental en la región.

Objetivos:

- Investigar cómo la gestión documental puede ilustrar la interconexión entre la riqueza y variedad del paisaje natural de Girona y la evolución de ciertos deportes y prácticas deportivas en la región.
- Utilizar métodos de gestión documental para catalogar y examinar los diversos tipos de deportes practicados en Girona, así como sus diferentes formatos y las fuentes de información en las que están documentados.
- Documentar los hitos más significativos en la historia del deporte relacionado con el paisaje natural y el turismo rural en Girona.

Introducción y contexto

Cataluña es una región que se destaca por su notable diversidad paisajística y cultural, factores que la convierten en un destino privilegiado para el desarrollo de actividades deportivas, el turismo rural y la apreciación del paisaje natural. Esta convergencia de elementos no solo promueve el bienestar y el ocio, sino que también fomenta la investigación académica en campos como la gestión del turismo sostenible, la conservación del medio ambiente y el desarrollo rural.

El deporte en Cataluña no solo tiene una dimensión recreativa, sino también social y cultural. La región ofrece una amplia variedad de actividades deportivas adaptadas a diferentes entornos naturales, dentro de este contexto, en el interior se destacan actividades de montaña, como el senderismo, la escalada, rafting, kayak, piragüismo y el esquí; además, el litoral catalán, con destinos como la Costa Brava y la Costa Dorada, es un núcleo de deportes acuáticos, incluyendo vela, surf y el windsurf.

El movimiento generado por los aficionados al deporte ha generado un crecimiento notable en el turismo, impulsado por un creciente interés en experiencias auténticas y sostenibles. Los usuarios de estos deportes también se identifican con la búsqueda de la tranquilidad y la conexión con la naturaleza, deseando alojamientos con esas características. En Cataluña la oferta de alojamientos rurales incluye casas rurales, masías y hoteles boutique en pequeños pueblos, así como campings.

Este estudio sobre el deporte, el paisaje natural y el turismo rural en Cataluña se deriva del proyecto “*Recopilació històrica del sector càmping a Catalunya*” desarrollado entre el grupo de investigación *Laboratori Multidisciplinari de Recerca en Turisme* perteneciente al INSETUR¹ de la Universitat de Girona y la Asociación de Campings de Girona². El objetivo de este proyecto es reconstruir la historia de los campings en Cataluña en conmemoración de sus 70 años de existencia.

En este contexto el deporte, el paisaje y el turismo rural empiezan a posicionarse dentro de la historia, llamando el especial interés del equipo de investigación, creando la necesidad de realizar una búsqueda interna de material dentro de los productos de investigación generados en el proyecto.

Desarrollo metodológico

La metodología de la investigación principal, de la cual se tomaron los productos de investigación, incluyó una búsqueda detallada de fuentes institucionales, públicas y académicas, así como la recopilación de datos organizados cronológicamente en una línea de tiempo detallada.

El estudio incluyó un análisis profundo de los productos de investigación previamente generados. Este análisis se centró en identificar temas clave como el deporte, el turismo rural y el paisa-

1980 – Fotografía aportada por Camping La Laguna

1. Instituto de Investigación en Turismo INSETUR. (s. f.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://www.udg.edu/es/instituts/insetur>

2. Asociación de Campings de Girona. (s. f.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://campingsingirona.com/es/>

saje natural. Se prestó especial atención a los deportes acuáticos (surf, windsurf), actividades de montaña (senderismo, escalada), y ciclismo.

2014 Fotografía aportada por Camping Aquarius - Filmdreh

2021 Fotografía aportada por Camping Aquarius: Windsurf

La información se recopiló y catalogó utilizando métodos de gestión documental avanzados. Este proceso incluyó la organización de datos en una línea de tiempo cronológica y la clasificación de documentos en subtemas relevantes. Se aseguraron criterios de calidad, fiabilidad y preservación de la información, así como la gestión meticulosa de archivos fotográficos y documentales. Además, se llevaron a cabo reuniones y encuentros con expertos del sector para obtener perspectivas adicionales y validar la información recopilada.

De la mano del proceso metodológico del estudio, se tienen en cuenta los siguientes pasos:

1. Investigación documental

a. Identificación de documentos y fuentes

Para realizar esta investigación, se tuvieron en cuenta los productos de investigación como bases de datos y documentos de síntesis que surgieron de la “*Recopilació històrica del sector càmping a Catalunya*” realizado en conjunto por la UdG y la Asociación de Campings de Girona, en el cual se identificaron y utilizaron diversas fuentes documentales, archivos fotográficos, bases de datos relevantes y archivos históricos relacionados con la historia del camping en Catalunya, contemplando fuentes de información como: archivos institucionales y públicos, publicaciones académicas y científicas, revistas y periódicos históricos, registros fotográficos y audiovisuales. Se identificaron y seleccionaron los siguientes:

Fuentes documentales consultadas

Tipo	Fuentes
Base de datos de registro fotográfico	Arxiu documental Catalunya ³
Base de datos de archivos digitales de periódicos, revistas, Fotografías, publicidad.	Hemeroteca digital de Barcelona ⁴
Texto cronológicamente catalogado	Regira Repositori documental de Girona ⁵
Texto cronológicamente catalogado	La Vanguardia Hemeroteca ⁶
Base de datos de producciones audiovisuales sobre los campings en Cataluña	Filmoteca de Catalunya ⁷
Archivo fotográfico compilado en documento cronológico	Asociación de Campings de Girona

Tabla 1. Elaboración propia.

2. Análisis de Datos

a. Categorización Temática

Dentro de cada uno de los documentos y bases de datos identificadas se realizó una búsqueda a partir de la categorización en temas específicos, siendo las siguientes: deporte, turismo rural, y paisaje natural. Asimismo, se divisaron subtemas relevantes, tales como tipos de deportes y su relación con el entorno natural y el turismo rural.

3. Arxiu Nacional de Catalunya. (n.d.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://anc.gencat.cat/es/inici/>

4. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. (n.d.). *Hemeroteca digital*. Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://ahcbdigital.bcn.cat/es/hemeroteca>

5. Biblioteca de Girona. (n.d.). Regira. Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://www.bibgirona.cat/regira>

6. La Vanguardia Hemeroteca. (n.d.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://hemeroteca.lavanguardia.com/>

7. Filmoteca de Catalunya (n.d.). Recuperado el 18 de mayo de 2024, de <https://filmoteca.cat/web/ca>

Categorización de la búsqueda: palabras clave

Temas principales de búsqueda / palabras claves	Deporte Turismo Rural /Alojamiento rural Paisaje / Paisaje Natural
Subtemas / Palabras claves	Surf / Windsurf Senderismo Escalada Ciclismo Excursionismo

Tabla 2. Elaboración propia.

Al adentrarse en la investigación, se determinó que la riqueza fotográfica y de imagen (carteles de promoción turística, postales y fotografías) que ofrecía la documentación obtenida podría ser una fuente de documentación visual que permite integrar la descripción de tres palabras clave “deporte”, “turismo” y “paisaje”, permitiendo profundizar en el análisis de la imagen.

b. Análisis Cuantitativo y Cualitativo

Se aplicaron métodos de análisis cuantitativo para determinar la cantidad de registros asociados a cada término y cualitativo para evaluar la información recopilada y realizar un análisis visual de la imagen.

Hallazgos, recomendaciones y futuras líneas de investigación

Beneficio del Repositorio Documental: El proceso que se realizó en la investigación referente a la recopilación histórica del camping en Cataluña ejecutado en conjunto por la UdG y la Asociación de Campings de Girona, generó diversos documentos y bases de datos que tienen la función de repositorio documental e histórico de un relato relacionado especialmente a la historia del camping en Cataluña, el cual se extiende mucho más a allá de dicha temática central, en vista a la gran red de conceptos interconectados. Esta base documental permite navegar e identificar otros temas de relevancia cultural, económica y social dentro del contexto.

Investigación en la evolución de las temáticas: A través de esta gestión, no solo se pueden identificar claramente las temáticas relevantes, sino también entender su evolución a lo largo del tiempo. Este es el claro ejemplo de los temas centrales de este estudio, en vista de que se puede identificar sus orígenes y la manera en que empiezan a desarrollarse y evolucionar. En el ámbito deportivo, el proceso realizado en esta investigación permitió identificar las primeras apariciones de temáticas como el surf, windsurf, sen-

derismo, escalada, ciclismo y excursionismo dentro de las principales fuentes de consulta y entender cómo evolucionaron desde una práctica de aficionados hasta convertirse en instituciones con impactos culturales y promotoras del turismo en la región.

Impacto de la gestión documental en el Deporte y Turismo: El proceso realizado y los resultados obtenidos invitan a otros investigadores a explorar la historia de Cataluña y sus múltiples facetas, utilizando la documentación como una herramienta clave para desentrañar el pasado y su impacto en el presente. La gestión documental se establece como un puente hacia el conocimiento profundo y la apreciación de la evolución histórica en contextos específicos como el turismo y el deporte, abriendo nuevas oportunidades para el análisis y la comprensión detallada de estos fenómenos.

Para este caso se logró identificar la relación existente entre los tres términos, en vista de que la riqueza paisajística de Girona, presente en fotografías y registros, se mencionaba de manera recurrente en los diferentes recursos, lo que atrajo a gran cantidad de personas a sumergirse en la naturaleza y realizar actividades deportivas; este flujo de personas y constante movimiento creó necesidades de alojamiento en el entorno rural y natural.

Conclusiones

La investigación sobre el deporte, el paisaje natural y el turismo rural en Cataluña, utilizando la gestión documental, proporciona una visión comprensiva y detallada de cómo estas dinámicas se han desarrollado y entrelazado a lo largo del tiempo. Este enfoque no solo revela la importancia cultural, económica y ambiental de estas actividades en la región, sino que también establece una base sólida para futuras investigaciones y políticas en el ámbito del turismo y el deporte en Cataluña.

La navegación online de la información se facilita cuando hay una gestión documental planificada, facilitando el acceso libre y directo de estas fuentes documentales, lo que permite explorar con palabras clave desde la matriz de la información, como los periódicos, revistas o fotografías, hasta la aplicación de estos términos en el relato del camping, generando todo un despliegue de documentación accesible y fácil de consultar.

El trabajo conjunto entre la academia, la institución pública y otros organismos permite un enriquecimiento integral de las investigaciones, generando una profunda fuente de información catalogada.

Anar a fer tenda: les acampades de pescadors de l'Escala a la Costa Brava.

La recerca i la difusió d'una singular tradició marinera d'abans del turisme

Lurdes Boix Llonch
Directora de l'Arxiu Històric i del Museu de l'Escala

Resum

Les famílies de pescadors de l'Escala practicaven, abans del turisme massiu, l'acampada estival a cales de la Costa Brava per pescar i vendre peix directament. La tradició va ser documentada per l'Arxiu Històric de l'Escala, recuperant testimonis orals i fotografies. Aquestes acampades tenien motius econòmics i pràctics, i avui es recorden com una forma de vida lliure i feliç.

Paraules clau: Acampades, Pescadors, Costa Brava, Memòria oral, Tradició, Pesca, Economia, Cales

Resumen

Las familias de pescadores de l'Escala practicaban, antes del turismo masivo, el camping estival en calas de la Costa Brava para pescar y vender pescado directamente. La tradición fue documentada por el Archivo Histórico de l'Escala, recuperando testimonios orales y fotografías. Estas acampadas tenían razones económicas y prácticas, y hoy se recuerdan como una forma de vida libre y feliz.

Palabras clave: Acampadas, Pescadores, Costa Brava, Memoria oral, Tradición, Pesca, Economía, Calas

Abstract

Before mass tourism, fishing families from l'Escala used to camp in coves of the Costa Brava during summer to fish and sell their catch. This tradition was documented by the Historical Archive of l'Escala, collecting oral testimonies and photographs. These camps had economic and practical reasons, and are now remembered as a free and happy way of life.

Keywords: Camping, Fishermen, Costa Brava, Oral memory, Tradition, Fishing, Economy, Coves.

“Algunes famílies de l'Escala tingueren el costum d'agafar, arribat el bon temps, la barca, la família i les xarxes i escampar-se per tots els punts de la costa. Solien triar les petites cales abrigades, amb aiguada, properes més o menys a nuclis de població: hi construïen la seva tenda i allí vivien pescant fins pocs dies abans de Santa Màxima, quan al conjur de la festa major tornaven al poble amb vent de popa. Així es trobaven escalencs a tota la costa, des de Canyelles i Lloret fins a cala Bona i cala Jugadora, al cap de Creus. Em glorio de tenir alguns bons amics entre la població pescadora de l'Escala. Els vaig conèixer tots a les cales, a l'ombra fresca de llurs tendes, davant el fogó de foc de llenya de pi, on es guisava una perfumada olla de peix. Ells van ésser els meus professors de solitud i els qui m'ensenyaren a comprendre que en aquesta vida, on tots els dies són iguals, tant li fa que bufi el garbí com el gregal, el xaloc com la tramuntana”.

Josep Pla, La Costa Brava, 1976

L'Arxiu Històric de l'Escala va documentar, a través de la memòria oral, una ancestral tradició dels pescadors de l'Escala que no constava en cap registre escrit: les acampades de pescadors a les cales de la Costa Brava abans de l'arribada del turisme de masses per pescar i vendre el peix directament. L'any 2006 es va publicar, en coedició amb l'Ajuntament de Platja d'Aro (una de les cales on anaven a acampar), el llibre “Anar a fer tenda” de Pere Barreda i Lurdes Boix. L'any següent es van realitzar més entrevistes i es va publicar un segon article a la revista “Fulls d'Història Local” i un vídeo amb les imatges recollides, així com una exposició amb els materials cedits pels pescadors al Museu de l'Anxova i de la Sal que va itinerar a diversos museus: Museu Marítim de Barcelona (2008) i a sales culturals dels ajuntaments de les viles de Tossa de Mar, Cadaqués i l'Estartit (Torroella de Montgrí) (2013). Aquesta activitat va permetre recuperar la memòria oral d'una trentena de persones, provinents de famílies de pescadors i un centenar de fotografies que no constaven a l'Arxiu.

Des de temps immemorial els pescadors de l'Escala practicaven un costum: quan arribava el bon temps, agafaven la barca, la tenda, estris de pesca i atuells de vida quotidiana i anaven a pescar fora amb tota la família. Triaven una cala tranquil·la, amb aigua dolça i propera a un mercat bo on vendre el peix i allà acampaven i vivien tot l'estiu fins al mes de setembre, quan tornaven a casa. A diferents cales de la Costa Brava, des de Portbou fins a Blanes, la presència de tendes amb famílies de pescadors de l'Escala era un fet habitual i assumit per la població dels voltants, que amb el crit: “Ja arriben els escalencs!” expressaven l'alegria de veure com aquelles solitàries cales s'omplien de vida i podien compartir moments i intercanviar productes del camp pels de la mar.

Al Baix Empordà queden encara testimonis i records de les cales on anaven a acampar: Sant Francesc a Blanes, Santa Cristina i Canyelles a Lloret de Mar, Giverola i sa Bauma (o sa Palma) a Tossa de Mar, Canyet a Santa Cristina d'Aro, Sant Pol a Sant Feliu de Guíxols, cala Rovira i sa Cova a Platja d'Aro, Llafranc i Fornells a Palafrugell, sa Tamardia i la Fosca a Palamós, sa Tuna a Begur i la platja de Montgó, a Torroella de Montgrí, però limitant amb l'Escala. A l'Alt Empordà: la platja del moll d'Empúries a l'Escala, Montjoi, a Roses, s'Alqueria i cala Jugadora a Cadaqués i també al Port de la Selva, Llançà, la platja de Garvet a Colera i Portbou.

Les tendes eren de cotolina, més aviat prima i s'impermeabilitzaven amb argila, quedant tenyides d'un color groc rogenc. D'aquesta manera l'aigua lliscava i no regalimava a dins de la tenda, mentre no es toqués. Els vents o cordes que subjectaven la tenda es lligaven amb estakes de tamariu. Davant de la tenda es feia una ombrera amb troncs de pi joves, pals d'atzavara o figuerassa, o de la barca i es cobrien amb vegetació de l'entorn: branques de pi a Blanes i Lloret, falgueres a Tossa, canya verda a Platja d'Aro i Montgó, jonc dels aiguamolls a Empúries o simplement amb un tendó de la barca. Allà a sota hi feien el menjar i les dones *remendaven* la xarxa quan la calor del migdia feia impossible de fer-ho directament sota el sol. L'aigua dolça per cuinar i rentar la roba es treia d'una font o pou més proper o d'alguna masia del voltant.

Es calaven armallades i nances i el peix pescat (llagostes, llongants o llobregants, nerros, rogers, déntols, saupes, serrans, orades, corballs, etc.) es posava en gorbes i es portava en barca o a peu al mercat més proper: Blanes, Lloret, Tossa, Sant Feliu i Palamós. La dieta consistia bàsicament en suquet fet amb peix tocat o que no es podia vendre. També intercanviaven peix amb els productes que necessitaven de l'hort i al poble proper es proveïen de la resta de queviures. Ollades de musclos, suquet, peix fregit formaven el ranxo diari. Normalment anaven dos mariners per barca. Els homes anaven a pescar i a vendre peix. Les dones també anaven a vendre peix, feien el menjar i *remendaven* la xarxa. Els petits ajudaven en les tasques quotidianes, com anar a buscar aigua, manejar i estendre la xarxa. Si marxaven sense haver acabat el curs escolar, alguns anaven al col·legi més proper.

Les causes d'aquestes migracions temporals eren d'ordre econòmic i també pràctic. Com que a l'Escala la gran majoria de la població depenia econòmicament de la pesca, el descens de la pesca de sardina i d'anxova que es produïa a l'estiu, la inexistència d'un mercat que assegurés una bona venda del peix i haver de dependre del preu que posaven els majoristes feien que compensés amb escreix l'esforç que comportava aquest desplaçament. En el cas dels que anaven a Montgó i Empúries i que havien de vendre forçosament al mercat local, eren raons pràctiques les que els impulsaven a viure lluny de casa, com ara no haver de remar tant i viure més a prop dels caladors.

Més modernament alguns pescadors com la família de Joan Oliveras *Teru* també van anar a acampar a cala Jugadora de Cadaqués. Hi passaven uns deu dies, quan era lluna plena i no podien sortir amb la teranyina, per agafar musclos. Els guardaven amb bosses de xarxa penjats de la barca i els venien a Cadaqués i als restaurants de l'Escala quan tornaven. Cala Ferriol, a la costa del Montgrí, tocant a l'Estartit, també era un lloc habitual d'estada de famílies pescadores de l'Escala, però ja més com a esbarjo i no com a necessitat.

Malgrat l'absència de comoditats, totes les persones que van viure d'aquesta manera a les cales i platges d'abans de l'arribada del turisme massiu en tenen molts bons records. La possibilitat d'obtenir un major guany pel peix, poder tenir l'ormeig a mà i les barques a prop dels caladors, compensaven amb escreix l'esforç que representava el desplaçament i la vida lluny de casa. Aquesta és una part de la història de les migracions temporals de pescadors a Catalunya que gràcies als últims testimonis es conservarà per a les generacions futures el record d'una existència lliure i feliç malgrat la duresa.

Imatge i destí, els cartells turístics de les comarques gironines. La recerca

Antoni Monturiol i Dolors Vidal

Resum

L'any 2003 es va fer un treball pioner a l'estat espanyol, el de la recopilació de cartells turístics. El marc geogràfic va ser el de les comarques de Girona.

El procés de cerca va implicar la col·laboració dels arxivers comarcals del territori. Van comissariar el catàleg i l'exposició, Antoni Monturiol i Dolors Vidal, en el Museu d'Art de Girona.

Es vol presentar el procés de treball, els resultats, la difusió del treball, l'exposició, també pionera en un museu d'art dels cartells turístics i els treballs que se'n van derivar directament i indirecta.

Així mateix, exposar algunes iniciatives que ajudarien a la visualització i posada en valor del material turístic com a part fonamental del material de memòria que ha conformat la nostra contemporaneïtat.

Paraules clau: Promoció turística, Cartells turístics, Recerca, Comarques gironines, Museu d'Art de Girona, Catàleg, Patrimoni cultural, Difusió internacional.

Resumen

En el año 2003 se llevó a cabo un trabajo pionero en España: la recopilación de carteles turísticos. El marco geográfico fue el de las comarcas de Girona.

El proceso de búsqueda implicó la colaboración de los archiveros comarcales del territorio. Antoni Monturiol y Dolors Vidal comisariaron el catálogo y la exposición en el Museo de Arte de Girona.

Se quiere presentar el proceso de trabajo, los resultados, la difusión del proyecto, la exposición, también pionera en un museo de arte de carteles turísticos, y los trabajos que se derivaron de manera directa e indirecta.

Asimismo, se expondrán algunas iniciativas que contribuirían a la visualización y puesta en valor del material turístico como parte fundamental del patrimonio de memoria que ha configurado nuestra contemporaneidad.

Palabras clave: Promoción turística, Carteles turísticos, Investigación, Comarcas gerundenses, Museo de Arte de Girona, Catálogo, Patrimonio cultural, Difusión internacional.

Abstract

In 2003, a pioneering work was carried out in Spain, compiling tourist posters. The geographical framework was that of the counties of Girona.

The search process involved the collaboration of the regional archivists of the territory. The catalogue and exhibition were curated by Antoni Monturiol and Dolors Vidal at the Girona Art Museum.

The aim was to present the work process, the results, the dissemination of the work, and the exhibition, which is also innovative for an art museum of tourist posters, as well as the works that resulted directly and indirectly from it.

Additionally, it exposes some initiatives that would help visualize and enhance the tourist material as a fundamental part of the memory material that has shaped our contemporaneity.

Keywords: Tourism promotion, Tourism posters, Research, Girona counties, Girona Art Museum, Catalogue, Cultural heritage, International dissemination

Antecedents

La promoció turística s'ha desenvolupat a Catalunya des de començaments del segle XX. L'activitat i el creixement en nombre d'empreses, iniciatives públiques i privades, institucions i municipis que han fet promoció del seu territori ha crescut exponencialment. Per això, a principis del segle XXI, a tall d'epíleg del que havia estat el segle anterior, vam proposar-nos de fer un treball conjunt entre un conservador de museu d'art i una docent i investigadora a la Facultat de Turisme per tal d'acomplir dos grans objectius.

Reunir el material de promoció turística de les comarques de Girona en format paper que havia estat imprès i difós a nivell nacional i internacional fins a l'any 2002. Estàvem per tant, iniciant un projecte innovador, sense models ni precedents, i els resultats s'exposarien en forma de catàleg i d'exposició temporal a les sales del Museu d'Art de Girona.

La recerca

La concepció d'aquest treball es fonamenta sobretot en la recerca de cartells turístics a les comarques gironines. Es va fer una cerca prèvia sobre el tractament bibliogràfic d'aquest tema, amb un marc teòric per tal de saber quins treballs i publicacions similars s'havien fet a nivell internacional. El treball de referència com

a punt de partida fou el llibre d'Alain Weill, *L'invitation au voyage: l'affiche de tourisme dans le monde*¹. Vam constatar que en aquesta publicació la part referida a la península ibèrica sobre el tema era pràcticament inexistent², sobretot perquè no hi havia a casa nostra estudis parcials o generals sobre aquesta tipologia de cartell temàtic. En aquest treball pràcticament no hi havia referències de la nostra península. Un primer buit que feia incomprensible que en un país tan turístic, no hi hagués material que es pogués visionar en estudis generals com el de Weill.

Vam constatar que no hi havia cap estudi d'imatge turística en format cartell a l'estat espanyol si exceptuem un recull de cartells municipals de l'ajuntament de Madrid que s'havia fet des de l'ens de promoció turística d'Espanya, Turespain.

Vam optar per definir uns paràmetres amb els quals afrontar la tasca de recerca dels cartells, que foren:

- Fixar geogràficament els cartells a localitzar. Donada l'organització territorial vam fixar la recerca en el marc de cadascuna de les vuit comarques que integren el territori.
- Determinar els exemplars que es podien localitzar i on es localitzaven; hi van jugar un paper fonamental els Arxius Comarcals.

1. WEILL, Alain, *Invitation au voyage. L'affiche de tourisme dans le monde*, París. 1994.

2. Exceptuant la publicació, *Carteles turísticos madrileños*. Comunidad de Madrid. 1987.

- Fixar paràmetres per determinar que és o no és un cartell turístic³:
 - a) Entenem com a cartell turístic aquell que estableix una comunicació amb el turista potencial per tal d'interessar-lo a visitar una zona geogràfica concreta, urbana o rural, un element patrimonial singular, un recorregut o una instal·lació especialitzada.
 - b) També serà un cartell turístic aquell que anuncia una activitat adreçada al foraster i el convida a desplaçar-se per fer aquella activitat.
 - c) Finalment, el cartell turístic ha de participar d'un cert caràcter intemporal, no subjecte a una data específica.

Vam entendre, doncs, que no eren cartells turístics els que anunciaven activitats periòdiques i fonamentalment adreçades al públic de zones locals i radials –festes majors, aplecs de sardanes, etc.–, les quals, a més, tenen una data de celebració molt concreta.

- A partir dels cartells localitzats fer-ne una anàlisi de caràcter general, que posteriorment permetés desenvolupar i aprofundir en apartats, períodes històrics i institucions.

Es va decidir contactar amb una persona a cada comarca, amb vinculació amb el món dels arxius, per facilitar i agilitzar la recerca. Això permetia fer un buidatge exhaustiu en aquestes institucions. Vam tenir una reunió prèvia amb els coordinadors per compartir unes directrius d'actuació comunes, per explicar el projecte

³ MONTURIOL, Antoni; VIDAL, Dolors; *Imatge i destí. Cartells turístics de les comarques gironines*. Museu d'Art de Girona. Girona. 2003. P. 16.

i la recerca que s'havia de fer, els criteris de selecció del material i per elaborar en cada cas el tipus de text que preteníem que redactessin sobre els cartells localitzats a cada comarca. Amb tot vam donar llibertat en l'elaboració del text d'aquesta manera podien haver-hi aportacions que enriquissin el projecte. Aquests arxivers van fer la recerca a la seva comarca i van escriure un text per al catàleg.

Com a comissaris vam establir contactes amb les institucions encarregades de la promoció i difusió turística: Ministerio a través del Patronato Nacional de Turismo (PNT) i més endavant va passar a ser la Dirección General de Turismo i Turespaña, Generalitat a través de la Direcció General de Turisme de la Generalitat i Diputació-Patronat Costa Brava-Pirineu de Girona. En els tres casos l'acció de la selecció del material de cada ens era diferent. En el primer cas a Madrid, tenien recollits els seus cartells i es trobaven recopilats en una publicació des de 1957⁴. A la Generalitat en tenien de conservats, però no al 100 %. A partir d'aquell moment van començar a guardar-los d'una forma més sistemàtica. En el cas de la Diputació-Patronat Costa Brava - Pirineus de Girona, no tenien, ni tenen cap arxiu institucional on poder consultar tot el material editat per ells, des de la perspectiva històrica.

Les institucions haurien de preservar el seu material i recuperar la seva història en aquest camp. Per tant s'haurien de preocupar per anar recopilant cartells editats per ells mateixos en èpoques passades.

Vam contactar també, amb institucions on fos possible trobar exemplars per incorporar a l'estudi: amb la Biblioteca Pública de Girona (en aquests moments Biblioteca Carles Rahola) que era la que custodiava els

⁴ *Catálogo de carteles oficiales de turismo*. Vol 1 (1957-1979); Vol 2 (1980-2000). Instituto de Estudios Turísticos. Madrid. 2000.

materials del DL (Dipòsit Legal), aplicat al país des de l'any 1957. Aquest dipòsit obligava als editors de qualsevol material a lliurar un nombre d'exemplars d'aquests, entre els quals els cartells. En aquell moment els cartells que custodiaven no estaven ni classificats ni ordenats i per tant, no fou possible accedir-hi. Vam realitzar altres contactes: Biblioteca Nacional a Madrid, Biblioteca de Catalunya a Barcelona... Estaven començant a ordenar sistemàticament els cartells.

Els col·leccionistes també són importants en una recerca d'aquestes característiques ja que la gran majoria dels cartells conservats ens han arribat gràcies a ells. A Catalunya hi havia Postermil amb els cartells dels fons publicats en llibres⁵ amb capítols dedicats al cartell turístic però sense cap text que analitzés aquests materials. Un altre col·leccionista és Marc Martí i d'altres de més ocasionals. Vam centrar la nostra atenció sobretot en alguns dels cartellistes que van dedicar bona part de la seva producció al cartell turístic com Josep Morell i Enric Moneny.

Donat que l'exposició es va dur a terme al Museu d'Art de Girona, fou la primera vegada que un Museu d'Art facilitava una plataforma per a aquest objectiu. Coincidia amb l'any del Disseny 2003 i la proposta era coherent. Però era inèdita, també. Mai un museu d'art havia exhibit peces sobre paper.

Per la qual cosa l'atenció es va centrar en les èpoques passades que en general són els que tenen un component, més artístic. D'aquests períodes vam poder constatar que hi havia mancances importants. Trobàvem molts exemplars de períodes més propers a nosaltres des d'un punt de vista cronològic i ens va semblar interessant recollir el màxim d'exemplars sense cap filtre. Tot i que moltes vegades podien tenir poc interès des del punt de vista artístic, en canvi, en tenien respecte a la història del turisme a les nostres contrades, des d'un punt de vista sociològic.

5. CARULLA, J. *Catalunya en 1000 carteles; desde los origenes hasta la Guerra Civil*. Postermil. Barcelona. 1994. CARULLA, Jordi; CARULLA, Arnau, *España en 1000 carteles*. Postermil. Barcelona. 1995

Els resultats

L'exposició al Museu d'Art de Girona es va titular, *IMATGE I DESTÍ*, Cartells turístics de les Comarques Gironines, i es va celebrar des de finals del 2003 fins a març del 2004. L'exposició va reunir uns 260 cartells originals. Va tenir una afluència molt notòria i va generar un efecte multiplicador en els estudis territorials d'imatge turística. Així, Galícia, Balears i Andalusia van començar a estudiar la seva edició i difusió històrica de cartells turístics. L'exposició va interessar també a públics especialitzats com Mike Robinson, de la University de Birmingham, editor de la revista *Cultural Tourism* que va viatjar expressament per veure l'exposició i parlar extensament amb els comissaris. També ho va fer la responsable del Govern espanyol, en matèria de promoció turística, la Sa. Pilar Lobo.

El catàleg, que gràcies al finançament de la Direcció General de Turisme de la Generalitat de Catalunya, va poder-se fer amb la reproducció en color de tots els cartells trobats en aquest estudi, va significar, com hem dit, una mostra de presa de consciència del valor d'aquest tipus de material, per a la seva recuperació i per la millora en el treball de documentació posterior.

Una vegada acabada l'exposició es van enviar disset catàlegs als principals centres d'estudis de docència i recerca en turisme del món. D'aquesta manera, es troba en repositoris universitaris per als estudiosos del cartell turístic, corregint en part la deficiència que vam trobar al principi amb el treball de Weill.

Aquesta exposició i el catàleg que l'acompanya foren un punt de referència en el món de l'estudi de la imatge turística. A partir d'aquí, es van organitzar altres exposicions de períodes més concrets o de temes més precisos ampliant les cerques originàries. D'aquí van sortir les exposicions: *75 Aniversari de l'Oficina de Turisme de Catalunya (OTC)*, per la Conselleria d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, *Girona temps de flors*, - per a l'Ajuntament de Girona, i el *Catálogo de carteles ofici-*

ales de turismo (1929-1959) per la Dirección General de Turismo del Gobierno Español , i *Imatge gràfica de la Costa Brava*, per al Patronat de Turisme Costa Brava Pirineu de Girona, que ha restat inèdit.

S'acomplien així dos elements centrals dels objectius: fer una recerca, fer-la pública, fer-la internacional i fer-la capaç de generar altres treballs capaços d'ampliar el coneixement tant des de la perspectiva del coneixement com de la seva difusió.

Hem proposat diverses vegades la creació d'un fons de material de promoció turística amb qualsevol tipus de suport. Tenir-lo suposaria una eina important per a l'estudi i la recuperació del passat, tan rellevant i encara tan poc compartit i socialitzat en els camps del turisme i la cultura.

Turismefòbia

Anna Soliguer Guix
Doctora en Turisme

Resum

La turismefòbia és la reacció adversa al turisme massiu, causada per impactes socials, culturals i econòmics. Es manifesta en tensions locals, especialment a llocs com Lloret de Mar, on el turisme de festa ha degradat la convivència. La manca de gestió sostenible i la inacció política alimenten aquest fenomen, que exigeix estratègies integrals per garantir el benestar local.

Paraules clau: Turismefòbia, Turisme massiu, Convivència, Sostenibilitat, Identitat cultural, Gestió pública, Lloret de Mar, Benestar.

Resumen

La turismofobia es la reacción adversa al turismo masivo, originada por impactos sociales, culturales y económicos. Se manifiesta en tensiones locales, especialmente en lugares como Lloret de Mar, donde el turismo de fiesta ha deteriorado la convivencia. La falta de gestión sostenible y la inacción política alimentan este fenómeno, que requiere estrategias integrales para garantizar el bienestar local.

Palabras clave: Turismofobia, Turismo masivo, Convivencia, Sostenibilidad, Identidad cultural, Gestión pública, Lloret de Mar, Bienestar.

Abstract

Tourismophobia is the adverse reaction to mass tourism, driven by social, cultural, and economic impacts. It manifests in local tensions, especially in places like Lloret de Mar, where party tourism has disrupted coexistence. The lack of sustainable management and political inaction fuel this phenomenon, which demands integrated strategies to ensure local well-being.

Keywords: Tourismophobia, Mass tourism, Coexistence, Sustainability, Cultural identity, Public management, Lloret de Mar, Well-being.

La turismefòbia és un fenomen de creixent rellevància que es fa evident en contextos on el turisme de masses o la tipologia de turistes poden generar conseqüències adverses per a la comunitat local, com ara la degradació de la vida quotidiana, la pèrdua de la identitat cultural, l'increment del cost de la vida, la congestió d'infraestructures, i la disminució de la qualitat de vida.

Aquesta aversió enfront d'una activitat econòmica aparentment positiva, com és el turisme, posa de manifest tensions subjacents i contradiccions intrínseques en els processos de desenvolupament local. Per abordar la turismofòbia de manera eficaç, és imprescindible adoptar una visió integral i comprendre profundament els factors que la generen amb l'objectiu de promoure un turisme sostenible que prioritzi el benestar de la població local i la preservació dels recursos naturals i culturals de les destinacions turístiques.

La turismofòbia no es limita a ser una preocupació confinada únicament entre independentistes anticapitalistes, anarquistes i comunistes en la seva defensa del dret a la ciutat. Més aviat, ha transcendit les fronteres del populisme i ha penetrat en les capes mitjanes i altes de la societat. Aquestes classes, en la seva vida diària a ciutats com Barcelona, es veuen confrontades amb un ambient desagradable generat per la presència aclaparadora del turisme global i altres formes d'activitat turística indirecta.

La turismofòbia emergeix com un fenomen multidimensional que es manifesta de manera transversal en diverses esferes de la societat, tot i que sovint s'associa amb reaccions crítiques envers l'impacte negatiu del turisme en les comunitats locals. A Barcelona, alguns moviments socials, tot i expressar suport al turisme, adopten una postura crítica respecte al model turístic actual. Curiosament, aquests moviments estan liderats per empresaris amb negocis turístics consolidats, els quals han observat una disminució del valor del seu producte a causa de problemes d'incivisme i inseguretat a l'espai públic que minven la qualitat de la seva oferta turística. Aquesta paradoxa posa en relleu la complexitat de la turismofòbia, que no és simplement una resposta a les conseqüències negatives del turisme, sinó també una expressió de les tensions i les contradiccions inherents a les dinàmiques socioeconòmiques i culturals de les destinacions turístiques contemporànies.

Les expressions de turismofòbia poden abastar des de protestes pacífiques fins a actes de vandalisme dirigits contra establiments turístics o fins i tot contra turistes individuals. La turismofòbia reflecteix preocupacions vàlides sobre l'impacte del turisme en les comunitats autòctones, posant de relleu la imperiosa necessitat de tractar aquestes preocupacions de manera justa i sostenible per tal de garantir una convivència harmoniosa entre residents i visitants.

El fenomen de la turismofòbia ha emergit en alguns llocs com a conseqüència d'una conjunció de factors històrics i socials. Els canvis dràstics en la indústria turística, amb l'increment massiu del turisme, han generat tensions locals en molts casos. Això s'ha vist exacerbant per l'impacte de la globalització, que ha homogeneïtzat moltes cultures i ha provocat la percepció d'una pèrdua d'identitat local. Paral·lelament, els moviments socials centrats en qüestions urbanes i de desenvolupament sostenible han guanyat força, plantejant crítiques a la superpoblació turística i els seus efectes negatius sobre l'entorn i la comunitat. Aquests factors han contribuït a l'aparició i creixement de la turismofòbia en diversos destins turístics.

Segons les paraules de Taleb Rifai, l'anterior secretari de l'Organització Mundial del Turisme (OMT), la turismofòbia no ha de ser atribuïda al turista, sinó més aviat a l'administració, ja que deriva de males pràctiques en la gestió pública, les quals estan estretament vinculades als interessos i les relacions de poder. Aquesta afirmació posa de manifest la responsabilitat de les autoritats i les institucions governamentals en la gestió del turisme i la mitigació dels seus impactes negatius sobre les comunitats locals. És essencial reconèixer aquesta dinàmica per tal de promoure una gestió turística més efectiva i equitativa, que prioritzi el benestar de les poblacions locals i la preservació dels recursos naturals i culturals de les destinacions turístiques i en aquest sentit, cal segmentar la demanda i reorientar l'oferta cap a la qualitat i la sostenibilitat.

L'art d'anar a molestar

La turismofòbia emergeix quan la percepció del turisme i dels turistes es converteix en una sensació d'invasió o molèstia, activant-se sovint com a resposta a aquest sentiment. Aquest fenomen complex pot tenir diverses causes que varien segons el context local, el moment i els impactes negatius específics que es produeixen. En ciutats turístiques amb una població resident, aquesta reacció pot ser atribuïda a factors com la gentrificació i la proliferació d'apartaments turístics, entre altres.

La turismofòbia sorgeix com a resposta a la percepció que les autoritats no han afrontat adequadament els reptes associats al turisme massiu i les seves conseqüències negatives sobre la comunitat local. La inacció dels governs i la manca de polítiques efectives per preservar l'equilibri entre el desenvolupament turístic i el benestar dels residents alimenten la desconfiança i la frustració entre la població.

A Lloret de Mar, la turismofòbia s'ha manifestat com a resposta a l'increment de determinades tipologies d'oferta turística que atrauen a determinants perfils de turistes i els seus impactes negatius sobre la comunitat local. Les tensions entre residents i visitants s'han intensificat, especialment durant els mesos de temporada alta. Les queixes sobre el soroll i la degradació del municipi són freqüents, alimentant una sensació de frustració i desconexió amb el turisme. Les autoritats locals han posat en marxa diverses mesures per abordar aquesta problemàtica, des de restriccions en l'allotjament turístic fins a campanyes de conscienciació per promoure un turisme més respectuós. Es necessita una major implicació, sobretot en qüestions

d'inseguretat, incivisme, precarietat laboral i impuls econòmic, amb l'objectiu de no cronificar la pobresa a Lloret de Mar i en aquest punt cal treballar aspectes clau com els locals comercials i el comerç perquè quan l'oci nocturn no funciona, el poble i l'activitat econòmica queden deserts.

A Lloret de Mar, moltes empreses turístiques es dediquen a invertir recursos significatius per proporcionar una experiència de qualitat als seus clients, mentre que els seus empleats s'esforcen per garantir la seva satisfacció. Tot i això, en sortir al carrer, es troben amb un entorn degradat, insegur i amb seriosos problemes d'estètica urbana. Això afecta també els turistes, molts dels quals es troben amb dificultats per dormir, un problema que es relaciona directament amb l'oferta turística que atrau determinats perfils de clients incívics. Aquest incivisme és fruit d'una etapa inicial de l'experiència turística, la qual cosa pot tenir repercussions negatives sobre la imatge i el benestar de la destinació.

A Lloret de Mar, concretament, la turismofòbia es desencadena principalment per la tipologia de turista que visita la zona i la manca de gestió sostenible de la destinació turística. La presència d'un determinat perfil de visitants, així com les conseqüències negatives derivades de la falta de planificació i gestió adequada, alimenten aquest fenomen, generant tensions i malestar entre els residents locals i els visitants.

La turismofòbia no radica exclusivament en les accions dels moviments socials i els residents locals, sinó més aviat en les omissions i la falta d'actuació per part de les administracions públiques i els partits polítics. Aquest fenomen esdevé una manifestació de la insatisfacció i la desafecció envers les polítiques turístiques i les mesures de gestió implementades pels organismes governamentals.

Impactes turístics

En el marc de l'anàlisi de les dinàmiques turístiques a Lloret de Mar, cal atorgar una especial atenció als impactes psicosocials que emergeixen com a elements crítics en la comprensió dels processos de governança i participació ciutadana. Aquests impactes, que s'identifiquen com a fonts principals de malestar entre la població local, exerceixen una influència significativa en múltiples dimensions de la vida comunitària. L'estat d'ànim, les relacions socials i la identitat cultural dels residents es veuen profundament influïts per aquests fenòmens, que, a més, tenen conseqüències directes sobre la salut física i mental dels individus. La comprensió d'aquests impactes psicosocials proporciona una perspectiva crucial per a la formulació de polítiques públiques i estratègies de gestió que abordin les necessitats i preocupacions dels ciutadans en aquest context específic de desenvolupament turístic.

En l'entramat de l'anàlisi dels impactes turístics a Lloret de Mar, emergeixen diversos factors que cal considerar de manera exhaustiva. En primer lloc, la sensació d'invasió i sobrecàrrega durant els pics de demanda turística de la temporada alta constitueix un aspecte crític que afecta la qualitat de vida dels residents locals, posant de manifest tensions i desafiaments en la gestió del flux turístic.

A més, la pèrdua de la identitat cultural, fruit de la homogeneïtzació de l'oferta turística, planteja interrogants fonamentals sobre la preservació del patrimoni cultural i la diversitat comunitària. Aquest fenomen es veu reforçat per la preponderància d'un monocultiu turístic, el qual, a la llarga, genera desequilibris econòmics i socials que afecten la sostenibilitat del desenvolupament local.

D'altra banda, l'increment del cost de la vida, particularment en relació amb el transport, agreuja la pressió financera sobre els residents locals, restringint-ne la mobilitat i l'accés a recursos essencials. Això és especialment evident en el cas dels desplaçaments cap a ciutats com Barcelona.

Finalment, la percepció de la inseguretat generada per les pràctiques de vigilància inadequades de caràcter privat als entorns comercials d'abastament diari, on es generen males pràctiques que sovint confonen els residents amb actors vinculats a l'economia criminal, exacerba les tensions i el malestar social. Aquest clima d'incertesa pot minar la confiança en les institucions locals i contribuir a una percepció negativa generalitzada del turisme, intensificant les friccions entre la població local i els visitants.

L'increment del turisme de festa a Lloret de Mar és un fenomen que ha impactat de manera significativa la vida quotidiana dels residents locals. Les activitats d'oci nocturn intensives, sovint acompanyades de soroll excessiu i comportaments poc cívics, han generat una percepció negativa entre els residents, augmentant els sentiments d'inseguretat i frustració.

Aquests impactes no es limiten a la percepció emocional, sinó que tenen repercussions tangibles en la qualitat de vida dels residents, afectant el seu benestar físic. És urgent abordar aquests problemes amb mesures concretes i efectives, com la regulació de l'oci nocturn i la promoció de formes alternatives de turisme que respectin el teixit social i cultural de la comunitat local.

L'increment del turisme de festa a Lloret de Mar requereix una resposta immediata i coordinada per part de les autoritats i la comunitat per preservar la qualitat de vida dels residents i garantir un desenvolupament turístic sostenible a llarg termini.

Una part crucial de l'abordatge d'aquesta problemàtica és la regulació dels permisos d'apertura dels locals comercials, els quals poden contribuir a alimentar i perpetuar els problemes associats al turisme de festa a Lloret de Mar. És evident que certs establiments poden ser punts neuràlgics d'aquest tipus d'activitats nocturnes que generen molèsties i inseguretat entre la població local, fins i tot, a primeres hores del dia quan els residents van a treballar.

Per tant, és necessari implementar mesures de control més estrictes sobre l'obertura i el funcionament d'aquests locals, incloent-hi la revisió dels requisits per a l'obtenció de llicències d'operació. Aquesta acció podria implicar la definició de criteris més clars i rigorosos per a la concessió de permisos, incloent-hi la consideració dels impactes potencials sobre la convivència i la qualitat de vida dels residents.

A més, cal promoure una millor coordinació entre les autoritats locals, els propietaris de locals comercials i la comunitat per abordar de manera efectiva aquestes qüestions. Això pot incloure la implementació de mecanismes de monitoratge i avaluació per identificar i abordar de manera proactiva els establiments que generen problemes i promoure pràctiques comercials més responsables i respectuoses amb el teixit social de la comunitat.

En definitiva, una regulació més rigorosa dels permisos d'apertura dels locals comercials pot ser una peça clau en l'estratègia global per abordar els problemes associats al turisme de festa a Lloret de Mar i promoure un entorn més harmoniós i sostenible per a tots els seus habitants.

A Lloret de Mar, s'observa una complexa intersecció d'impactes que defineixen la dinàmica turística de la localitat. Els aspectes socials i psicosocials derivats de l'oci nocturn, entre els quals es destaquen la inseguretat, l'incivisme, el soroll i els canvis demogràfics i de valors, emergeixen com a punts focalitzats d'atenció. A més d'aquests factors, es detecta la presència persistent de problemàtiques com la pobresa i la precarietat laboral, que exacerben les tensions i influeixen de manera directa en la qualitat de vida dels residents locals.

És evident que aquests impactes exerceixen una influència significativa en la convivència i el benestar de la comunitat, creant un entorn marcat per tensions i desafiaments constants. Per tant, és imperatiu abordar aquests fenòmens de manera integral, adoptant una perspectiva interdisciplinària que consideri tant les dimensions socials com les polítiques i econòmiques.

Aquest enfocament holístic és essencial per promoure un desenvolupament turístic que sigui no només sostenible, sinó també equitatiu i respectuós amb la comunitat local. Això requereix la implementació de polítiques i estratègies que prioritzen la mitigació dels impactes negatius sobre la població resident, alhora que fomentin la participació ciutadana real i no la dels seus votants que són els propietaris dels locals comercials i els negocis turístics, i la inclusió social com a pilars fonamentals de la gestió turística. En definitiva, la consecució d'aquest objectiu representa un repte complex, però absolutament necessari per garantir un futur pròsper i harmoniós per a Lloret de Mar i els seus habitants.

Perfil turismefílic

El perfil filoturístic es caracteritza per un individu major de 50 anys amb escassa o nul·la formació, que ha experimentat períodes passats on les dinàmiques interrelacionals es distingien per la manca de relacions altruistes. Des d'una perspectiva de la Teoria de l'Intercanvi Social, les relacions es basen en l'obtenció d'una recompensa, la qual, en la majoria dels casos, es tradueix en termes econòmics o sexuals.

El suport al desenvolupament turístic a Lloret de Mar no es limita exclusivament al benefici econòmic posterior a la guerra civil, sinó que també està influït per la transició des d'una tradició enraonada en la

família i els valors catòlics cap a una societat més desinhibida sexualment, fent possible una “modernització de la societat”, alliberant-la del pecat fins a la perdició. Amb el transcurs del temps i la normalització d'aquestes pràctiques, el turisme ja no és percebut com una font per satisfer necessitats personals bàsiques, fet que ha induït una disminució en el suport al desenvolupament turístic.

En canvi, la decadència moral ha provocat malestar entre els habitants locals, els quals perceben el seu municipi com a “Lloret del Mal”, una expressió que compara Lloret de Mar amb Sodoma i Gomorra, subratllant la percepció de degradació moral i deteriorament social.

La invisibilització del malestar femení

La Teoria de la Solidaritat Emocional permet mesurar el malestar dels residents. A Lloret de Mar, un 34,8 % de la població resident exhibeix una actitud favorable cap al turisme sense presentar afectació emocional. Contrastant amb això, un 26,2 % dels residents mostren una disposició positiva envers el turisme, però experimenten un impacte emocional associat. En el mateix ordre de percepcions, un 39 % de residents evidencien una actitud desfavorable cap al turisme, també amb una repercussió emocional notòria. Aquestes estadístiques, obtingudes d'un estudi de clústers, il·lustren el malestar experimentat per la població, el qual incideix en la salut tant física com mental, desencadenant estrès i angoixa. Això, a la llarga, provoca una disminució de la qualitat de vida i una sensació de pèrdua de control i governabilitat sobre la pròpia existència.

La major part del malestar és experimentat per dones joves amb un alt grau de formació. Aquest perfil de malestar no troba veu en cap dels moviments socials que concentren les seves reclamacions en qüestions de volum, lluita de classes o ideologies feministes. No obstant això, en la lluita pel treball digne, han emergit treballadores del sector turístic que enfronten aquesta problemàtica. Aquest fenomen de transversalitat de l'assetjament, present tant en els àmbits urbà, públic, laboral i privat, que transcendeix les barreres de classe social, es manté com una realitat oculta, on la narrativa del malestar femení és difuminada pel discurs filoturístic. Aquesta realitat constitueix una forma d'opressió exercida per les institucions públiques i privades en el desenvolupament de la vida quotidiana de les dones.

Comerç, bars i propietat

Seguint l'empremta de les diverses etapes de la Geografia Econòmica Evolutiva, es fa palesa la presència de dos moments clau a Lloret de Mar on es destaquen esdeveniments d'interès en relació amb les manifestacions populars. Ambdós moments estan estretament vinculats a les protestes contra la tipologia de turista i

els perfils associats a aquesta. Es tracta específicament de les queixes dirigides contra els trilers i el turisme d'oci nocturn associades a la *ruta del bacalao*, protagonitzada per turistes holandesos i anglesos. Inicialment, el que semblava una defensa dels locals per salvaguardar la imatge de la localitat, va revelar canvis més profunds en etapes posteriors.

Aquestes rutes estaven organitzades per visitar bars holandesos i anglesos, en comptes dels bars locals. En molts casos, els organitzadors mateixos d'aquestes rutes visitaven bars locals per atreure clients i portar-los als seus propis establiments. Aquestes marxés, integrades per aproximadament 300 individus, que recorrien els carrers amb un alt grau d'alcoholització i causant danys, com ara els còctels promocionals dels bars a peu de carrer, van acabar desapareixent sota la pressió de la petita i mitjana burgesia de la comunitat local. La pressió popular també va contribuir a posar fi als trilers que operaven a les portes dels establiments comercials.

Els interessos dels propietaris dels comerços i bars locals han contribuït en gran mesura a modificar el panorama turístic, principalment a causa de la pressió exercida per la població local i els seus partits polítics. Davant d'aquesta situació, aquests mercats europeus es van desplaçar cap a destinacions com Grècia i Turquia ja que els bars estrangers eren un punt d'atracció turística dels mercats emissors. No obstant això, aquesta solució va generar problemes més greus en substituir els llogaters europeus per llogaters d'altres continents, la qual cosa va contribuir a l'abandó i la decadència del comerç i de la localitat turística. Es va passar del turisme de borratxera a la pèrdua de qualitat als carrers, amb espais públics degradats i botigues que no contribueixen a la comunitat local més enllà dels interessos dels seus propietaris, els quals, en molts casos, són els mateixos que van aconseguir apartar el turisme centreeuropeu. Es per això que, més enllà de l'oci nocturn i el turisme de borratxera, part de la comunitat local contribueix a la degradació del municipi a través del lloguer turístic dels seus locals comercials. Aquest és un factor clau per a la pèrdua de qualitat del turisme i del municipi.

Referències

EMERSON, R. M. "Social Exchange Theory". *Annual Review of Sociology*, 2(1). 1976. P. 335-362.

MANSILLA, J.A.; MILANO, C. "Introducción a la Ciudad de Vacaciones. Apuntes sobre turismo y malestar social en Barcelona" dins *Ciudad de Vacaciones. Conflictos urbanos en espacios turísticos*, Mansilla i Milano, coords., Pol·len Edicions. 2018. Barcelona.

MILANO, C. "Overtourism, malestar social y turismofobia. Un debate controvertido" dins *PASOS, Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*, 16(3). 2018. P. 551-564.

- NOVY, J.; COLOMB, C. "Urban tourism as a source of contention and social mobilisations: a critical review" dins *Tourism Planning & Development*, 16(4). 2019. P. 358-375.
- PALOU, S. "El estudio del turismo a modo de contestación social" dins *Turistificación Global*, CAÑADA, E.; MURRAY, I. Icaria Editorial. 2019. Barcelona.
- RASOOLIMANESH, S.; JAAFAR, M.; KOCK, Ned F.; RAMAYAH, T. "A revised framework of social exchange theory to investigate the factors influencing residents' perceptions". *Tourism Management Perspectives*, 16. 2015. P. 335-345.
- TIMOTHY, D. J. (eds.). *Handbook of Globalisation and Tourism*. Cheltenham, Gran Bretanya. Edward Elgar Publishing. 2019.
- WARD, C.; BERNO, T. "Beyond social exchange theory: attitude toward tourists" dins *Annals of Tourism Research*, 38. 2011. P. 1556–1569.
- WOOSNAM, K.M. "Testing a model of Durkheim's theory of emotional solidarity among residents of a tourism community" dins *Journal of Travel Research*, 50(5). 2011. P. 546-558.
- WOOSNAM, K. "Using emotional solidarity to explain residents' attitudes about tourism and tourism development" dins *Journal of Travel Research*, 51(3). 2012. P. 315-327.
- WOOSNAM, K. M., & RIBEIRO, M. A. "Methodological and theoretical advancements in social impacts of tourism research" dins *Journal of Sustainable Tourism*, 31(2). 2023. P. 187–203.

PONÈNCIES

TAULES RODONES

TAULES D'EXPERIÈNCIES

COMUNICACIONS

EXPOSICIÓ

DE VERANEJANTS A TURISTES

Evolució del turisme a partir dels fons del Servei d'Arxiu
Municipal de Lloret de Mar

DE VERANEJANTS A TURISTES

1840 - 1920

1841

Thomas Cook realitza el primer viatge organitzat de la història

1848

S'inaugura la **línia de ferrocarril de Barcelona Mataró**. El primer tren de l'Estat Espanyol

1881

Obre **Cal Ferrer de Tall**, embrió de la primera casa d'hostes de Lloret de Mar: la **Fonda el Comerç**, inaugurada el 1893

1904

Obre l'**Hotel de Santa Cristina** promogut per Narcisa Olivé i Sureda

S'inaugura el **Monument a l'Àngel**, obra de l'escultor modernista Enric Monserdà

Es funda la societat **Turisme Marítim**, amb seu a Barcelona, que serà una de les primeres en voler visitar de manera organitzada el paratge de Santa Cristina

1905

Es crea la **Comisión Nacional de Fomento del Turismo**

1908

Ferran Agulló bateja la **Costa Brava**

Es funda a Barcelona la **Societat d'Atracció de Forasters**

1919

El doctor **Raül Roviralta i Astoul** inicia les obres de **Santa Clotilde**

Josep Carner publica a la revista *D'Ací d'Allà* l'article '**Lloret, paradís gentil**'

1920

S'inaugura l'**Hotel Costa Brava**, el primer establiment de Lloret en anunciar-se a l'estranger

FORASTERS, EXCURSIONISTES, VIATJANTS I ESTIUJANTS

(1900 - 1920)

**1 RETRAT DE GRUP A LES ROQUES DE
SA CARAVERA**
CA. 1910
SAML, FONS JOSEP VILÀ I PRATS
ST 304.029.018

Per parlar de la primera llavor del turisme a Lloret de Mar cal remuntar-nos a finals del segle XIX. Un dels primers allotjaments dels quals es té constància va ser la *Fonda El Comerç*, inaugurada l'any 1893. Les cases d'hostes, més aviat modestes i amb poques habitacions, donaven aixopluc a aquells que, per diverses qüestions, havien de fer nit a la població.

Amb l'arribada del segle XX començarà un viatge trepidant i una sèrie de fets i canvis que seran el preludi de la indústria turística a la nostra vila. L'excel·lent situació del paratge de Santa Cristina fa que es converteixi en un pol d'atracció d'excursionistes. L'any 1904 s'hi construeix un dels primers hotels de la costa de Llevant, tal com s'anomenava llavors el tram de litoral entre Barcelona i França, per iniciativa de Narcisa Oliver i Sureda, pionera de les dones emprenedores en l'àmbit de l'hostaleria local.

El 1908 Ferran Agulló anomena per primera vegada la Costa Brava en un article a *La Veu de Catalunya*. El mateix any es crea a Barcelona la *Societat d'Atracció de Forasters* que, junt amb el *Centre Excursionista de Catalunya*, fundat el 1891, fomentaran l'arribada de visitants a la nostra població.

2 ESTATUTS DE LA SOCIETAT D'ATRACCIÓ DE FORASTERS DE BARCELONA, 1908
SMLM, FONS MARTÍNEZ – PLANAS
ST 066.150.389

3 BARRET CANOTIER DE PALLA TRENADA, ca. 1920
SMLM, FONS GUINART – BALL·LLATINAS – XIBERTA
ST 086.100.001

ELS VERANEJANTS, ELS PRIMERS VISITANTS DE LLORET

A la primera dècada del 1900 la colònia d'estiuejants ja estava plenament establerta. La bellesa de la costa lloretenca, la bonança del clima i la tranquil·litat que s'hi respirava eren els principals reclams per a la societat burgesa, sovint resident a Barcelona, però amb arrels a la nostra vila. L'arribada d'aquestes famílies va propiciar l'aparició d'establiments dedicats a la nova classe emergent que gaudia d'una posició benestant i que reclamava serveis per fer la seva estança més còmoda. L'exposició del cos al sol i a l'aigua salada passa de ser qüestió de treballadors a considerar-se beneficiosa per la salut. En aquest context es produirà la inauguració dels primers establiments de banys, amb els seus *toldos* i casetes, com els anomenats *Banys d'en Serafi*.

La majoria d'aquests estiuejants s'hostatgen en les residències senyorials dels seus avantpassats. D'altres lloguen cases o habitacions als mateixos lloretencs.

4 CARNET DE PARTICIPANT AL I CONGRÉS DE TURISME DE CATALUNYA A NOM D'EMILI MARTÍNEZ I PASSAPERA, 1919
SMLM, FONS MARTÍNEZ – PLANAS.
ST 066.150.389

5 JOSEP CARNER EN UNA DE LES SEVES VISITES A LLORET, ca. 1920
AUTOR: EMILI MARTÍNEZ I PASSAPERA
SAMLM, FONS MARTÍNEZ – PLANAS
ST 302.017.020

LLORET, PARADÍS GENTIL

L'article de Josep Carner publicat l'octubre de 1919 a la revista *D'Ací i d'Allà*, tot rememorant la seva estada estiuenca a Lloret, servirà per l'elaboració d'un dels primers fulletons turístics de la vila. Aquest veurà la llum el 1932, moment en que es crea el Sindicat de Turisme de Lloret de Mar.

7 "LLORET, PARADÍS GENTIL", ESCRIT PEL POETA JOSEP CARNER.
PUBLICAT A LA REVISTA *D'ACÍ, D'ALLÀ*, vol. IV, n. 10, OCTUBRE 1919.
SAMLM, FONS MARIA HERAS I MACIÀ.
ST 066.229.017

6 OPUSCLE DE PROMOCIÓ TURÍSTICA DE LLORET, ca. 1932
SAMLM, FONS FÀBREGAS – BARRI.
ST 031.085.001

DE VERANEJANTS A TURISTES

1931 - 1936

1931

S'obren els **Banyes Ventura**

1932

Es crea l'**Oficina de Turisme de Catalunya (OTC)**

Es funda el **Sindicat de Turisme de Lloret**

Surt el **primer fullatè turístic de la vila**, editat pel mateix sindicat

1933

Es comença a construir el **Castell d'en Plaja**

La revista local **Aires Lloretencs** parla de turisme en els seus articles

1934

El **Consell de la Generalitat** es reuneix sota el **Pi de Santa Cristina**

1935

Es crea el **primer Patronat de Turisme de la Costa Brava**. El consistori de Lloret de Mar hi participa activament

1936

Amb l'esclat de la **Guerra Civil** s'estronegen moltes de les propostes fetes fins aleshores entorn al turisme

DE CASES SENYORIALS A CASES D'HOTES

(1920 - 1930)

Els anys vint van significar l'inici d'un tímid canvi en l'urbanisme de la vila i en el dia a dia dels lloretencs. És molt il·lustratiu el reaprofitament de certes construccions senyorials per a convertir-les en establiments hotelers. Aquest és el cas de Benet Ruplà, que adapta la casa Llobet del passeig Verdguer per esdevenir l'Hotel Costa Brava.

A poc a poc el calendari local d'activitats, tant culturals com religioses i esportives, anirà afegint esdeveniments i celebracions centrades en la colònia d'estiuejants, moltes vegades impulsades des del mateix grup.

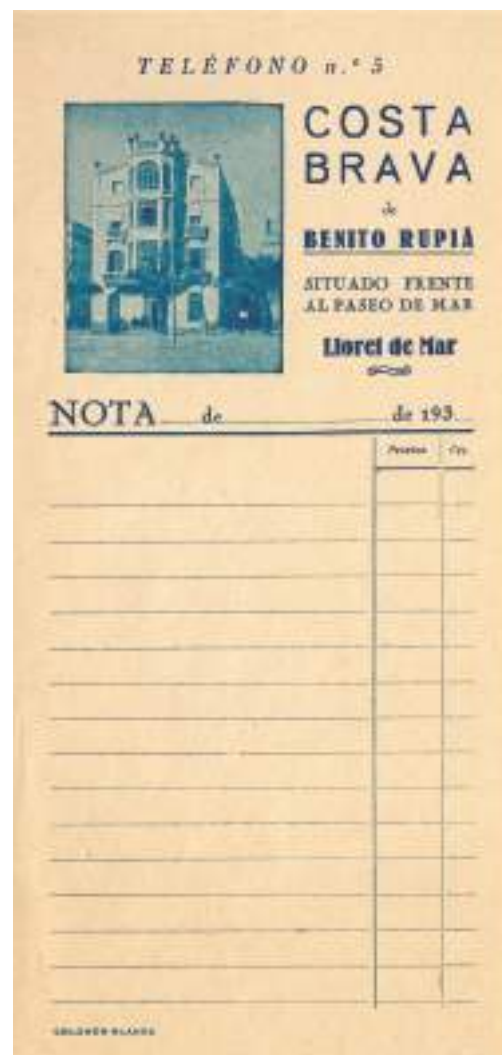
8 BANYISTES AL SOT DES BURROS

CA. 1935

AUTOR: EMILI MARTÍNEZ I PASSAPERA

SAMLM, FONS MARTÍNEZ – PLANAS

ST. 303.011.002

11 OPUSCLE PROMOCIONAL DE LA INAUGURACIÓ DEL CASINO D'ESTIU, FESTA MAJOR DE SANTA CRISTINA, LLORET DE MAR, 1931
SAML, FONS FÀBREGAS - BARRI.
ST 032.094.005

12 OPUSCLE PROMOCIONAL DE L'ENVELAT DE JOVENTUT CATALANA REPUBLICANA, FESTA DE LA MARE DE DÉU D'AGOST, LLORET DE MAR, 1932
SAML, FONS FÀBREGAS - BARRI.
ST 032.097.005

13 RETRAT D'EMILI MARTÍNEZ I PASSAPERA, ca. 1910
SAML, FONS MARTÍNEZ – PLANAS
ST. 319.014.014

14 RETRAT DE JUST MARLÉS I VILARRODONA, ca. 1936
SAML, FONS JOSEP VALLS ROCA
ST. 317.026.288

LLORET I LA COSTA BRAVA

L'any 1922 el *Centre Excursionista de Catalunya* publica la *Guia de la Costa Brava*. Era un dels primers intents de propagar la marca que havia encunyat Ferran Agulló en l'històric article de *La Veu de Catalunya* al 1908.

Un any més tard, l'*Ateneu Empordanès de Barcelona* editava un Àlbum-Guia. Se'n van repartir nombrosos exemplars gratuïts a entitats d'esbarjo, hotels i fondes. A finals del 1925 ja se n'havien distribuït més d'un miler per tot Catalunya, i set-centes més a Espanya i Europa. Les pàgines dedicades a la nostra població incloïen fotografies del llorentenc Emili Martínez i Passapera acompanyant un article de Pere Màrtir Soliguer i Pujol, president de la *Societat del Casino Llorentenc*. A continuació hi trobem un extens reportatge sobre *La Proa*, la mansió que el doctor Raül Roviralta i Astoul s'havia construït a la finca de Santa Clotilde. A partir de llavors la imatge de les nostres platges aniran lligades per sempre més a aquesta costa.

EL SINDICAT DE TURISME DE LLORET

L'any 1932 es crea el *Sindicat de Turisme de Lloret* amb la missió de donar a conèixer la nostra població arreu del país i l'estranger. Per una quota mínima de dues pessetes anuals va arribar a aplegar una seixantena d'afiliats i es van assentar les bases del que seria la divulgació amb una mirada turística. Arrel d'aquesta iniciativa la difusió de les excel·lències de la vila com a lloc de sojorn i descans augmentaran exponencialment. La junta directiva estava formada per Just Marlés i Vilarrodona (president honorari), Narcís Fors i Oliver (president), Enric Piguillem i Llensa, Romà Frigola i Bofill, Melcior Palacín, Artur Margarit i Soliva i Francesc Mas i Ruhí.

“En aquest poble on la gent ha d'emigrar perquè no hi ha res a fer, tenim una gran font de riquesa que hem d'explotar: sa platja i el sol. Jo que he corregut tot el món i sé el que busca la gent dels països on el sol no el veuen mai, us asseguro que quan ens coneguin ens enviran.”

Just Marlés i Vilarrodona, 1932

15 PORTADA DE LA REVISTA AIRES LLORETENCES, 1934
SAML, FONS MUNICIPAL. Cessió ARXIU MUNICIPAL de RUBÍ
ST 052.071.002

AIRES LLORETENCES

La revista *Aires Lloretencs* va marcar tota una època amb les seves cròniques dedicades a l'arribada d'aquells forasters i *veranejants* (la manera d'anomenar-los en la parla popular de Lloret) que, per primera vegada, es començaven a anomenar *turistes*.

La seu d'aquesta publicació quinzenal es va convertir en sucursal de l'agència barcelonina *Viatges i Turisme Esplai*, fet que posa de manifest la importància d'aquesta activitat econòmica i l'impacte en la vida quotidiana.

ELS PRIMERS SOUVENIRS

Els comerciants de Lloret no dubten en crear i promocionar nous productes adreçats sobretot als visitants i excursionistes, com les *Delícies de Santa Cristina* de la Confiteria Frigola o *Les petxinetes i assutzenes de Santa Cristina* de la Confiteria de Salvador Bernat.

Diferents fotògrafs, com Lucien Roisin (París, 1884 - Barcelona, 1943), prenen la iniciativa i creen blocs de postals amb vistes, paisatges costaners, carrers i monuments emblemàtics. Viatjant de bústia en bústia, aquestes postals esdevindran cabdals en el reconeixement de les nostres contrades.

16 COL·LECCIÓ DE POSTALS DE SANTA CRISTINA, ca. 1920
AUTOR: LUCIEN ROISIN
SAML ST 345.040.001

17 CAPSA DE LLAUTÓ DE DELÍCIAS DE SANTA CRISTINA, CONFITERIA - PASTISSERIA FRIGOLA, LLORET DE MAR, ca. 1930
SAML, FONS FRIGOLA - ROCA.
ST 086.355.001

DE VERANEJANTS A TURISTES

1939 - 1960

1939

Mossèn Pere Torrent i Crous és nomenat delegat local de la *Junta de Información y Turismo*

1941

Josep Pla publica la *Guia de la Costa Brava*

1945

S'edita un dels primers fulletons turístics de Lloret en varis idiomes

1950

Lloret disposa de 9 hotels i pensions

1955

Es crea el Club Nàutic de Lloret de Mar

Lloret disposa de 23 hotels en ple funcionament

Se celebra el centenari de Marina, el fragment de l'Ària Costas las de Levante, playa la de Lloret... es recupera com a reclam turístic

1958

Es constitueix oficialment la *Junta Local de Información, Turismo y Educación*. Lloret és declarat pel Ministerio com a Villa de interés Turístico.

1959

S'edita un tríptic, una guia de Lloret i un nou fulletó en varis idiomes

1960

S'inaugura l'oficina de Turisme, s'inicia el boom turístic pròpiament dit

ESFORÇ I CONSTÀNCIA

(1940 - 1950)

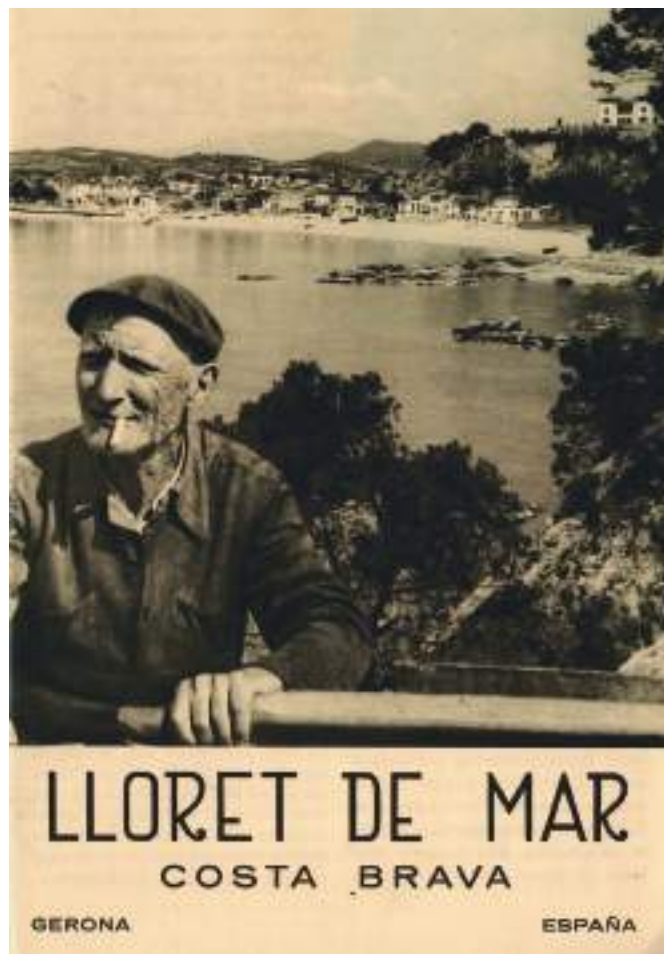
18 VISTA GENERAL DE LLORET DE MAR,
1960
AUTOR: FRANCESC MAS I RUHÍ
SAML, FONS ROSER GARRIGA VIDAL
ST 066.150.389

L'entrada de la dictadura franquista i la postguerra afectaran en l'estereotip i la imatge del que pot oferir la nostra població. Es començaran a fomentar les costums regionals i les seves particularitats des d'una perspectiva d'orgull nacional espanyol. La faceta pintoresca del país i els seus costums seran un reclam a l'estranger. A Europa es projectarà la imatge d'una Espanya suposadament singular i autèntica amarada d'andalusisme.

El 1945, per iniciativa del Sindicat de Turisme, es publicarà un fulletó de Lloret en diversos idiomes: castellà, francès, anglès i alemany, una fita assolida gràcies a l'esforç i patrocini d'alguns lloretencs i institucions locals. En un moment en que l'economia patia una forta recessió, a causa dels estralls que havia deixat la Guerra Civil, aquesta publicació va arribar fins i tot a Amèrica, i rebé el reconeixement de la companyia d'aviació Pan Am.

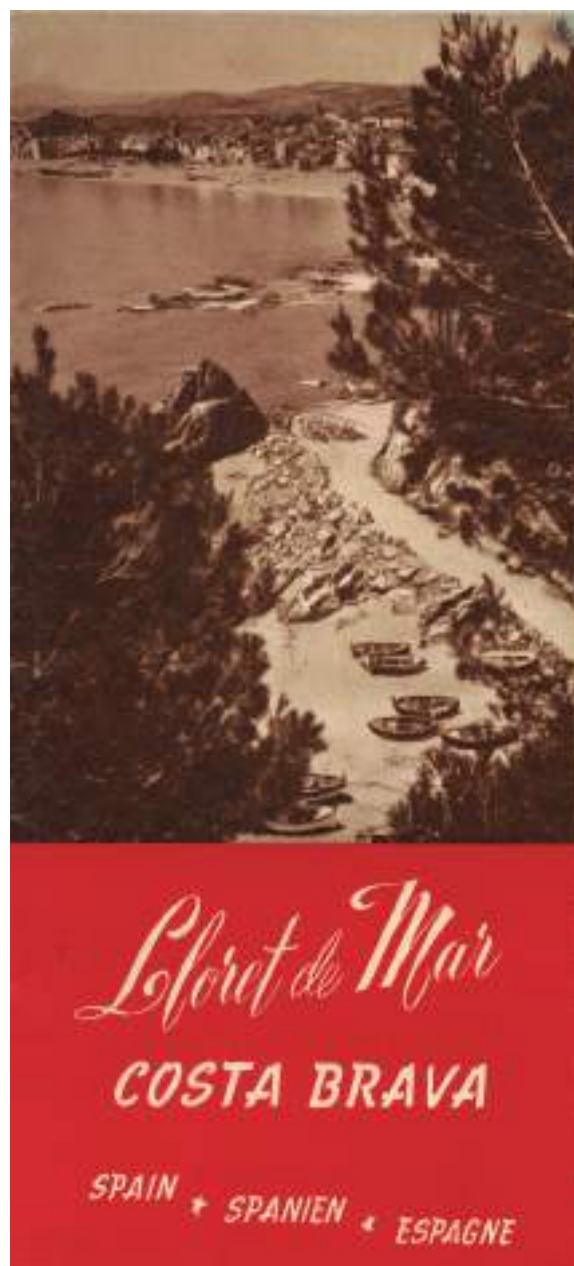
19 OPUSCLE DE PROMOCIÓ TURÍSTICA, LLORET DE MAR, ca. 1955
 SAMLM, FONS JOSEP LLUÍS BORDALLO CASTAÑEDA I MARIA CARMÉ
 CIURÓ I BAIXIBERN.
 ST 052.080.009

20 OPUSCLE DE PROMOCIÓ TURÍSTICA, LLORET DE MAR, 1955
 SAMLM, FONS FÀBREGAS - BARRI.
 ST 032.073.003

21 *GUÍA TURÍSTICA DE LA COSTA BRAVA*, 1951
SAML, FONS MARTÍNEZ – PLANAS.
ST 066.166.006

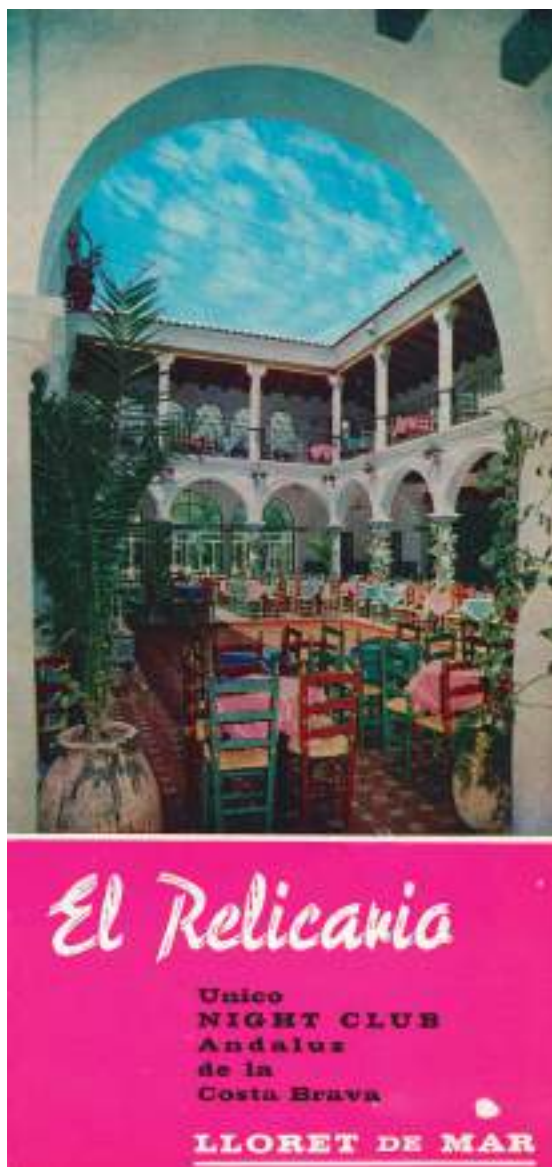
22 *TRÍPTIC LLORET DE MAR, COSTA BRAVA*, ca. 1950
SAML, FONS MARTÍNEZ – PLANAS.
ST 066.166.005

TYPICAL SPANISH

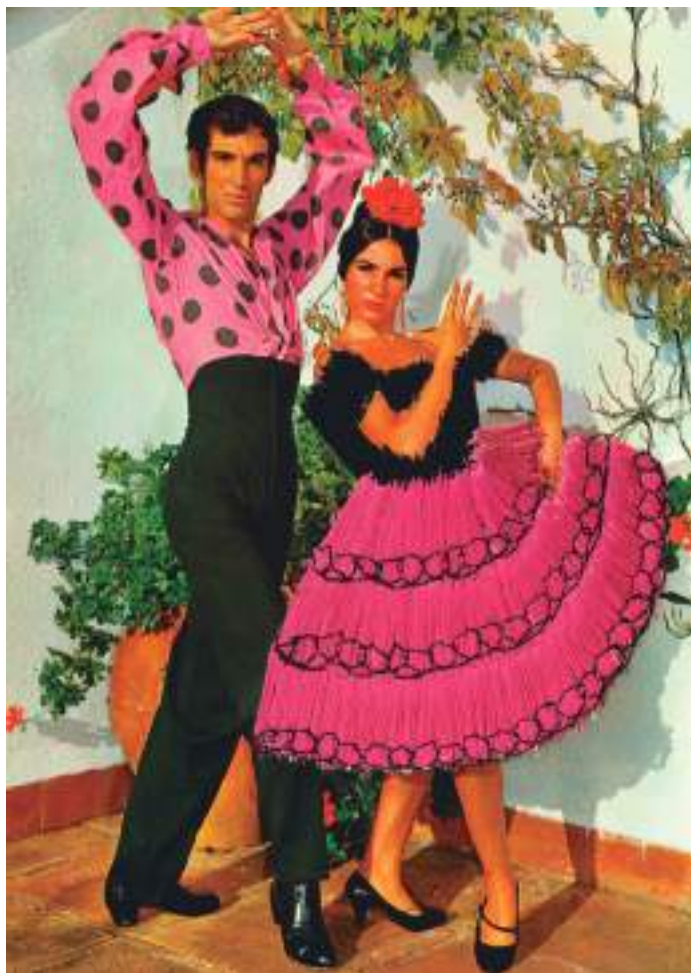

24 OPUSCLE PROMOCIÓ SALA FESTES LIDO, 1964
SAML, FONS VILÀ – GALÍ.
ST 066.223.054

23 CARTELL PROMOCIÓ PLAÇA BRAUS JOSÉ LUIS ANDRÉS, 1964
SAML, FONS VILÀ – GALÍ.
ST 066.223.069

25 OPUSCLE PROMOCIÓ SALA FESTES *EL RELICARIO*, 1963
SAML, FONS VILÀ – GALÍ.
ST 066.223.038

26 POSTAL PROMOCIONAL DE LA SALA FESTES *EL RELICARIO*, 1976
EDITORIAL ZERKOWITZ
SAML, FONS FRANCESC MAS I RUHÍ.
ST 021.134.013

TYPICAL CATALAN

27 ...PLAYAS LAS DE LLORET. CENTENARIO DE MARINA, 1955
SAML, FONS FÀBREGAS – BARRI.
ST 032.052.0

30 OPUSCLE PROMOCIÓ RESTAURANT LA CAMPANA, ca. 1965)
SAML, FONS VILÀ – GALÍ.
ST 066.223.046

28 OPUSCLE PROMOCIÓ BAR L'ART, 1961
SAML, FONS VILÀ - GALÍ.
ST 066.223.091

CARMEN, 34 · LLORET DE MAR · COSTA BRAVA

29 OPUSCLE PROMOCIÓ RESTAURANT L'ART,
ca. 1970
SAML, FONS JOAN DOMÈNECH I MONER.
ST 066.423.005

RELLOGATS, ANNEXOS I DONES PIONERES

Les dones, amb el seu treball, esforç, confiança i, sobretot, hores de dedicació, van ajudar a canviar la realitat econòmica i social de les seves famílies i de retruc del poble. De forma inconscient, van ser cabdals a l'hora de construir el Lloret turístic d'avui. Comencen a desenvolupar activitats com la del lloguer d'habitacions a les seves pròpies cases; s'inicia la construcció d'annexos que consistien en afegir pisos a la casa unifamiliar. Aquestes ampliacions exercien la funció de petits hostals o pensions, una estratègia econòmica que va començar a ser molt rendible per al nucli familiar.

Sovint havien de compaginar les feines que la societat patriarcal esperava d'elles (bones cuineres, disposades mestresses de casa, mares abnegades, esposes lleials...) amb la càrrega de portar un negoci. No només prenen el rol de gestores, sinó que, si calia, hi participaven activament fent de cambreres, cuineres, recepcionistes o serventes.

La història de les lloretenques com a pioneres del turisme i la seva visió del moment queda retratat en el documental Pensió Completa, reconstruint el turisme en clau femenina, un dels primers estudis de gènere enfocat en aquest camp.

**31 CAMBRERES A LA BARRA DE
L'HOTEL EXCELSIOR**, ca. 1960
SAML, FONS RABASSA -
BARRACHINA
ST. 506.138.001

EL TURISME COM A PRINCIPAL FONT D'INGRESSOS

Durant els primers anys de la segona meitat del segle XX Lloret anirà consagrant el turisme com a principal motor econòmic. Tot i l'allau inicialment tímida dels estrangers, la influència de la colònia d'estiuejants encara és clau.

En el Ple de 29 de març de 1955 l'Ajuntament demana a la Direcció General de Turisme que la vila sigui declarada d'interès turístic, petició que no es fa realitat fins l'any 1958. Arrel d'aquesta nova etapa es constitueix la Junta local d'informació, Turisme i Educació Popular (JLITE).

“En atención al creciente interés despertado en el ámbito nacional o extranjero, como consecuencia de sus bellezas naturales, moderado clima, atractiva playa y pintoresco puerto pesquero, todo lo cual, unido al número de eficientes establecimientos de hostelería con que cuenta y al de instalaciones de carácter deportivo, hacen de dicha villa uno de los centros turísticos preferidos de la Costa Brava.”

BOE del 19 de febrer de 1958

32 GUÍA DE LLORET DE MAR (BARCELONA i LLORET, 1959)
SAML, FONS JUNTA LOCAL INFORMACIÓ i TURISME (JLITE)
ST 086.304.008

DE VERANEJANTS A TURISTES

1961 - 1970

1961

Obre la sala de festes *St. Trop'*, que esdevindrà la **primera discoteca de Lloret de Mar**

1962

Surt un nou **fulletó en color**. Lloret ja disposa de 140 hotels

1963

Es realitzen trobades internacionals relacionades amb el turisme, com el **I Premi Internacional de Costa Brava de Lloret**, la **II Reunió internacional d'agents de viatges i hotelers** o la **II Festa hotelera**

- Es funda la revista *Tramuntana*, que serà de referència local fins al 1966
- Augmenta la flota d'allotjaments amb 28 hotels en construcció
- S'inaugura l'edifici *Torremor*, amb 18 pisos. Era anunciat per l'empresa constructora Normax com "el primer gratacel de la Costa Brava"
- Entra en funcionament l'estació d'abastament d'aigua potable des de la Tordera

1964

El film *Playas las de Lloret* de **Francesc Mas i Ruhí** obté el primer premi en el concurs de **Premios Nacionales de Turismo**

1966

Actes de celebració del primer Mil·lenari de Lloret (966-1966)

- La Festa Major de Santa Cristina és declarada d'interès públic pel Ministeri
- Plantació d'un lloret als peus de la Torre Eiffel

1967

Se celebren les Fiestas Mediterràneas, Lloret s'emplena d'activitats culturals dedicades a vilatans i turistes

1968

S'inicien les obres de construcció del **Passeig Marítim**

- Ivette Barbaza, pionera en l'estudi del turisme, és rebuda per l'Ajuntament

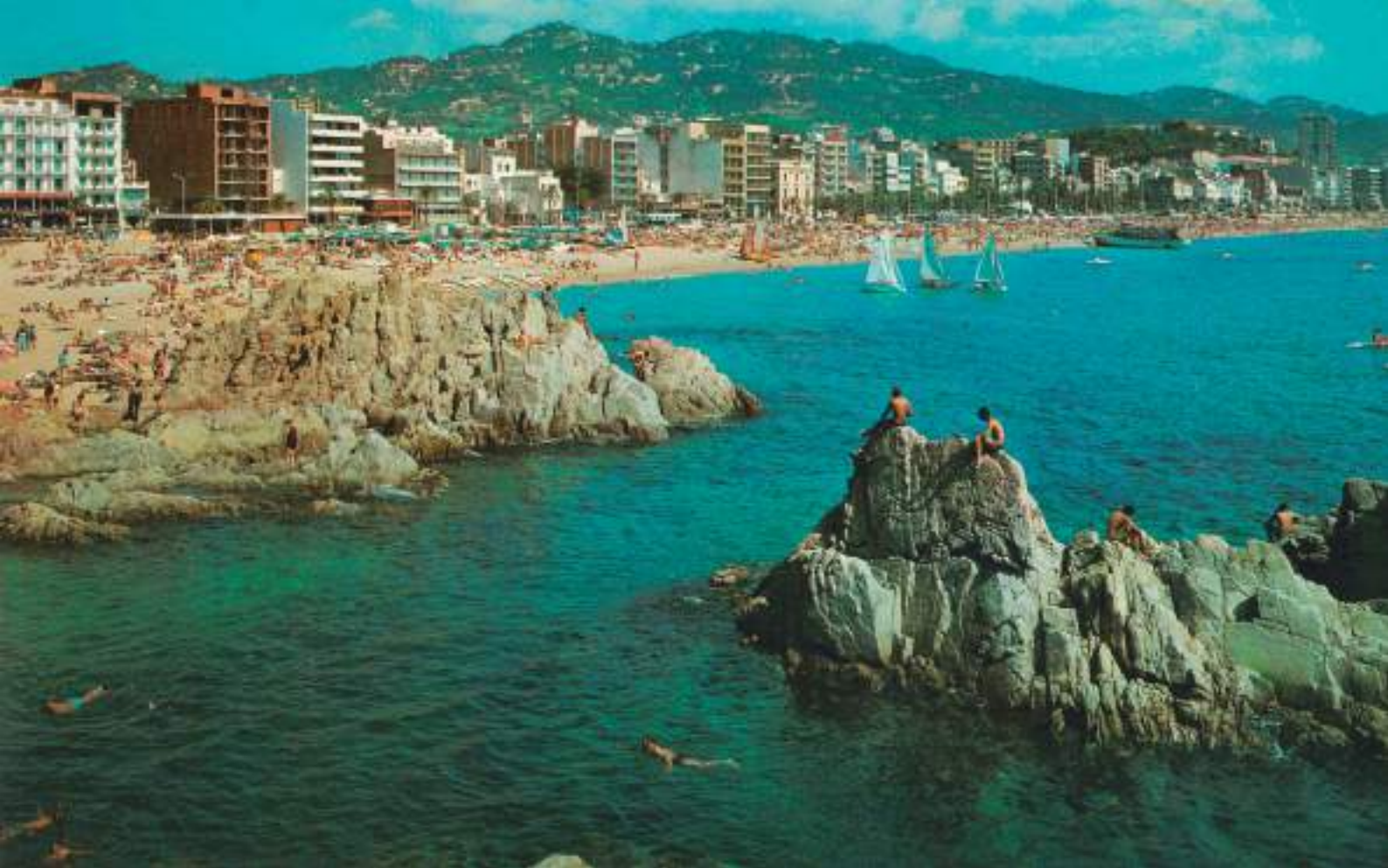
1969

Ja es disposa de 230 hotels

1970

El **Ministre de Turisme** visita Lloret

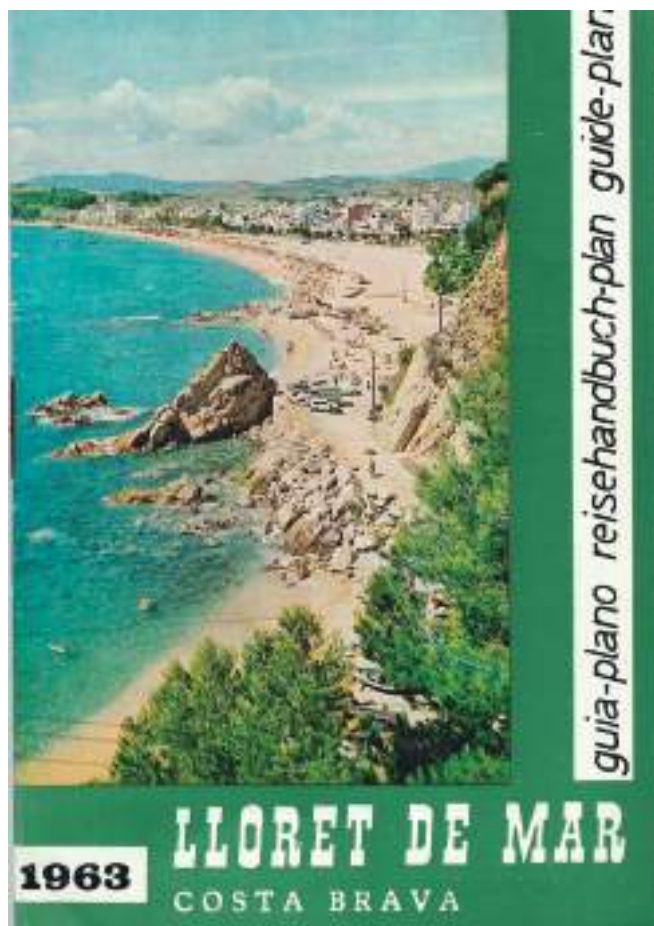
L'ESCLAT DEL TURISME

(1960)

33 VISTA GENERAL DE LLORET DE MAR, 1977
DINS DE PAISAJE Y ESPIRITU EN LLORET DE MAR
AUTOR: FRANCESC MAS I RUHÍ
SAML M, FON FÀBREGAS - BARRI
ST. 342.004.000

Aquesta dècada coincideix amb una sèrie d'esdeveniments que acabaran de confirmar el nostre municipi com a destí de primer ordre. El 25 de setembre del 1960 s'inaugura l'oficina de Turisme amb un pressupost de 403.234'43 pessetes.

Lloret pateix un canvi urbanístic considerable: es comencen a edificar grans hotels en antics solars fins ara buits. Només en la temporada 1960 - 61 s'obren 25 nous establiments hotelers, més de 30 bars i establiments dedicats a la venda de productes dedicats al sector.

34, 35, 36 I 37 OPUSCLES DIVERSOS DE PROMOCIÓ TURÍSTICA (LLORET DE MAR, 1960 a 1964)
 SAMLM, FONS FÀBREGAS – BARRI.
 ST DIVERSES

REVISTA TRAMUNTANA

El juny de 1963 sortia a la llum la revista Tramuntana, que tenia com a objectiu informar sobre temes locals en un moment en que Lloret estava en plena expansió turística. El director va ser el figuerenc Narcís Pijoan Gómez. Hi van col·laborar activament amb els continguts diversos lloretencs dels quals destaquem el farmacèutic Àngel Martínez de la Guardia i el fotògraf, Josep Trull Pons o els historiadors Esteve Fàbregas Barri i Joan Domènech Moner, entre altres.

Des de les seves pàgines es començava generar crítica i debat entorn a l'eclosió del turisme de masses. Aquesta i altres actituds van generar un malestar intern a la revista, promogut per l'opinió pública, que va acabar amb el seu tancament l'agost de 1966.

38 PORTADA REVISTA TRAMUNTANA, JULIOL DE 1966
SAMLML, FONS AJUNTAMENT DE LLORET DE MAR
ST.052.76.005

39 OPUSCLE DEL PRIMER MIL·LENARI, 1966
SAML, FONS FÀBREGAS – BARRI
ST.032.074.009

EL PRIMER MIL·LENARI

Durant els anys seixanta es van produir una sèrie de celebracions i efemèrides que buscaven complementar l'oferta turística de sol i platja. L'objectiu era difondre la història, la identitat i les tradicions llorenques dins i fora de la població. D'aquesta manera l'any 1961 se celebra el Festival del Mar o, el 1965, les *Fiestas Mediterráneas*.

Entorn als mil anys de l'aparició per primera vegada del nom de Lloret en un document oficial, l'any 1966 s'organitza el primer *Mil·lenari de la Vila de Lloret* (1966 - 1966). Per a portar a terme aquesta efemèride es va constituir una junta executiva composta per vuit comissions de treball: Activitats culturals, Monuments i Ornat, Festivals, Esports, Premsa i Propaganda, Ral·li París-Lloret de Mar, Assemblees, Convencions i Hisenda i Administració.

Era una de la primeres vegades que el consistori assumia el repte d'uns festeigs de caràcter anual que englobaven transversalment diferents aspectes de la singularitat del municipi.

DE VERANEJANTS A TURISTES

1971 - 2001

40 REVISTA LLORET GACETA
JUNY DE 1977
SMLM, FONS FÀBREGAS – BARRI
ST.052.074.009

41 REVISTA LLORET GACETA
OCTUBRE DE 1977
SMLM, FONS FÀBREGAS – BARRI
ST.052.074.009

REVISTA LLORET GACETA

L'octubre de 1975, prèvia autorització de la Direcció General de Premsa, surt el primer número de la revista Lloret Gaceta. Francisco Rubio Cordón, decorador resident a Lloret des de feia uns anys, en va assumir la direcció. Pedro Morón López va encarregar-se de la tasca d'editor. El preu inicial de venda al públic era de 25 pessetes (15 cèntims d'euro). Es tracta de la publicació de premsa local que s'ha mantingut vigent més anys (l'últim número va sortir el 2002). A les seves portades sovint apareixia el turisme i tot allò relacionat amb aquest sector. Els cronistes lloretencs oferien visions diverses sobre l'impacte econòmic, urbanístic i territorial.

DE FORASTERS A GUIRIS

La imatge del turista a les nostres contrades està plena de tòpics i estereotips. Quan parlem de *guiris* ens ve al cap una indumentària estrident i, moltes vegades, poc conjuntada: sandàlies amb mitjons, pells blanques enrogides pel sol de justícia de l'estiu, para-sols... Un clixé que ha perdurat en el temps des de la primera arribada del turisme massiu pels volts del 1960.

L'origen d'aquesta paraula, però, és força curiós i reculat: es remunta a les guerres carlines. Al País Basc els partidaris de la reina Maria Cristina de Borbó eren anomenats els *cristinos*, paraula que, per la pronúncia de l'eusquera, va derivar en *guiristinos*. Al seu torn es va escurçar en el terme *guiri*, que va passar a denominar de manera pejorativa a tota aquella persona considerada forastera.

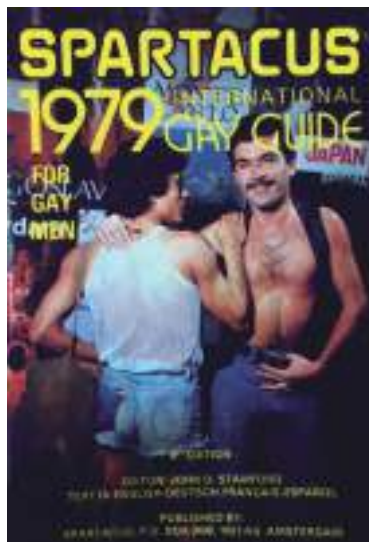
42 RAMÓN LORENZO A LA BARRA DE LA PENSIÓN ANCORA, 1972
SAML, FONS CARME LORENZO
ALDRICH
ST. 336.032.028

LLORET, EL TURISME I LA COMUNITAT LGTBIQ+

Amb l'arribada del turisme es van desencadenar processos importants de canvis en la mentalitat de la població lloretenca, que s'adaptà ràpidament als nous corrents socials i que va saber mantenir una actitud de respecte i tolerància en relació a les noves pràctiques que s'incorporaven a la vida local, ben allunyades de la moral catòlica que imposava la dictadura franquista. D'aquesta manera, l'extensió de la indústria turística va propiciar que, durant la dècada de 1970, a Lloret es construís una petita ruta de locals d'oci LGTBIQ+ davant la indiferència d'una població local que ja s'havia acostumat als biquinis i les minifaldilles. *El Martín's*, situat al carrer Santa Cristina, podria haver estat el primer bar d'ambient a la vila. Es va inaugurar entre 1963 i 1965 per iniciativa de Fernando del Valle, en Fernandito. Més tard en Josep Valls i Puigvert es va convertir en un empresari pioner i va saber gestionar durant més de trenta anys locals com *La Tortuga*, el *Bar David*, *El Incognito* i *La Bubú*, que van ser llocs emblemàtics i referents pel col·lectiu homosexual. Fins i tot va decidir anunciar els locals a la *Spartacus International Guide*, una guia de referència entre el col·lectiu. Així, al costat de Barcelona, Madrid, Sitges i Torremolinos apareixia, també, Lloret de Mar.

43 FERIA DE ABRIL MARICA AL BAR LA TORTUGA, 1982
SAML, FONS JOSEP VALLS PUIGVERT
ST. 338.009.013

44 SPARTACUS INTERNATIONAL GAY GUIDE, 1979
SAML, FONS JOSEP VALLS PUIGVERT
ST. 021.143.005

Quan parlem de turisme és inevitable parlar de Lloret de Mar. La nostra població ha vist la glòria i la decadència d'una indústria en constant canvi i que actualment es planteja nous reptes i problemàtiques. La turismofòbia, els viatges i hotels *low cost*, les nits de borratxera... Conviuen amb un ampli sector que lluita per reconvertir la població en un destí de primer ordre tal i com ho van fer els seus predecessors amb l'arribada d'aquells primers *veranejants*...

La conscienciació de la societat envers el paper dels arxius com a curadors i centres de difusió de la història, permet anar més enllà en els estudis sobre l'evolució del turisme i la repercussió en la nostra vida quotidiana. Construïm col·lectivament el nostre passat, present i futur.

CRÈDITS EXPOSICIÓ

De veranejants a turistes

Evolució del turisme a partir dels fons del Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar

Organització

Ajuntament de Lloret de Mar – Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar

Direcció

Joaquim Daban i Massana

Execució del projecte

Marina Garcia i Carbonell

Xavier Orri

Jordi Padilla i Delgado

Muntatge

Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar / Biblioteca Municipal de Lloret de Mar

Continguts

Marina Garcia i Carbonell

Opuscles, cartells i material de difusió turística

Fons Ajuntament de Lloret de Mar

Fons Albert Becker

Fons Bernat – Montero

Fons Bordallo – Ciuró

Fons Clínica Mental Torre Campderà

Fons Fàbregas – Barri

Fons Francesc Mas i Ruhí

Fons Frigola – Roca

Fons Guinart – Ball·llatinas – Xiberta

Fons Hotel Planas

Fons Joan Domènech i Moner

Fons Joan Gastons i Pujol

Fons Junta Local d'Informació i Turisme

Fons Maria Heras i Macià

Fons Maria Mercè Torrellas i Buixeda

Fons Marina Garcia i Carbonell

Fons Martínez – Planas
Fons Obreria de Santa Cristina
Fons Xavier Orri
Fons Vilà – Galí

Fotografies

Fons Martínez – Planas. Emili Martínez i Passapera
Fons Rodés – Durall
Fons Riera – Garriga / Garriga – Kuijpers Fons Josep Valls i Roca (a Bambi)
Fons Albert Becker
Fons Lorenzo - Aldrich
Fons Josep Valls i Puigvert

Audiovisuals

Fons Coll i Parés
Fons Bernat – Montero
Fons Francesc Mas i Ruhí
Fons Isidor Llorca i Riera

Agraïments

Agustina Sais i Rubiño
Cristina Montfuleda i Vindual
Família Hernández – Sala
Família Martí – Duran
Família Mas – Fontrodona
Josep Maria Samos i Planas
Maria Teresa Saura i Burget
Mercè Vidal i Garriga
Rafel Roig de Llobet

Imatge gràfica i disseny

Brava Comunicació

Producció gràfica

Impremta Pagès

Amb la col·laboració de:

Biblioteca Municipal de Lloret de Mar

ORGANITZEN

Ajuntament de
Lloret de Mar

Generalitat
de Catalunya

Diputació de Girona

COORDINEN

9 788409 728671